

Personhistorisk

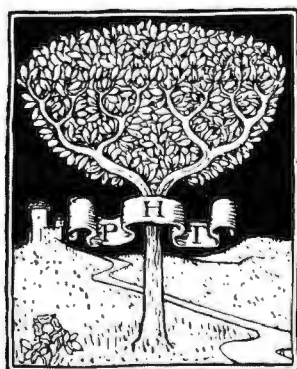
TIDSKRIFT

2014:I-2

Årgång 110

Personhistorisk tidskrift

Redaktör
Jenny Björkman

Utgiven av Personhistoriska samfundet
2014:I-2

Personhistorisk tidskrift

ANSVARIG UTGIVARE

Personhistoriska samfundet genom redaktör Jenny Björkman,
Levertinsgatan 1, 112 52 Stockholm.
E-post: jenny.bjorkman@rj.se

Medlemsavgiften är 200 kr/år och betalas till plusgiro 2538-7. Inbetalningskort kommer medlemmarna tillhanda i början av året. Prenumerationsavgiften för institutioner inom och utom Sverige är 220 kr plus porto.

KONTAKT

Samfundets sekreterare är Lena Milton, info@personhistoriskasamfundet.se.
Ansvarig för medlems- och prenumerantregister samt distribution är samfundets skattmästare Peeter Mark, pht@personhistoriskasamfundet.se.
Personhistoriska samfundets webbplats: www.personhistoriskasamfundet.se.
Förfrågan om äldre nummer av PHT ställs till Lena Milton, Riksarkivet.
E-post: lena.milton@riksarkivet.se.

Personhistorisk tidskrift utges med stöd av Patriotiska Sällskapet och Klas de Vylders fond.

GRAFISK FORM OCH ORIGINAL

Art-O-Matic, Stockholm

TRYCK

Grafiska Punkten, Växjö i november 2014

Manus ska levereras som redigerbara digitala filer till redaktören per e-post. Fotnoter placeras efter brödtexten i dokumentet. Bifoga gärna några rader till vår spalt "Medarbetare i detta nummer" samt lämpliga bilder eller förslag till illustrationer. Bilder skickas antingen som digitala filer eller per post som original. Redaktionen återsänder bilder som bifogats för skanning.

Tidskriften tillämpar peer-review. Honorar för medverkan i PHT utbetalas inte, däremot erhåller författare till artiklar kostnadsfritt tio exemplar av det nummer där deras bidrag publiceras. Recensenter erhåller på motsvarande sätt tre exemplar.

PHT publicerar i huvudsak material med historisk eller biografisk inriktning. I fråga om texter av renodlat släkthistorisk eller genealogisk karaktär hänvisas till publikationer med särskild täckning av just dessa forskningsområden.

Från redaktören

Detta nummer tillägnas hedersmedlem Klas de Vylder.

Tiderna förändras. I förra numret talades det om den då dystra, och framför allt oklara framtid som PHT tycktes gå till mötes. Det har nu förändrats. Tiderna är ljusare. En donation har gjort det möjligt inte bara att arbeta på med detta digra dubbelnummer utan också att måla framtiden i gladare färger. Det kommer fler nummer av PHT!

Och det är bra. Personhistoria, eller mikrohistoria som en historiker av facket numera ibland säger om denna nära historia, är viktig om vi vill förstå. När detta skrivs har inte bara årsdagen av ett antal slag vid första världskriget uppmärksammats, utan också årsdagen av ingången till det andra. 1900-talet är präglad av dessa krig. Före första världskriget begravdes fotfolket ofta i stora massgravar, bara de högre befälen fick en egen grav – en historia. Det ändrades i och med 1900-talets demokratisering. Alla soldater fick nu gravar och därmed en lite mer personlig historia. Inte heller skulle det göras skillnad på de många som stupat – alla soldater hade offrat sina liv och alla fick ett likadant kors, en grav, officer som menig. En demokratisk död. Det är fotfolket som i dag intresserar många historiker som sysslar med krigen under 1900-talet.

Christina Florin inleder detta nummer med en intressant text om vad man som forskare faktiskt kan få ut av det nya och mer analyserande biografiska skrivandet. Exempel på det hon skriver om finns i flera av texterna i numret. I numret finns också flera exempel på en mer demokratisk personhistoria. I Erik Wångmars text är det inte de stora kända politikerna som analyseras utan den vanlige bondeförbundaren – vem var han? För det ofta just en han. Elisabeth Mårald skriver på samma sätt om en vanlig lärarinna och hennes förhållande till sin tids stora fixstjärna Ellen Key.

Härmed naturligtvis inte sagt att de stora personerna, kändisarna, kungarna och drottningarna, är ointressanta. Tvärtom. Men en trend, om man ska döma utifrån de senaste numren av tidskriften, är att det är de mindre kända och de mer vanliga som intresserar forskare. Men också i detta nummer kan vi läsa om kändisar som Frida Stéenhoff och ett par andra föregångare inom sina fält.

Numret innehåller fler artiklar och recensioner än vanligt eftersom det är ett dubbelnummer. Men det har också en ny typ av artikel. Åke Lilliestam skriver en bildartikel om Gustav Steffen, och om vikten att klä sig rätt. Förhoppningsvis får vi se mer av den typen av kortare bildartiklar.

Härmed vill jag önska trevlig – och lång – läsning!

Jenny Björkman

Innehållsförteckning

Artiklar

<i>Christina Florin</i>	Livet som historiskt forskningsfält	II
<i>Karl Bruno</i>	Nils Lagerlöf och det tidiga svenska biståndet	29
<i>Mats Wickström</i>	Huvudsekreteraren och mångkulturalismen: Jonas Widgren och 1975 års invandrar- och minoritetspolitik	49
<i>Åke Lilliestam</i>	Rätt klädd och radikal	71
<i>Elisabeth Mårald</i>	Mellan pedagogiska ideal och skolans verklighet	75
<i>Erik Wängmar</i>	Män från landsbygden: riksdagsledamöter i Bondeförbundet 1933–1970	95
<i>Christina Carlsson Wetterberg</i>	”En levande antites”. Frida Stéenhoff i förra sekelskiftets kulturdebatt	119
<i>Leif Gidlöf</i>	Kortfattat personregister till artiklar och meddelanden 1946–2013	143

Recensioner

- Anne Hedén* Kerstin Thorvall: Uppror i skärt och svart
Av *Beata Arnborg* 154
- Ulf Hamilton* Jenny Lind. Röstens betydelse för hennes mediala
identitet. En studie av hennes konstnärskap 1838–49
Av *Ingela Tägil* 157
- Åke Lilliestam* Från läkarskola till medicinskt universitet.
Karolinska institutets ledning 1953–2012
Av *Inger Huldt, Daniel Normark & Bengt Norrving* 161
- Ulf Hamilton* Kejne. Verkligheten bakom 1950-talets rättsröteaffärer
Av *Dan Korn* 169
- Lars Garbn* Johan på Gårda och lite till...
Av *Roger Andersson* 173
- Håkan Lindgren* Tidig med allt – alltid före sin tid: Eric Rhenman
1932–1993 – En biografi. Del I: Att förvärva ett
erfarenhetskapital
Av *Rolf H. Carlsson* 175

<i>Kerstin Assarsson–Rizzi</i>	Den dolda kvinnomakten. 500 år på Skarhults slott Av <i>Alexandra von Schwerin</i> (red.)	180
<i>Fredrik L Eriksson</i>	Bandybaronen i folkhemmet. Familjen De Geer, bruket och folket Av <i>Christer Ericsson</i>	183
<i>Lars Gahrn</i>	Johanna Hård: En sjörövarhistoria Av <i>Marianne Kindgren och Birgitta Tingdahl</i>	186
<i>Ulf Hamilton</i>	Dödsorsak Ogaden. Om flyg och politik med Carl Gustaf von Rosen i Afrika Av <i>Heli von Rosen</i>	188
<i>Bo G Hall</i>	Drottningen och filosofen. Mötet mellan Christina och Descartes Av <i>Svante Nordin</i>	191
<i>Lars Gahrn</i>	Talekonst och passion. Skulden och filosofen Thomas Thorild. En antologi Av <i>Kenneth Gustafson</i> (red.)	194
<i>Olof Hägerstrand</i>	Herbert Tingsten: Vetenskapsmannen Av <i>Olof Peterson</i>	196
	Medarbetare i detta nummer	200
	Personregister	204

Livet som historiskt forskningsfält¹

CHRISTINA FLORIN

Inom svensk historieforskning har det funnits en viss beröringsskräck för biografi som metod. Att skriva om enskilda människors liv betraktades under många år som alltför individfixerat och subjektivt. Kollektiva processer och övergripande skeenden i människors tillvaro fick inte tillräcklig förklaringskraft om alltför mycket betoning lades på det personliga. Glädjande nog har ångesten inför historiskt biografiskrivande börjat släppa, även i Sverige. Den språkliga och kulturella vändningen inom ämnet historia har bidragit till att intresset för enskilda individer och deras liv har kommit fram i ljuset igen. Medvetenheten om att människor inuti sig bär på psykiska, andliga eller känslomässiga egenskaper som får betydelse i historien har ökat och nya ambitioner kan spåras för att avtäcka hur människor såg på världen och sina handlingar i det förflutna.

På senare år har sålunda ett flertal svenska historiker skrivit biografier om kända personer och böckerna har fallit väl ut både i forskarsamhället och i allmänhetens ögon.² Författarna kan sägas ha förnyat den historiska biografien genom att problematisera och dekonstruera sina huvudpersoners liv på ett sätt som ligger i tidens vetenskapliga paradigmen – de framställs ofta som komplexa, svåra att få grepp om, instabila och föränderliga och inte alltid framgångsrika och lyckade. Livet har således åter blivit ett forskningsfält inom historia, ett sätt att komplicera skeenden och problematisera förutfattade meningar.

Vilka forskningsmässiga fördelar kan då lockas fram ur den biografiska metoden, plusfaktorer som har fått vinden att vända? Med hjälp av en mer utvecklade vetenskapsteoretisk syn på biografiskrivandet har "att skriva livet" blivit en mer

Anna Bugge-Wicksell, 1862–1928, norsk-svensk politiker och feminist. Hon är en av de kvinnor som Florin skriver om.

sammansatt forskningsaktivitet, som kan utsättas för metodologisk och teoretisk reflektion, precis som all annan vetenskaplig aktivitet, menar historikern Kirsti Niskanen i en uppmärksamrad artikel i *Historisk Tidskrift för Finland*.³ I den nya biografien gäller det inte längre att bara söka och visa fram viktiga händelser i huvudpersonens liv eller de underliggande målen och motiven hos den som biografieras (protagonisten) menar Jo Burr Margadant i en antologi om sex berömda franska 1800-talsförfattare.⁴ Den biografiska forskningen från senare år bygger på en annan syn på subjektet människan, att hon är medskapande i sitt liv och förstår sin sociala existens, sin persona, genom sitt sätt att skapa mening och subjektiv identitet i de diskursiva sammanhang hon

lever. Livet, jaget och subjektet framstår därför som en arena där olika diskurser utspelar sig och detta kan lyftas fram genom olika dekonstruktioner.⁵ Att försöka hitta det *äkta* jaget, den verkliga personen bakom alla konstruktioner är en meningslös sysselsättning, säger en annan föreläsare för den biografiska ansatsen, Liz Stanley.⁶ Hela sanningen om ett visst "jag" finns inte – bara olika bilder, tolkningar, berättelser eller representationer av henne eller honom. Huvudpersonerna tillåts vara så komplicerade som människor för det mesta är.

Nya frågor måste därför ställas även till författaren av biografien: Genom vilket tolkningsparadigm filtreras huvudpersonen? Vilka nya myter uppstår genom berättelsen? Hur är händelserna utvalda? Hur är de placerade inom livscykelns? Hur är arkiven och kunskapsunderlagen ordnade?⁷ Den nya biografien lägger alltså ett stort ansvar på författarens öppenhet, närvaro och reflexivitet och det är viktigt att hon är medveten om att hon deltar i en ideologisk eller politisk praktik i sitt skrivande.⁸

En annan fördel som gärna framhävs i metodböcker i biografi är att biografien ger oss tillträde till andra människors liv, vi får förståelse för andras göranden och låtanden. Protagonisternas liv kan beröra oss därför att de är annorlunda än vi eller liknar oss. De kan inspirera till förändring och bli personligt meningsskapande eller medvetandehöjande hos läsaren. Biografiska skildringar blir dessutom ofta goda historier som stimulerar, det blir inkännande och känslöskapande när det person-

liga och det intima lyfts fram, berättelser om hur olika jag formas och «tillverkas» av omgivningen och tiden.⁹

I Brian Roberts bok *Biographical Research* framhålls också några andra förtjänster med biografien som känns särskilt lockande för en historiker. Han menar att livshistorier öppnar upp för tolkningar av individens förhållande till sociala processer och kan ge kunskaper om aktörers relationer till strukturer och institutioner. Även socialisationsförlopp, psykologiska och religiösa processer, förhållande till grupper och sociala skikt kan bli belysta genom personliga livsberättelser. Individens ses inte isolerad från sitt sammanhang, utan blir en figur med relationer till olika kategorier och skeenden. Biografi blir sålunda ett led i att förstå det personligas samband med bredare sociala kontexter. Det går till exempel att koppla individens livslopp till historiska övergångsprocesser som migration, nationalism, imperialism, demokratiutveckling eller auktoritära regimskiften för att utröna hur sådana samhällsförändringar tolkas av individer, familjer, grupper och institutioner. Biografimetoden kan ge förståelse för individen och hennes svar på sociala omständigheter.¹⁰ Vi kan komma bakom gömda förutsättningar som annars tas för givna.¹¹

Vi kan också ställa existentiella frågor om vad det innebär att vara människa, hur vi lever med andra – etniska grupper, klasser, kön, minoriteter eller generationer.¹² Och vilka drömmar och visioner har vi haft i olika tider? Men självbiografiska livshistorier har sina begränsningar och särskiljande drag sedda ur ett samhällsve-

tenskapligt perspektiv. De har inga ambitioner att vara generella och är varken sanna eller falska. Historier om livet berättas alltid från en särskild position och från en viss punkt i livet och man måste alltid fundera över vad som är sant eller falskt och vad som helt enkelt utelämnas.¹³

Utgångspunkten

Brian Roberts har en annan viktig poäng som jag kommer att ta fasta på i min följande framställning. Han menar att man med biografisk metod kan upptäcka begränsningarna i de konventionella motsatspar vi använder dagligen när vi delar upp tillvaron i språkliga abstraktioner som natur-kultur, objekt-subjekt, känsla-förnuft eller privat-offentligt och när vi bekölar dem som kvinnliga eller manliga.¹⁴ När dessa och liknande dikotomier fylls med mänskligt liv löses abstraktionerna upp och vi kan se hur konstruerade och flytande de är. Jag menar att gränserna mellan bindestrecken kan bilda gråzoner som genererar nya frågor och nya svar.

I bästa fall får vi upp ögonen för förhållanden som vi annars inte skulle upptäcka. Biografi kan fungera som ett slags symboliska gränsöppningar eller som vittnesmål inifrån en människa eller en grupp människor. Biografisk metod kan därför bli en ögonöppnare. Detta är biografins stora förtjänst i historiestudier: att man genom livsberättelser får nya sätt att se och tolka det förflutna. Kunskaper om det levda livet utmanar och spiller över och får de vetenskapliga abstraktionerna att fyllas upp med den mänskliga existensen.

I min följande framställning kommer jag att ge exempel ur tre historiska projekt som jag deltagit i och belysa vad den biografiska metoden har betytt när jag och mina medarbetare har analyserat och tolkat resultaten i undersökningarna. Vad händer när man ger sig i kast med en historia där livet är insatsen? Vilka nya perspektiv öppnas?

Projekten jag ska referera till är tre böcker, en monografi och två antologier. Alla tre handlar om fler än en person och kan kategoriseras som gruppbiografier även om vi inte utgår från detta begrepp rent metodologiskt. Syftena har snarare varit att fånga människorna och den brokiga tid de levde i och hur de navigerade sig fram inom trånga strukturer och normativa system och hur de försökte utnyttja vissa sprickor i systemen där de kunde skapa nya nischer. Målet för de människor (eller grupper av människor) som böckerna handlar om var att erövra offentligheten eller snarare olika slags offentligheter, den politiska, akademiska eller professionella och dessa gränspassager krävde vissa mentala legitimeringar eller "pass" som de måste skaffa sig eller uppfinna för att få passera. De tre studierna kan också beskrivas som kontextuella biografier. Huvudsyftet har inte bara varit att lyfta fram enskilda personers liv. I stället ses människorna också som "historiska bokmärken", som mötesplatser för viktiga kulturella och politiska möten eller strider i det förflutna.¹⁵ Vi har också velat bidra med en teoretisk och metodologisk reflexion kring biografiskrivande och vilka förståelser analysen vilar på.

Första boken

Det första exemplet är min egen bok *Kvinnor får röst. Kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse*.¹⁶ Boken handlar om sex liberala rösträttskvinnor som ingick i ett informellt nätverk och som skrev brev till varandra under de nästan tjugo år som rösträttskampen tog.¹⁷ Det finns flera tusen brev från kampåren 1900–1920 som bildar grunden för min kollektiva biografi. De svenska rösträttskvinnorna krossade inga fönsterrutor och brände inga byggnader. De ville inte framstå som bråkmakare som de engelska suffragetterna. Ingen hungerstrejkade. Ingen hamnade i fängelse. Svenskorna uppträdde i stället på ett svenskt lagom sätt och följde folkrorelsekulturens traditioner, organiserade sig, skrev dagordningar och begärde ordet.

Att skriva om aktivister i det förflutna kan vara en svår prövning för en historiker. De som har stått på barrikaderna vill helst skriva historien själva och hålla fram sina bravader och betona det enastående i sina gärningar och beskriva allt motstånd de måste kämpa mot. Historikern vill göra det motsatta, undvika äreminnen, myter och det storslagna och i stället återspegla olika sidor hos sina objekt och göra historien mångfaldig och skiftande. Det har därför utspelat sig en ständig brottningsmatch mellan mig och mina sex aktivister om hur deras liv och aktioner skall tolkas. Jag har inte alltid avgått med segern.

Mitt ursprungliga mål med boken var att diskutera den politiska rösträtten som ett led i en utveckling av medborgarskap och demokrati, moderniseringsprojektets idéer i ett feministiskt perspektiv. Men

i stället blev det rösträttsrörelsen ur ett "köksbordsperspektiv" som blev huvudsyftet när jag började läsa aktivisternas brev. De sex kvinnornas personliga liv kom mer och mer i förgrunden och det ledde till att deras subjektiva upplevelser blev intressantare än de stora idéer de bar på. Den politiska verksamheten måste bedrivas mitt i storstädning och långkok. Mitt i vardagen, mitt i det privata livet! Nya slags frågor dök upp i mitt medvetande: Hur är de människor konstituerade som börjar ifrågasätta den allmänna normen om tingens ordning, de som utmanar det etablerade, som protesterar och provocerar och går emot strömmen? Var fick de sitt mod ifrån? Varför blev inte dessa svenska suffragetter lärarinnor, sjuksystrar eller kontorister i stället som andra medelklasskvinnor vid den tiden? Varför ville de erövra det svåraste och mest manliga av allt, offentligheten, politiken och staten? Vad betydde de gemensamma erfarenheterna i deras liv för hela projektet?

Rösträttskvinnorna hade mäktiga fiender i riksdagen, på universiteten, i pressen och i kyrkan. Staten och politiken var manliga arenor och hade varit det under tusen år. Om kvinnor ägnade sig åt politik kom de att förlora sin kvinnlighet och identitet, de skulle bli avsexualiserade, könlösa, hävdade motståndarna. Kvinnors plats var i hemmet, i familjen, hos barnen och om de fick rösträtt skulle dessa viktiga platser försummas. De utsattes för stereotypisering och hänfulla karikatyrer.

Att kräva kvinnlig rösträtt var att utmana viktiga manliga maktbaser i samhället och samtidigt sätta män på de anklagades

Signe Bergman, ordförande i Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt 1914–1917. Florins första bok handlar om rösträttskvinnor.

bänk – varför fick kvinnor inte vara med i nationsbygget? Varför skulle de lyda lagar de inte fick vara med om att stifta? Varför betala skatt när de inte var medborgare?

För att våga ta steget måste kvinnorna försöka hitta nya vägar ut till offentligheten som inte var prövade tidigare. De måste hitta en *kvinnlig offentlig persona*, ett slags övertygande rollspel om att deras kommande politiska liv inte hotade det feminina jaget. De måste uppfinna och uppträda i ett nytt offentligt jag som var legitimt för publiken och trovärdigt för dem själva. Rösträttskvinnan måste bli ärkefeminin: i mjuka, volangprydda kläder, enorma hattar, dyrbara material, infällda

spetsar, stora håruppsättningar och vackra smycken. De valde alltså den traditionella normen av kvinnligheten och drev den till sin spets eller valde kvinnoförebilder från litteratur och teater.¹⁸ De projicerade fram bilder för publiken där de inte fanns någon tvekan om vilket kön de tillhörde, just för att slippa gliringar om en osäker könsidentitet. Det motsägelsefulla var att de samtidigt ville visa att de tillhörde moderniteten, tänkte rationellt och vetenskapligt och strävade efter samma positioner och möjligheter som män. De ville skapa en ny politisk diskus: kvinnor som politiska subjekt, men ändå försvara att kvinnor hade ett något speciellt kvinnligt att erbjuda. De framstod som både lika och olika män. Kvinnligt och manligt blandades och det personliga blev offentligt.

Vad hade de sex liberala kvinnorna i nätverket gemensamt? De tillhörde en elit i samhället, fäderna var höga ämbetsmän, fabriksägare eller professionella. Döttrarna fick hög teoretisk utbildning, hade läst vid universitet eller motsvarande, var beresta och behärskade främmande språk och var tränade i en politisk och vetenskaplig vokabulär. De kunde också visa rastlöshet, verkade alltid vara på språng, var ibland elaka, skvallriga och nedgörande mot sina ideologiska fiender, men kunde också visa stor kärlek och vänskap till sina rösträtts-systrar. Det hårda motståndet och de ständiga nederlagen fungerade ibland som en drivkraft. Deras aktioner och beteenden kan tolkas som att de ville bli "kändisar", ville ut i offentligheten och önskade en arena där de fick utlopp för sina intellektuella behov: tala, läsa, skriva, resa, möta

människor. Rösträttsfrågan blev denna arena.

Genom att följa de svenska suffragetternas personliga liv som de framkommer i breven har jag också kunnat visa hur intimt förknippade politik, känslor och känslomanifestationer var i denna tid: ilska över orättvisor och mäns motstånd, ständiga besvikelser över den långa tid de fick vänta på rösträtten, glädje över framgångar och lyckade samarbeten, vänskapsbanden som uppstod i det hårda arbetet kvinnor emellan, systerskapet och solidariteten, tröttheten och de kroppsliga upppoffringarna – sjukdomar och utbrändhet efter långa turnéer landet runt.¹⁹ På så sätt har jag kunnat dra slutsatser om att känslor inte bara är inre psykologiska tillstånd utan också sociala fenomen som kan analyseras i en historisk kontext och ses som konsekvenser av sociala processer. Känsloupplevelserna i manifestationerna, demonstrationer, tal och möten gav emotionell energi och gjorde att man orkade gå vidare. Gränsen mellan förnuft och känsla suddades ut, liksom gränsen mellan det privata och det offentliga.

Det personliga materialet har vidare visat hur vardagslivet och kvinnornas familjeliv (fem av sex var gifta) var invävda i den politiska processen. Hemmet och det privata fungerade ofta som en politisk arena där folk kom och gick och där politiska samtal ofta debatterades.²⁰ De hade hem med öppna dörrar med många gäster och kontakter. Kvinnorna kunde dra nytta av sina män och nära manliga släktingar eller kolleger, de kunde låna deras nätverk och utnyttja olika kontakter. Den nära re-

lationen till hem och vardagsliv gör också rörelsens maternalistiska ideologi mer förklarlig. Allt detta blev exempel på hur de privata och de offentliga sfärerna möttes och gränsen mellan manligt-kvinnligt inte behövde upprätthållas i den sociala praktiken. Den extrema femininiteten var avsedd för offentligheten, men i familj och vänners lag blev gränserna mindre arkety-piska.

Andra boken

Det finns i dag ett stort intresse för gifta eller sammanboende par som har samma yrken: Fredrik och Filippa, Barack och Michelle, Alexander och Alexandra, Jonas och Mark, Eva och Efva.²¹ Det verkar finnas något i själva parrelationen som fångar upp tidens tendenser och värdemässiga förskjutningar och som därför retar nyfikenheten i offentligheten.

Signe Höjer, 1896–1988, författare, sjuksköterska, socialpolitiker, IKFF:s ordförande på 40- och 50-talet. Hon var tillsammans med Axel Höjer ett av de par som beskrivs i Florins andra exempel.

Nästa exempel på hur biografi kan öppna för gränsöverskridande passager är en antologi som heter *Par i vetenskap och politik. Intellectuella äktenskap i moderniteten* där jag varit en av redaktörerna tillsammans med idéhistorikerna Annika Berg och Per Wisselgren.²² Boken handlar om tio äkta svenska par som var aktiva inom svensk forskning och politik under första hälften av 1900-talet. Som redaktörer har vi också skrivit var sitt kapitel i boken och försökt hitta gemensamma mönster i de tio parens sociala praktik.

Att kombinera kärlek och familjebildning med en karriär inom akademien eller politiken är än idag en svår uppgift. Konflikten mellan längtan efter kärlek eller längtan efter frihet var redan för första generationens kvinnliga akademiker ett svårt val där många valde friheten, de valde att inte gifta sig för att kunna fullfölja den karriär de drömde om. För de studentkor som kom till universiteten efter 1900 blev förhållandena något annorlunda. Det blev mer accepterat att gifta sig efter examen och samtidigt välja en professionell levnadsbana: de behövde inte göra det svåra valet mellan "lager eller myrten" som Lydia Wahlström så målande uttryckte det i sin självbiografi.²³ Parbokens kvinnor tillhör denna sistnämnda grupp.

Syftet med antologin var att sätta paret i centrum för en genusanalys. Vilka nya kunskaper kunde ett par-perspektiv ge? Vad sade parets faktiska liv tillsammans om hur genusordningar skapas i praktiken och hur kunde parrelationen hjälpa till att spegla institutionella förändringars betydelse, framför allt för kvinnor. Var

Gunnar och Alva Myrdal i sitt hem i Äppelvikens 18 september 1942. Också Myrdals tas upp i Par i politik.

äktenskapet en resurs eller ett hinder om man ville bli forskare eller politiker. Varför gifte de olika paren sig: av kärlek, karriär eller tradition?

Att studera olika äktenskapliga par och deras gemensamma liv visade sig vara ett fruktbart grepp. Par-perspektivet kunde ge kunskap om äktenskapshistoria, genusstrukturer, genusarbetsdelning och institutionshistoria, och det speglades i parens enskilda liv. Framför allt gick det att belysa hur maktrelationer mellan könen skapades och hur dessa i några fall växlade över livsloppet. Eftersom det äktenskapliga paret som fenomen hamnar i skärningspunkten

mellan det privata och offentliga tillhör de båda sfärerna. De som ingår äktenskap har sitt privata liv tillsammans, men som gifta inordnas de i ett offentligt institutionellt system, strängt reglerat av normer om sexualitet, ansvar, vardagsrutiner och egendomsfördelning. Deras yrkesmässiga engagemang i vetenskap och politik var ytterligare ett steg ut i en annan slags offentlighet med alla de kulturella förväntningar och beteenden som finns i sådana miljöer. Det heterosexuella paret är således både aktör och struktur, natur och kultur, privat och offentligt. Biografisk forskning ur ett par-perspektiv visar på samma sätt som i rösträttsboken just på flytande gränser mellan olika dikotoma teoretiska begrepp som vi som forskare gärna svänger oss med.

Vilka var de tio paren? De var inga genomsnittliga par.²⁴ De var forskare eller politiker. Alla tillhörde en borgerlig välutbildad elit och hustrurna hade i regel lika lång utbildning som sina äkta makar. Både man och hustru hade samma formella förutsättningar att göra karriär. Flera av dem orienterade sig mot vänsterfrisinet på den politiska skalan, liberaler eller socialdemokrater. De hade stort intresse för samhällsfrågor och sociala reformer. Den historiska period som de tio paren levde i inföll samtidigt med stora historiska förändringsprocesser, modernisering, demokratisering och marknadsekonomin framväxt. Utvecklingen gynnade också kvinnor genom att viktiga reformer infördes just för kvinnor: myndighetslagar, rösträtt, rätt till högre utbildning, rätt till statliga tjänster och en ny äktenskapsbalk. De tio kvinnorna i

boken hade förmånen att kunna utnyttja dessa nya institutionella reformer.

Man får intrycket att kärleken och traditionen också spelade en viktig roll för giftermålets ingående. I de fall brevsamlingar har funnits att tillgå har vi kunnat konstatera att heta brev utväxlades innan paren gifte sig. I några fall utvecklades kärleken ur ett lärare-elev-förhållande eller i en arbetsgemenskap. I ett fall var det förmodligen svärfaderns kulturella kapital som den blivande svärsonen ville komma åt, inte i första hand dotterns kärlek.²⁵ Det äktenskapet slutade också med skilsmässa. Kriser i äktenskapet kunde lösas på lite olika sätt inte bara genom skilsmässa. Ett par införde ett "otrohetskontrakt", där båda gav varandra stora friheter om man bara var öppen om det.²⁶ Några par löste problemen genom att leva helt åtskilda liv i olika världar fast de bodde under samma tak rent formellt.²⁷

Genom att studera parens gemensamma liv har vi också kommit åt frågan om äktenskapet var en resurs eller ett hinder. För kvinnan var äktenskapet med en känd forskare eller politiker i vissa livsfaser en fördel, hon fick tillträde till nya arenor och sammanhang och praktiska möjligheter att utöva forskning eller politik. Hon fick låna makens nätverk och kontakter. För männen innebar ofta äktenskapet att få en duktig assistent i forskningen som dessutom skötte det vardagliga med familj och barn och det representativa kring familjen. I flera fall kan vi se att kvinnorna också var viktiga i karriärbyggandet för sina män. En stor omställning i hustrurnas liv inträdde när paret fick barn. Kvinnorna

som inte hade barn verkar ha haft större karriärmöjligheter, medan barn aldrig var ett hinder för männen. För några av kvinnorna var äktenskapet tydligt underordnat och det var alltid mäns nya tjänster och byten av bostadsort som var bestämmande för var familjen skulle bo. Trots att kvinnorna i boken tillhörde ett radikalt avantgarde var genusordningen ändå för det mesta mycket traditionell. Det hjälpte inte att kvinnorna ofta var lika högt utbildade som männen.

Och gränsen mellan privat och offentligt suddas ut när man tar parets livshistoria som utgångspunkt för betraktelsen. Många exempel i materialet visar att paren verkligen samarbetade i arbetet och hade glädje tillsammans av den andres framgångar. Kvinnorna i boken visade att det var möjligt att både arbeta med kvalificerade yrken och ändå ha barn och familj – förebilder för de generationer som följde. Och den offentliga persona som visades upp var helt annorlunda än suffragetternas volanger och stora hattar. Särskilt några av de yngre kvinnorna i materialet – Alva Myrdal, Karin Kock och Signe Höjer – uppträdde i offentligheten med strikta dräkter, som påminde om offentlighetens manliga kostymer och håret var i flera fall kortklippt, uppsatt i stram knut eller shinglat. Den högt utbildade kvinnan kunde vid denna tid överskrida gränsen för den traditionella femininiteten när hon befann sig ute i offentligheten, men hemmavid var hennes roll fortfarande hustruns med allt ansvar för hemmet.

Ett av bokens resultat är just att vi kunnat visa hur både mäns och kvinnors of-

fentliga liv är försänkt i det privata, i familjelivet, i vardagen. Privatlivet är alltså en del av vetenskapskulturen som också sätter sin prägel på vetenskapen. Både vetenskapen och politiken har haft en stark manlig och offentlig tradition som kan problematiseras när man betraktar forskaren eller politikern i relation till hans eller hennes partner. Sättet att närma sig intellektuella män har oftast varit ett grävande i det rationella och professionella, medan kropp, längtan och begär oftast blivit bortträngda. I det biografiska angreppssättet kan man lyfta fram känslor och känslostrukturer på ett helt annat sätt än i den traditionella vetenskapshistorien. Det personliga i livet blev ofta rent konkret en del av vetenskapen som till exempel när Axel Höjer hade sitt laboratorium och sina försöksdjur hemma i bostaden och Signe fick passa dem under långa tider.

Av parens livshistoria lär man sig också om genusordningens makt och tröghet. Särskilt kvinnorna fick navigera sig fram för sin rätt till ett eget kunskapsliv och ett yrkesliv, trots att de formella hindren var borta genom institutionella reformer under perioden.

Tredje boken

Det sista exemplet är en antologi som Kirsti Niskanen och jag har arbetat tillsammans med där vi brett en grupp kvinnliga professorer att berätta om sitt liv med tyngdpunkt på sin karriär vid universiteten under andra hälften av 1900-talet. Projektrapporten heter: *Föregångarna. Kvinnliga professorer om liv, makt och vetenskap*.²⁸ För

första gången i svensk universitetshistoria erövrade ett stort antal kvinnliga forskare professorstiteln i de manligt dominerade akademiska strukturerna och målet med vår undersökning var kunskapssociologiskt, att fånga etableringen och konsolideringen av ett nytt kunskapsområde, genusforskningen, genom de elva kvinnornas livshistorier. I denna undersökning var det en annan slags offentlighet som skulle erövras av kvinnor: den kunskap som representerar den akademiska makthierarkin – universitetens toppjobb, professors-tjänsterna.

Vi var också nyfikna på hur akademien berättar om sig själv och minns sin historia. Universitetet har inte bara varit en skev maktstruktur utan vi menar också att dess kollektiva minne är skevt. Det är viktigt att berättelser och historia som handlar om dem som inte har befunnit sig i akademins mainstream får en plats i minneskulturen och blir en del av kanon, av den större berättelsen, den normativa ordningen eller traditionen. Alla de medverkande professorerna i boken var nämligen lärare eller forskare inom det nya och vetenskapskritiska kunskapsområde som etablerades på universiteten under 1980- och 90-talen – kvinnovetenskapen eller genusvetenskapen. Genusforskningens framväxt och dess aktörer har därför ett viktigt kunskapssociologiskt intresse inom vetenskapshistorien. Hur går det till när ett nytt kunskapsområde uppstår och hur blev dessa kvinnors karriärer en del av en rörelse som skapade denna nya kunskap?

Sex discipliner blev representerade i boken: alla medverkande hade samhälls-

vetenskapliga eller historiska ämnen.²⁹ Vi ville att boken skulle avspegla genusforskningens mångfald, liksom bredden och djupet av dess inkludering vid svenska universitet och bjöd därför in kvinnor med olika könsteoretiska inriktningar. Vi ville också invitera forskare som hade fullföljt en karriär och kunde överblicka ett historiskt skeende. Som en följd av detta är de elva professorerna ganska lika i ålder och har skolats i samma vetenskapliga paradigmen och påverkats av likartade trender, händelser och förändringsprocesser i tiden. De frågor som vi bad de elva kvinnorna reflektera över i sina berättelser gällde den egna sociala bakgrunden och bildningstraditioner i familjen, vilka förebilder de haft och hur de bedömde sin insats som akademiska forskare och lärare. Hur hade vägen till professuren sett ut och vilka hinder och möjligheter hade de mött i de akademiska hierarkierna? Hur hade de förhållit sig till maktstrukturen vid universiteten och hur hade de kombinerat privatliv och yrkesliv? Varför valde de ämnen utifrån ett könsteoretiskt perspektiv?

Vilken nytta hade vi av det biografiska perspektivet i denna undersökning – vad fick vi reda på i dessa professorers livsberättelser som vi inte hade kunnat få fram genom en mer traditionell historisk källgenomgång? Först och främst blev vi varse hur identiteter formas inom rumsliga och organisatoriska strukturer och sociala rörelser. Vi såg således ganska snart den nära kopplingen mellan kvinnorörelsen utanför akademien och den akademiska feministens etablering. Så gott som alla författare i boken berättar hur lierade de var

med 1970-talets radikala kvinnorörelser, både den liberala och den radikala Grupp 8-rörelsen och hur denna rörelse fungerade som en kunskapskälla, ett formativt och kognitivt rum där teorier om kvinnors underordning och motståndsstrategier kunde ta form. Intellectuella unga kvinnor vid universiteten (oftast odisputerade) fick plötsligt en gemensam kamparena från vilken de fick kunskaper, språkliga redskap, upplevelser och mod att kritisera den akademiska högborgens ideologiska bas – den objektiva vetenskapen. Deras livshistorier handlar om hur de började ifrågasätta gränsen mellan det personliga och det politiska, det privata och det offentliga och hur de fått kämpa för att få vardag, studier, forskning och undervisning att gå ihop. Genom erfarenheterna i sin sociala praktik visade de att kvinnors liv, arbete och erfarenheter inte fanns med i det som kallades vetenskap. Kunskaper om kvinnor, familj, barn och sexualitet var helt osynliggjorda.

Genom sina berättelser visar kvinnorna i boken indirekt vilken taktik kvinnor använde denna gång för att erövra offentligheten – vilket pass skulle denna gång ge tillträde till akademien. De skapade helt enkelt ett nytt vetenskapligt fält, ett eget kvinnorum, kvinnovetenskapen eller genusvetenskapen som skulle utmana den traditionella forskningen. Denna kritiska process blev en uppgörelse med positivismens värdeneutralitet och tron på att den objektiva forskaren stod över alla intressen och personliga ståndpunkter. Kvinnoforskarna konstruerade således en tvärvetenskaplig agenda med ett feminint subjekt

som var trovärdigt för dem själva och gav legitimitet i vissa politiska läger och forskningsråd. Det var en djupare femininitet utifrån andra slags diskursiva premisser än rösträttskvinnornas och "hustrurnas" i de båda andra studierna. Drude Dahlerup, professor i statsvetenskap, skriver i sin berättelse om sin utveckling från röststrumpa till professor:

Rödstrumperörelsen innebar att allt vändes upp och ner, även för mig personligen /.../ Nu blev det kvinnornas kollektiva frigörelse som stod på dagordningen. Vi byggde kvinnogemenskaper, kvinnohus, kvinnogrupper, sjöng kvinnosånger, höll kvinnofestivaler, och allt som innehöll ordet 'kvinna' fick en positiv klang. Vi var i färd med att utveckla en ny kvinnoidentitet och nya praktiker som inte /.../ liknade männens.³⁰

Just detta sista var viktigt. Denna gång ville kvinnogruppen komma bort från att försöka likna mäns identiteter och praktiker, mäns stora teorier och vetenskapliga normer. De genusmedvetna kvinnorna kunde bidra med något speciellt till forskningen – både teoretiskt och metodiskt – som män inte kunde. Kvinnoidentiteten skapade de symboliska och materiella grunderna för socialt beteende och identitet. Med det nya kvinnoperspektivet skulle forskningen "förändra världen", som Yvonne Hirdman trodde i ungdomligt övermod. Den rörliga gränspassagen mellan manligt-kvinnligt, privat-offentligt, natur-kultur, subjektivt-objektivt dekonstruerades först, men konstruerades sedan på nytt genom att specifika institutioner för forskning och

Drude Dahlerup, född 3 februari 1945, är en dansk-svensk professor i statsvetenskap och genusvetenskap vid Stockholms universitet samt politiker.

undervisning om könsrelationer etablerades vid alla universitet i Sverige. Forskning och undervisning om kvinnor och män kom också att i stor utsträckning bedrivas inom ämnesdisciplinerna. De flesta av bokens professorer har arbetat inom disciplinerna.

Det biografiska perspektivet ger också en intressant inblick i vad som inte sägs i berättelserna, vilka tystnader av olika slag som präglar historierna. Professorernas livshistorier har skrivits med tanke på att de ska läsas av allmänhet och kolleger och kanske fungera som ett eftermäle i koncentrerad form för eftervärlden. Den bild man vill förmedla är: Jag var inget offer.

Jag vet vad som förväntades av en kvinnlig professor. Därför finns det en viss återhållsamhet i vissa frågor, till exempel när det gäller akademins makthierarkier. I egenkap av redaktörer bad vi dem uttryckligen att förhålla sig till maktfrågorna och avsåg då både institutionell och organisatorisk ledningsmakt och makt över att förändra disciplinernas kanon. Ett mål för den unga kvinnoforskningen var ju att faktiskt omdefiniera den androcentriska vetenskapen – hur hade man lyckats med det? Endast två av de elva professorerna resonerar om detta vilket är förvånande eftersom kvinnorna i vårt urval har varit framgångsrika och framstående inom sina forskningsom-

råden. De har deltagit i den tidiga formeringen av fältet, de har haft möjlighet att bestämma över agendan och haft inflytande över teorival, kursutbud och forskningsmedel. Utan tvekan har dessa professorer haft inflytande, men i sina livsberättelser diskuterar de flesta inte sin egen maktutövning. Kanske beror det på att brytningen mellan formell och informell makt, makt och maktlöshet är svår att få grepp om och svår att analysera i en individs livsperspektiv. En reflektion vi dock gör är att de flesta inte haft institutionella maktpositioner där de kunnat sätta sin prägel på disciplinen som helhet eller främja genusforskningen i större maktsammanhang. Deras makt har fungerat på en viss nivå men har inte kunnat omsättas på en annan nivå i den akademiska hierarkin eller inom ämnet som helhet. I den meningen har genusforskningen endast haft begränsat genomslag inom akademins kanon. Dess historia ingår ännu inte, med få undantag, i akademins kollektiva minne.³¹

Berättelserna återger i många fall det motstånd kvinnorna mötte från män och manliga miljöer. Författarna sätter fingret på ömma punkter och fältstrider i genusforskningens egen historia i relation till akademien som manlig maktbas. En lång serie av kränkningar kommer upp till ytan. Däremot är tystnaden om interna maktkamper kvinnor emellan påtaglig. Lika tyst är det om feministiska positioneringar – de berörs endast i förbifarten hos ett fåtal. Vi får inte heller veta varför somliga forskare inte kände sig välkomna till kvinnoforskningen. Hade de inte det rätta feministiska perspektivet? Yvonne

Hirdman pekar ut vissa begränsningar i de ämnen som var legitima att forska om under fältets formeringsperiod: Det skulle handla om arbete men inte vilket arbete som helst, och det skulle handla om klass, men inte vilken klass som helst, arbetarklass skulle det vara. Kvinnoforskarna måste hålla sig inom ett visst stängsel och Marx och Freud blev de stora gudarna. Inget nämns om spänningar mellan de genusvetenskapliga institutionerna och den disciplinära genusforskningen. Kanske ska begreppet ”att gå på två ben” som användes flitigt för att visa på samarbetet mellan de båda miljöerna, ses som en förskönande omskrivning för att skyla över underliggande konflikter.

Slutord

I denna artikel har jag gett ett flertal exempel på vilka möjligheter som en biografisk metod kan erbjuda för att berika historisk forskning. Att utgå från biografisk metod och personliga livshistorier kan öppna för nya sätt att se verkligheten och forskaren får tillfälle att problematisera sina egna frågor och hitta annorlunda vinklingar på sitt källmaterial. Den biograferade individen blir processuell när hon ställs mot sitt liv och kan relateras till olika tidshorisonter och till en mängd sociala rum, platser och skeenden i sitt liv. I en analys utifrån ett biografiskt material ersätter man den abstrakta individen med en människa som har sociala relationer, familj, institutioner som arbete, hälsa och utbildning och hon är inordnad i känslöstrukturer, kategorier och strukturella maktordningar. Män-

niskan blir en mötesplats för sociala, politiska, kulturella och historiska processer. När forskaren utgår från det levda livet finns det chans att avgöra hur forskningssubjektet har mött eller hanterat olika historiska utmaningar. Genom livshistorier finns också rikliga tillfällen att göra metodologiska och vetenskapsteoretiska reflektioner, om generation, klass, kön, etnicitet eller sexualitet och det finns utrymmen för

att diskutera existentiella frågor, tidsanda, mentaliteter och emotioner både som psykologiska och sociala fenomen.

Med biografien som hjälp har jag också fått insikt i hur tre olika kvinnliga aktörsgupper har skapat om sin offentliga *persona* för att få legitimitet och acceptans i manliga hierarkier. De tre kvinnogrupp-erna förstod hur de skulle skapa mening i de diskursiva sammanhang de levde.

Noter

1. Denna artikel är en omarbetad version av ett antologikapitel som kommer att publiceras i Finland, nov 2014. Se Florin, Christina (2014) "Biografiska raji rikomassa. Kolme esimerkkiä routsalaisesta elämäkertatutkimuksesta" i *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus* Red: Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila ja Heidi Kurvinen. Oulo University: Finnish Literature Society (fc).
2. Under senare år har bl.a. utkommit: Carlsson Wetterberg, Christina (2010) – *bara ett öfverskott af lif – : en biografi om Frida Steénhoff (1865–1945)*, Stockholm: Atlantis; Niskanen, Kirsti (2007) *Karriär i männens värld: nationalekonomen och feministen Karin Kock*, Stockholm: SNS; Hirdman, Yvonne (2010) *Den röda grevinnan: en europeisk historia* Stockholm: Ordfront; Östberg, Kjell (2008, 2009) *I takt med tiden: Olof Palme 1929–1969*, Stockholm: Leopard; *När vinden vände: Olof Palme 1969–1986*, Stockholm: Leopard; Berggren, Henrik (2010) *Underbara dagar framför oss. En biografi över Olof Palme*, Stockholm: Norstedt; Thorgren, Gunilla (2011) *Ottar & kärleken: en biografi*, Stockholm: Norstedt; Possing, Birgitte (2007) *Uden omsvøb. Et portrait af Bodil Koch* Copenhagen: Gyldendahl, m. fl.
3. Se Niskanen, Kirsti (2009) "Varför är det svårt att diskutera teori- och metodfrågor i samband med historisk biografi? En kommentar till Kjell Östberg" *Historisk Tidskrift för Finland*, 2009:4. Se också Possing, Birgitte (2007) "Portraettering og omporraettering. Om biografi som dekonstruerende metoder" J.Kofod & D. Staunaes (red): *Magtballader. 14 fortaellinger om magt, motstand og menneskers tilblivelse* København: Danmarks Paedagogiske Universitetsforlag.
4. Margadant, Jo Burr (red.) *The New Biography. Performing Femininity in Nineteenth-Century France*, Berkely: University of California Press, s. 1–32. Begreppet protagonist som beteckning på den biograferade personen har jag lånat från Birgitte Possing.
5. Margadant, s. 1–32.
6. Stanley, Liz (1990) "Moments of writing: Is there a feminist auto/biography?" i *Gender & History*, 1990:1, s. 58–67. Se även *Personligt talat. Biografiska perspektiv i humaniora*, red. Maria Sjöberg, Göteborg: Makadam, s. 9–19.
7. Roberts, Brian (2002) *Biographical Research*, London: Open University Press, p 18–19. Jfr även Niskanen (2009).
8. Stanley 1990:1, s. 58–67.
9. Roberts (2002) s. 18–19.
10. Roberts (2002) s. 18–19.
11. Mackinnon, Alison (1997) *Love and Freedom: Professional women and the reshaping of personal life* Cambridge: Cambridge University Press, s. 10–15.
12. Åmark, Klas (2011) *Varför historia? En ämnesintroduktion för nya studenter* Lund: Studentlitteratur.
13. Smith, Sidonie & Watson, Julia (2001) *Reading Autobiography. A Guide for Interpreting Narrative Lives* Minneapolis: University of Minnesota Press. s. 49–81.
14. Roberts (2002), s. 1–32.
15. Niskanen (2009), s. 493.
16. Florin, Christina (2006) *Kvinnor får röst. Kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse* Stockholm: Atlas Akademi.
17. De sex rösträttsaktivisterna var Signe Bergman, Stockholm, Ann Margret Holmgren, Stockholm, Frigga Carlberg, Göteborg, Gulli Petrini, Växjö, Gerda Hellberg, Karlstad, Anna Bugge Wicksell, Lund. Se deras biografier, Florin (2006) s. 59–117.
18. Jfr Margadant (2000), s. 1–32.
19. Florin (2006) s. 214–280.
20. Florin (2006) s. 170–213.
21. Fredrik och Filippa Reinfeldt (numera skilda); Barack och Michelle Obama; Alexander och Alexandra Ahndoril; Jonas Gardell och Mark Lewengood; Eva Dahlgren och Efva Atling.
22. Berg, Annika, Florin, Christina & Wisselgren, Per (2011) *Par i vetenskap och politik. Intellektuella äktenskap i moderniteten* Umeå: Borea. Paren som ingår i boken är Anna Bugge och Knut Wicksell; Oscara och Gustaf Steffen; Johanna och Gustaf Cassel (Per Wisselgren); Gulli och Henrik Petrini (Christina Florin); Astrid Cleve och Hans von Euler (Kristina Espmark); Ebba Hult och Gerard de Geer (Staffan Bergwik); Ebba och Eli Hechscher (David Östlund); Signe och Axel Höjer (Annika Berg); Alva och Gunnar Myrdal (Yvonne Hirdman) Karin Kock och Hugo Lindberg (Kirsti Niskanen).

23. Lydia Wahlströms benämning på det svåra valet som kvinnliga akademiker förväntades göra mellan en akademisk karriär eller giftermål. Hennes självbiografi heter *Trotsig och försagd*.
24. Se not 21.
25. Paret Astrid Cleve och Hans von Euler. Se Kristina Espmark, s. 121–160.
26. Paret Signe och Axel Höjer, se Annika Berg, s. 253–302.
27. Paret Johanna och Gustaf Cassel, se Per Wisselgren, s. 13–88.
28. Niskanen, Kirsti & Florin, Christina (2010) *Föregångarna. Kvinnliga professorer om liv, makt och vetenskap* Stockholm: SNS förlag.
29. De medverkande professorerna är: Drude Dahlerup, statsvetenskap; Mona Elisasson, psykologi; Gunnel Forsberg, kulturgeografi, Tora Friberg, kulturgeografi; Siv Gustafsson, nationalekonomi; Anita Göransson, historia; Yvonne Hirdman, historia; Carin Holmqvist, företagsekonomi; Anita Nyberg, nationalekonomi; Elisabeth Sundin, företagsekonomi; Eva Österberg, historia.
30. Se Dahlerup, s. 54. Samma tanke finns också hos Hirdman, s. 223.
31. Se en utveckling av dessa resonemang i Florin, Christina & Niskanen, Kirsti (2014) "Minne, tystnader och makt i akademiska livsberättelser", i *Methods, Interventions and Reflections. Report from the X Nordic Women's and Gender History Conference*, Bergen, August 9–12 2012, red: Ulla Manns & Fia Sundevall.

Nils Lagerlöf och det tidiga svenska biståndet

KARL BRUNO

Nils Petrus Lagerlöf (född i Sunnemo i Värmland 25 augusti 1895, död i Stockholm 9 november 1970) var en av 1900-talets mest framträdande svenska veterinärer och veterinärmedicinska forskare. Han kom att ägna så gott som hela sin karriär åt Veterinärhögskolan i Stockholm, där han 1919 blev legitimerad veterinär, 1922 laborator och 1934 professor, först i obstetrik och bujatrik, och senare i obstetrik och gynekologi.¹ Han byggde upp högskolans avdelning för det senare ämnet till en framstående forskningsmiljö, och hans egen forskning, som i huvudsak var praktiskt inriktad, kom att få stor betydelse för bemästrandet av fertilitetsproblem hos nötkreatur i Sverige.² I början på 1950-talet fick hans bana sedan en ny riktning. Fram till sin död 1970 arbetade han med stort engagemang för att bistå veterinärmedicinens utveckling i fattigare delar av världen, något som lämnade ett betydande

avtryck både i de länder som berördes av hans verksamhet och på Veterinärhögskolan, där han ordnade återkommande kurser för veterinärer från olika utvecklingsländer. Detta biståndsen­gagemang är ämnet för föreliggande uppsats.

Någon tidigare historisk forskning om Nils Lagerlöfs biståndsverksamhet, eller om hans karriär i stort, finns egentligen inte. Hans yrkesliv och verksamhet har dock skildrats i ett antal minnesord, festskrifter och översikter, och där berörs också biståndsen­gagemanget.³ Historikern Nils Edling har skrivit en kortare biografisk artikel utifrån delar av detta material.⁴ Dessa arbeten bygger dock inte alls på det betydande arkivmaterial Lagerlöf lämnade efter sig,⁵ och som komplement vill jag därför göra en mer empiriskt grundad analys, med utgångspunkt i Lagerlöfs korrespondens och egna skrifter.

Lagerlöf började engagera sig i det som med dåtidens språkbruk betecknades de underutvecklade länderna under tidigt 1950-tal. Det innebär att han representerar en slags mellanperiod vad gäller svenska kontakter med tredje världen. Tidigare hade dessa nästan uteslutande bestått av missionsverksamhet. Som historikern Sunniva Engh har visat fanns det förvisso en kontinuitet mellan missionen och biståndet, men missionsverksamheten hade en lång historia och drevs av religiösa motiv, medan Lagerlöfs och andra biståndsexperters arbete var tätt knutet till efterkrigstidens nya världsordning och präglades av tydligt sekulära och akademiska värderingar.⁶ Så trots att 1950-talets bistånd var betydligt mer småskaligt och individdrivet än de byråkratiska program som skulle följa efter att det inlemmades i den reguljära statsförvaltningen från 1962, så var årtiondet ändå en delvis formativ period för det svenska biståndet. Den har dock fått ganska lite uppmärksamhet av historieforskningen, och de studier som finns fokuserar mer på det politiska spelet än på de ståndpunkter som intogs och de aktiviteter som utfördes av aktörer som – likt Lagerlöf – verkade på operativ nivå.⁷ Däremot finns omfattande historiker över norskt och danskt bistånd, som också började byggas upp vid denna tid och vars respektive utveckling både påverkade och påverkades av utvecklingen i Sverige.⁸

Mer övergripande analyser av den tidiga efterkrigstidens försök att stimulera den ekonomiska utvecklingen i u-länderna visar att dessa ofta byggde på en ganska grund förståelse för de samhällen man engagerade sig i och för verkan av de hjälp-

insatser som gjordes. Att avhjälpa underutveckling sågs i första hand som en fråga om att tillföra västerländskt kunnande, teknik och kapital. Som teknikhistorikern Bruce Seely har diskuterat i en översiktsartikel var tron på tekniska lösningar utbredd, och den lokala kontextens betydelse tenderade att tonas ned.⁹ Ett exempel på detta tänkande omsatt i praktik är det tidiga norska fiskeriprojektet i södra Indien, inlett 1952. Under de första åren ägnade man sig där uteslutande, och med begränsad framgång, åt att försöka rationalisera fisket genom att motorisera de båtar som användes i trakten.¹⁰ Ett annat exempel, som jag kommer att diskutera i föreliggande uppsats, är de kampanjer som bedrevs för att rationalisera nötkreatursaveln i olika fattigare länder genom att införa artificiell insemination.

I uppsatsen undersöker jag hur Nils Lagerlöfs biståndsintresse och biståndspraktik växte fram, och hur han förhöll sig till 1950-talets utvecklingstänkande. Syftet är främst personhistoriskt – att öka vår kunskap om en nationellt och internationellt betydande veterinärmedicinare – men genom att studera Nils Lagerlöfs gärning går det också att göra en angelägen belysning av hur svensk biståndspraktik kunde se ut under 1950-talet. Jag bygger huvudsakligen på material från två källor: arkiven efter Centralkommittén för tekniskt bistånd, tillhörande arkiven efter Svenska institutet, deponerade på Riksarkivet i Stockholm, och arkiven efter Veterinärhögskolans institution för obstetrik och gynekologi, deponerade i Sveriges lantbruksuniversitets central-

arkiv. Jag har framför allt använt mig av Lagerlöfs efterlämnade handlingar – korrespondens, manuskript, promemorior, rapporter och andra skrifter.

Den artificiella inseminationen

Nils Lagerlöfs första kontakt med utvecklingsländerna kan dateras till hösten 1951, då han mottog ett brev från den indiske veterinären Gurbachan Singh.¹¹ Singh arbetade med fertilitetsproblem hos nötkreatur, men höll sin egen utbildning för bristfällig. Han bad därför Lagerlöf om råd, och de två kom att utväxla en serie brev. Korrespondensen rörde ett spektrum av reproduktionsfrågor, men Lagerlöfs intresse fångades särskilt av Singhs reflektion att införandet av artificiell insemination i Indien mer och mer hade uppmärksammat honom på landets veterinärmedicinska tillkortakommanden.

Artificiell insemination (a.i.), det vill säga användandet av olika slags teknik och tekniker för att befrukta ett hondjur utan att någon parningsakt äger rum, var vid den här tiden fortfarande något relativt nytt. Det var ett specialområde för Lagerlöf, som hade varit en förgrundsfigur i arbetet med att bygga upp en a.i.-verksamhet inom den svenska nötkreatursaveln.¹² Han var alltså väl insatt i ämnet, och redan när han några dagar senare mottog ett brev från Grekland, vilket gav intryck av att ”de där skulle bygga upp denna disciplin utan att veta just någonting”, började han se ett mönster.¹³ Vid samma tid korresponderade Lagerlöf med professor Hans Christian Bendixen, en dansk veterinär

som tjänstgjorde vid FN:s livsmedels- och jordbruksorganisation (FAO) i Rom, och i ett brev till denne uttryckte han sin slutsats så här:

Jag börjar nu förstå, att herrar ”agriculture men”, om det nu är inom eller utom F.A.O. vet jag inte, men de ha efter kriget störtat iväg och ”välsignat” efterblivna länder som Indien och Grekland med artificiell insemination. Om de gör så utan att det finns en funktionsduglig veterinär apparat, som kan svara för hygienien i a.i.arbetet, är nog fara värt, att denna a.i. kommer att orsaka mycken utbredd sterilitet.¹⁴

Detta var en tidig formulering av tankar som skulle komma att prägla hela Lagerlöfs verksamhet i och för fattiga länder under hans sista tjugo år i livet. I en mening var det en fackmannamässig invändning: det är kontraproduktivt att införa artificiell insemination om det inte finns kompetenta veterinärer som kan övervaka och stödja verksamheten. I stället för att öka produktionen kommer tekniken att sprida infektioner med påföljande sterilitet. I en vidare mening kan man också förstå det som en kritik av en förment förenklad uppfattning om tekniskt bistånd och modernisering: det går inte att hjälpa fattigare länder genom tekniköverföring om man samtidigt ignorerar det sammanhang där tekniken ska införas. Denna ”välsignelse” riskerar i så fall att snarast bli en förbannelse.

FAO var det första av FN:s fackorgan. Organisationen hade bildats nästan omedelbart efter krigsslutet, och under

de första verksamhetsåren mest ägnat sig åt kartläggning och viss rådgivning. 1949 hade FN emellertid inrättat sitt så kallade Expanded Programme of Technical Assistance, som bland annat finansierade en omfattande konsultverksamhet i utvecklingsländerna. Inom ramen för detta program började FAO-anslutna tekniska och vetenskapliga experter att arbeta med insatser på plats i u-länderna.¹⁵ Den västerländska teknisk-vetenskapliga kunskap de representerade kom där samtidigt att definiera och att tillämpas på problem av skilda slag.

Även Indien var intresserat av FAO:s konsultverksamhet. Landet hade efterfrågat stöd till organiseringen av sitt program för artificiell insemination, och i början av 1952, efter att en annan kandidat hade avböjt, blev Lagerlöf (som tidigare hade diskuterat saken med Bendixen) tillfrågad av FAO om han skulle vara intresserad av ett sådant uppdrag.¹⁶ FAO:s plan för insatsen byggde emellertid just på det ensidiga fokus på artificiell insemination som Lagerlöf tidigare hade kritiserat. De avsåg att skicka tre man, och Lagerlöfs tilltänkta roll var att under ett år fungera som en "artificial insemination expert to advise and assist the Government on the technical aspects, organization and operation of artificial insemination centres [...]".¹⁷ Detta var han inte villig att acceptera, och i sitt svar till FAO var han tydlig med att han inte kunde åta sig uppdraget i förelagd form, därför att bistånd till Indien baserat på a.i.-expertis enligt hans uppfattning skulle komma att bli kontraproduktivt om man inte samtidigt vidtog andra nödvän-

diga åtgärder: "It is fairly common that when artificial insemination is introduced into an undeveloped country, contrary to the hope that all difficulties would there be overcome, the result has been a definite (sic!) increase in breeding troubles."¹⁸

Emellertid framhöll Lagerlöf att han gärna var med på att resa till Indien om bara "det hela kan läggas upp, så att jag kan göra avsedd nytta."¹⁹ Han fick gehör för detta, och uppdraget formulerades om. Även om det fortfarande delvis handlade om artificiell insemination låg nu fokus på att stödja regeringen i utvecklingen av veterinärutbildningen på det gynekologiska området.²⁰ Lagerlöf skulle inte längre vara ett helt år i Indien, utan jobba i landet i två perioder om två månader vardera. Dessutom hade han lyckats utverka att han skulle få handplocka sina två medresenärer bland sina svenska veterinärkollegor, och han valde två chefveterinärer – Ernst Pålsson från Ystad och Bengt Lundgren från Kalmar – med stor erfarenhet av artificiell insemination.²¹

Lagerlöf hade alltså en kritisk inställning till föreställningen att införandet av artificiell insemination var ett oproblematiskt sätt att rationalisera nötkreatursaveln i fattigare länder, och förespråkade snarare kunskapsuppbyggnad än snäv tekniköverföring. Men detta är inte i sig en förklaring till varför han så småningom tog på sig uppdraget. Någon form av personligt intresse torde ha funnits redan från början, för som Ernst Pålsson påpekar i sin berättelse om resan var han, förutom sin aversion mot den ensidiga fokuseringen på de rent tekniska aspekterna, uppenbart över-

kvalificerad för ett uppdrag som handlade om driften av a.i.-stationer.²² I stället för att passa det vidare till någon annan valde han dock att engagera sig i att få en ny och mer passande uppdragsformulering till stånd.

Så varför ville han till Indien, en resa som i början av 1950-talet än mer än i dag var ansträngande och inte helt riskfri? I sin korrespondens från den här tiden begränsar sig hans redogörelse för de bakomliggande motiven till ganska lösa hänvisningar till att göra nytta.²³ Lagerlöf var

i och för sig inte obekant med hjälpverksamhet. Under 1940-talet hade han lagt ner ett omfattande arbete på att hjälpa veterinärer bland de baltiska flyktingar som kom till Sverige 1944 att komma i verksamhet i landet.²⁴ Kanske drevs han av en blandning av en vilja att hjälpa och samtidigt utgöra en motkraft mot alltför naiva reformivrare, och en känsla av att det vore stimulerande att arbeta med välbekanta frågor i en ny miljö. Karriären i Sverige låg vid den här tiden nämligen i någon mening bakom honom. Han hade byggt upp

Nils Lagerlöfs arbetsplats, Veterinärhögskolan i Kräftriket vid Brunnsvikens strand, strax norr om Stockholms innerstad, ca 1950. Merparten av byggnaderna hade uppförts 1907–1912 i samband med att det tidigare Veterinärinstitutet ombildades till högskola, men institutionen för obstetrik-gynekologi var placerad i den nyare byggnaden strax till vänster om bildens mitt. Lokalerna används idag bland annat av Stockholms universitet. Fotograf Oscar Bladh.

sitt ämne på Veterinärhögskolan från en blygsam utgångspunkt till en betydelsefull forskningsmiljö, varit med och byggt upp den svenska a.i.-verksamheten, och hölls nu för en av landets främsta veterinärer. Han hade vidare en kår unga forskare och potentiella efterföljare på plats, bland annat Allan Bane, som tog över professuren efter Lagerlöfs pensionering 1962. Det fanns med andra ord inte mycket kvar för honom att bevisa på hemmaplan. Ett uppdrag utanför Sverige kunde däremot bli ett nytt sätt för Lagerlöf att få utlopp för sin kapacitet. Det är inte osannolikt att ett engagemang för u-ländernas problem framstod som både som mer angeläget och som mer personligt tillfredsställande för honom än att upprätthålla de sista åren av professuren i Kräftriket, med vad det innebar av pappersexercis och undervisningsplikter.

Svenska veterinärer i Indien

Lagerlöf, Pålsson och Lundgren lämnade Sverige i februari 1953, och flög via Rom, Kairo och Karachi till New Delhi.²⁵ Efter en serie inledande möten med högre tjänstemän vid det indiska jordbruksdepartementet begav de sig sedan ut på en två månaders rundresa i landet. Huvudsakligen genomfördes studiebesök på veterinärhögskolor, men svenskarna fick även möjlighet att besöka byar på den indiska landsbygden och dessutom slakthuset i Bombay, som enligt Lagerlöf ”ej [kan] beskrivas, det måste ses.”²⁶

De svenska veterinärerna märkte snart att den högre utbildningen på det veteri-

nära området i Indien bedrevs på en nivå som låg långt från den de var vana vid. Veterinärhögskolan i Nagpur erbjöd till exempel enbart en tvåårig utbildning, ”och det kan ju ej bli något särskilt resultat”, som Lagerlöf uttryckte det i sin reseberättelse.²⁷ Om veterinärhögskolan i Madras skrev Lagerlöf att den ”nog [är] Indiens bästa, vilket emellertid ej innebär att den är bra, [...] när man kommer in på den ämnesgrupp jag företräder, saknades *helt all praktisk undervisning*.”²⁸ Inte heller seminarverksamheten fungerade. Lagerlöf beskrev det i en senare återblick som att veterinärerna vid inseminationsstationerna hade utvecklats:

systemet att de skulle sitta på ett laboratorium och undersöka sperma med alla möjliga och omöjliga komplicerade metoder, men de tittade aldrig på tjurarna, som mycket ofta ej var intresserade av att betäcka. Veterinärdirektörerna hade givit order om antalet kor som skulle insemineras. Alla måste lyda och vi måste tyvärr konstatera att många luft-siffror ang. inseminationsverksamheten gick in till centralregeringen.²⁹

De svenska experterna drog slutsatsen att om den indiska nötkreatursaveln skulle kunna förbättras var det absolut nödvändigt att reformera den högre utbildningen på området. Av särskild vikt var att bygga upp nya institutioner runt nyinrättade professurer i obstetrik och gynekologi, institutioner där ”så mycket praktisk träning som möjligt” skulle kunna utföras.³⁰ För det var just bristen på praktisk, det vill säga klinisk, undervisning som i svenskar-

nas ögon var det största problemet. Även i de fall där veterinärerna hade viss teoretisk kunskap saknades förutsättningarna för meningsfullt praktiskt arbete, eftersom de inte hade fått möjlighet att tillägna sig handlaget som krävdes för att utföra ens enklare undersökningar av djuren. Distinktionen mellan laborativ och klinisk verksamhet är en central spänningsspunkt inom all medicinsk vetenskap, och citatet ovan visar mycket tydligt på avståndet mellan å ena sidan laboratoriets avskilda, teoretiskt orienterade miljö, och å andra sidan klinikens fordringar på praktiskt handlag och intuition.³¹ För Nils Lagerlöf var obstetrik-gynekologi ett ämne med betydande kliniska dimensioner. Hade då de som skulle praktisera ämnet inte tillräcklig klinisk erfarenhet var i hans ögon grunden lagd för situationer som den ovan beskrivna, med veterinärer som stannade i sitt laboratorium och där delade sin tid mellan meningslösa övningar i mikroskopi och att fabricera statistik åt sina överordnade.

Botemedlet som föreslogs var alltså nya professurer och mer undervisning, men då den existerande lärarkåren också saknade ordentlig klinisk erfarenhet av obstetrik-gynekologi fanns det en stor brist på kandidater som var kompetenta nog att bekläda de förordade nya befattningarna. Strax innan han återvände till Sverige föreslog därför Lagerlöf, med en hänvisning till den i Sverige just bildade Centralkommittén för tekniskt bistånd till mindre utvecklade länder, till Per Wijkman, Sveriges envoyé i Delhi, att en "mindre trupp" indiska veterinärer skulle kunna utbildas i Sverige för

att senare kunna tjänstgöra som lärare vid de indiska veterinärhögskolorna.³² Detta skulle enligt Lagerlöf i "högst väsentlig mån" bidra till en mer rationellt ordnad indisk nötkreatursavel, något som i sin tur skulle vara av stor ekonomisk betydelse.

Denna Centralkommitté (ofta förkortad CK), som kanaliserade svenskt bilateralt stöd till u-länderna, var en nyckeldel av 1950-talets svenska biståndsverksamhet. Den var inte något statsorgan, utan byggde i stället på samarbete mellan olika folkrörelser. Verksamheten fick dock stora delar av sin finansiering från staten, och aktiviteterna koordinerades med Utrikesdepartementet.³³ Att Lagerlöf kände till den nybildade kommittén indikerar att han var intresserad av internationella frågor också i mer allmän mening. Brevet till Wijkman, med sina referenser till rationalitet och ekonomisk utveckling, visar också att han inte var intresserad av att bedriva utvecklingskritik, och vidare att han inte ifrågasatte värdet av vetenskap och teknik för att driva samhällsutvecklingen. Att han ville utbilda indiska veterinärer i Stockholm bör ses som ett försök att finna bättre medel för att uppnå det mål som även för Lagerlöf ytterst var ekonomisk tillväxt.

Lagerlöf ansåg alltså att de kliniska kunskaperna och färdigheterna bland Indiens veterinärer var så låga att en reformstrategi baserad på att överföra a.i.-utrustning och att träna lekmän i att hantera denna var dömd att misslyckas, och att den enda vägen framåt gick via en förbättrad veterinärutbildning i obstetrik och gynekologi. Men hur ledde denna slutsats fram till

idén att låta en grupp indiska veterinärer komma till Sverige? Tanken på att ta emot indiska veterinärer på sin institution var visserligen inte ny i sig; den hade Lagerlöf uttryckt redan i tidigare korrespondens, bland annat med avseende på Singh, men då var det närmast enstaka stipendiater han hade tänkt sig.³⁴ En enkel förklaring är att han under resan hade blivit varse att det fanns ett behov som inte skulle täckas av att endast en eller två personer fick komma till Stockholm. Han menade att åtminstone fyra eller fem av landets veterinärhögskolor behövde vidareutbildade lärare i ämnet.³⁵ Det är också möjligt att Lagerlöf hade fått uppfattningen att enskilda stipendiater, som förväntades vara mer självgående, inte skulle få ut tillräckligt av en vistelse i Stockholm. Åtminstone skulle han vid ett senare tillfälle ge uttryck för tanken att kursmodellen var att föredra av det skälet: "Det är io ggr bättre att ha en gedigen kurs med många deltagare än att ha en mängd stipendiater, som kommer och hindrar oss i arbetet och ingen hinner ta hand om."³⁶

Ytterligare en anledning finns emellertid. Den hänger samman med den vikt Lagerlöf och hans kollegor lade vid att obstetrik-gynekologi etablerades som självständigt ämne med egna lärostolar vid de indiska veterinärhögskolorna.³⁷ Denna organisatoriska modell användes i Skandinavien och Kontinentaleuropa, men däremot inte i USA eller vid de brittiska högskolor som hade stått modell för de indiska. Där var ämnet i stället underordnat professuren i kirurgi. Just USA stödde vid denna tid en utbyggnad av Indiens lantbruksutbild-

ning, inklusive veterinärutbildningen, enligt amerikanskt mönster, vilket Lagerlöf ska ha "rasat" över. Enligt Ernst Pålsson betraktade han USA som ett "U-land, när det gällde veterinärutbildningen i obstetrik, gynekologi och AI."³⁸ Minnesbilden kanske är något överdriven, men Lagerlöf hade spenderat ett år i USA i början av 1930-talet och redan i samband med det hade han nämnt att han ansåg att den veterinära utbildningen i landet var svagare än den svenska.³⁹ Att han höll en modell med egna professorer för obstetrik-gynekologi för överlägsen är under alla omständigheter klart, liksom att det var ett ämne som för honom i mycket handlade om klinisk verksamhet. Möjligen var obstetrik-gynekologi ett mer kliniskt inriktat ämne i Sverige än det var någon annanstans vid den här tiden. Den kanadensiske veterinären Leon Z. Saunders menar att svenska veterinärer under Lagerlöfs tid på professuren blev de bästa i världen på kliniska undersökningar av husdjurens könsorgan.⁴⁰

Ett annat skäl till att vilja undervisa en större grupp indiska veterinärer i Sverige kan alltså ha varit en vilja att exportera den kliniskt orienterade utbildningsmodell på området som Lagerlöf i hög grad själv hade byggt upp vid Veterinärhögskolan, och därmed förhindra att andra, förment sämre system, fick inflytande. Tidigare hade Lagerlöf i sin korrespondens polemiserat mot "amerikanare och engelsmän", som han ansåg hade en begränsad förståelse för de reproduktiva frågornas komplexitet. Han ansåg det viktigt att förhindra att den anglosaxiska attityden, som enligt honom gick ut på "att bara det införes artificiell

insemination, så är allt klart”, fick fortsatt inflytande över det indiska veterinärväsendet.⁴¹ Ett effektivt sätt att göra det kunde vara att ge en grupp indiska veterinärer egna erfarenheter av svensk veterinärbildning.

Utbilda profeter

Idén om att utbilda en grupp indiska veterinärer i Stockholm hade Lagerlöf alltså gett uttryck för redan innan han lämnade New Delhi i april. Under våren och försommaren verkar han sedan ha utvecklat mer konkreta idéer om hur det skulle kunna vara möjligt att genomföra kursen. I juni nämnde han saken i ett brev till Pålsson, och beskrev hur han ”har försökt intressera Göreskommittén (sic! – det är CK med dess ordförande, Kommerskollegiums generaldirektör Axel Gjöres, som avses) för att lämna viss ekonomisk hjälp, om jag skulle få över till Sverige på ett år en del hinduer, som skulle vara lämpliga för utbildningen till profeter.”⁴² Ordvalet *profeter* är intressant. Det är en tydlig indikation på att det inte bara handlade om att ge de presumtiva studenterna den kliniska erfarenhet de saknade, utan även om att exportera specifika uppfattningar om vad veterinär gynekologi är, hur den bedrivs, och hur den lärs ut. Det som skulle profeteras var alltså nödvändigheten av obstetrik-gynekologi som ett självständigt ämne inom vilket undervisningen innehöll betydande kliniska inslag.

Planen Lagerlöf arbetade fram var baserad på ett trepartssamarbete, där FAO – som han hade involverat i samband

med att den femtonde internationella veterinärkongressen hölls i Stockholm i augusti 1953⁴³ – skulle stå för lärarnas löner, svenska staten genom Centralkommittén för stipendier till kursdeltagarna, och den indiska staten för nödvändiga utgifter i Indien, exempelvis ersättningar till kursdeltagarnas familjer.⁴⁴ I en VPM i november samma år förklarade Lagerlöf för CK varför kursen var nödvändig:

I samband med att artificiell insemination införes i ett land uppkommer alltid en hel del svårösta problem, när det gäller nötkreaturens fortplantning, och veterinärerna måste vara hemma i orsakerna till fortplantningsrubbingar och kunna vara i stånd att i möjligaste mån förebygga dylika.⁴⁵

I samma dokument tryckte han också på att valet av kursdeltagare borde baseras på anlag för forskning. Även om deltagarnas roll hemma i Indien framför allt skulle vara att undervisa andra veterinärer – en undervisning som ”snarast möjligt måste komma igång” – var det även nödvändigt att viss forskning kunde utföras, eftersom ”man ej utan vidare kan överföra forskningsresultat som gjorts i Europa till de oftats (sic!) helt olika indiska förhållanden”.⁴⁶

Det senare illustrerar Lagerlöfs syn på begränsningar i spridning av vetenskaplig kunskap. Man ska inte tolka hans ståndpunkt i termer av epistemologisk relativism; det var inte föreställningen om den vetenskapliga metodens fruktbarhet i sig som Lagerlöf ifrågasatte. Däremot ifrågasatte han möjligheten att utan vidare flytta

dess resultat på det obstetrik-gynekologiska området mellan olika lokala kontexter och miljöer. Lagerlöf menade att kunskap som ska tillämpas i Indien åtminstone delvis måste produceras i Indien. Han såg inte den kunskap han företrädde som ett slutet system av praktiker, fritt att flyttas från plats till plats, utan tvärtom som något som krävde öppenhet mot omgivningen. I vidare mening kan man säga att argumentet handlade om att försöka institutionalisera en lokal forskningskapacitet med förmågan att generera egna lösningar på platsbundna problem.

Centralkommitténs sekreterare och drivande kraft Sixten Heppling hade varit sympatiskt inställd till Lagerlöfs planer sedan veterinärkongressen – av korrespondensen att döma förefaller de två även ha haft en god personlig relation – och han drev på för kursen inom Centralkommittén. Helt självklar bör den inte ha varit för kommittén, som vid den här tiden fokuserade på att bygga upp verksamhet i Etiopien och Pakistan.⁴⁷ Möjligen var det dock till Lagerlöfs fördel att kommittén hade valt att engagera sig just i Pakistan, för i ett PM om den föreslagna kursen argumenterade Heppling för att – sex år efter Indiens delning och fem år efter det första Kashmirkriget – det förhållandevis lilla engagemanget i Lagerlöfs kurs var en lämplig goodwill-gest gentemot Indien, ”i det politiska läge, som nu har uppstått på den indiska subkontinenten”.⁴⁸

Kursen var också, menade Heppling, ett enkelt sätt för den nybildade Centralkommittén att snabbt få ett positivt resultat att visa på utan att det behövde innebära den

ansträngning som låg i att administrera ett fältprojekt.⁴⁹ Slutligen knöt Heppling an till den så kallade Mohn-planen, ett tidigare initiativ som från början hade handlat om att bjuda in ett tusental stipendiater från asiatiska länder till Sverige för att studera den svenska demokratin.⁵⁰ Den kanske inte så genomtänkta planen hade ändå fått stort stöd bland de ungdomsorganisationer som var knutna till Centralkommittén, och det återkopplade Heppling till i sitt PM. Här fanns det ett projekt – förvisso i mindre skala – som inte bara skulle föra asiatiska stipendiater till Sverige utan dessutom ha helt andra förutsättningar att göra praktisk nytta.

Dessa argument tycks ha fungerat bra, för inget i det studerade materialet antyder några svårigheter att få acceptans för Lagerlöfs förslag, trots att undervisning av stipendiater i Sverige inte var en projekttyp som kommittén prioriterade vid den här tiden.⁵¹ Delvis reflekterade det säkert det enkla faktum att en kurs av föreslagen typ var ett långt mycket mindre åtagande än de fältprojekt som planerades i Etiopien och Pakistan. Men det säger också något om de möjligheter som fanns inte bara för organiserade intressen utan också för enskilda individer att sätta agendan för Sveriges embryonala bistånd. Detta kunde få ganska långtgående effekter, vilket inte minst illustreras av veterinärkurserna, som fortsatte att bedrivas under likartade former in på 1990-talet.

Det räckte förvisso inte med att övertyga Centralkommittén. Under sitt återbesök i Indien under hösten och vintern fortsatte Lagerlöf att bearbeta dels FAO,

och dels det indiska jordbruksministeriet. Förhandlingarna med FAO var inte smärtfria, och Lagerlöf fick enligt egen utsago skriva "en hel del ganska hårda och utförliga brev" till Rom.⁵² Framför allt verkar det ha förelegat missförstånd runt kursens syfte och innehåll på hög nivå inom FAO. Lagerlöf skrev tidigt 1954 till Sir Herbert Broadley, som var organisationens ställföreträdande generaldirektör och ansvarig för expertprogrammet, och betonade att hans föreslagna kurs inte handlade om att utbilda tekniker på a.i.-utrustning – vilket Broadley verkade ha tänkt sig – utan om att försöka förbättra utbildningen vid Indiens veterinärhögskolor. Kursens mål var att ge några av Indiens mest framstående veterinärer en kliniskt orienterad vidareutbildning i husdjurens fortplantning, för att dessa i sin tur skulle kunna stödja semiverksamheten men framför allt för att de skulle kunna fungera som lärare, undervisa andra, och – underförstått – agera profeter.⁵³

FAO tog så småningom till sig Lagerlöfs synsätt, och även den indiska regeringen lät sig omsider övertygas om att åta sig viss motprestation. I mars bekräftade FAO officiellt sitt åtagande under förutsättning att Sverige och Indien kunde göra detsamma.⁵⁴ Lagerlöf blev emellertid då ännu en gång tvungen att demonstrera sina förhandlingsfärdigheter, då Utrikesdepartementet, som inte hade informerats om ärendets utveckling, hade meddelat New Delhi att något svenskt bistånd till Indien inte var aktuellt. Emellertid lyckades Lagerlöf utverka ett tillfälle att personligen föredra saken för utrikesminister Östen

Undén, och mötet mellan de både värm-länningarna måste ha avlöpt väl, för Kungl. Maj:t beslutade sedan nästan omedelbart om att tillföra Centralkommittén 100 000 kronor för kursens genomförande.⁵⁵ I juni bekräftade också den indiska regeringen definitivt sitt åtagande.⁵⁶ Under slutskedet av planeringen stod det också klart att det fanns pengar till ytterligare två platser på kursen, och de fylldes av två thailändska veterinärer. Därefter kunde man som planerat starta i september 1954.

Kursverksamheten innehöll viss teoretisk undervisning på Veterinärhögskolan, men huvuddelen av tiden ägnades åt kliniska övningar i Stockholm och senare även på a.i.-stationer på andra platser i landet.⁵⁷ Det var konkreta organ och kroppar, både levande och döda, som stod i fokus. En del av utbildningen kretsade kring klinikfall, där varje elev fick eget ansvar för undersökning och journalföring under Lagerlöfs och de andra kursdeltagarnas kritik. En annan del utgjordes av så kallad fantomträning, där eleverna med hjälp av en livmodertrapp och döda kalvar eller kalvfoster övade på förlossningsteknik och hantering av förlossningsproblem. Mycket förefaller att ha handlat om att vänja eleverna vid fysiska interaktioner med djur; att ge dem erfarenheter som de i sin tidigare verksamhet sällan eller aldrig hade fått. Dessa erfarenheter kunde vara både blodiga och besvärliga, men var enligt Lagerlöf nödvändiga för den typ av nya lärarbefattningar som var aktuella. Allan Bane beskriver hur

[eleverna] hade att tidigt på morgonen infinna sig vid Enskede slakthus, ikläda sig

gummistövlar, rektalkappa och gummi-handskar och påbörja undersökning av djur före slakten, protokollföra sina fynd och göra sektion av könsorganen efter slakten.⁵⁸

Bane beskriver också hur kursdeltagarna, vars erfarenhet av sådan verksamhet var obefintlig, närmast chockades av upplägget.⁵⁹ De saknade inte bara praktisk bakgrund i obstetrik-gynekologi, utan var

också allmänt ovana vid denna slags närkontakt med djur.⁶⁰ Slakthusövningarna var nog upplagda mot denna bakgrund: de var ur Lagerlöfs perspektiv helt nödvändig färdighetsträning, men också ett sätt att försöka förmedla en ny uppfattning om den veterinära professionen. I kursen manifesterades således inte enbart Lagerlöfs uppfattning om sitt eget ämne, utan också hans uppfattning om veterinäryrket mer

Nils Lagerlöf med två av sina elever från kursen 1954/55. Fotograf Lars Drejare. Ur Veterinärhistoriska Museets fotoarkiv.

allmänt. Han ville förmedla att en veterinär skulle vara redo att direkt arbeta med de djur vars hälsa han ansvarade för.

Trots de chockerande upplevelserna på Enskede slakthus avslutade alla deltagare kursen, och Lagerlöf kom att ordna ytterligare fem kurser av samma typ, och då för veterinärer från många olika länder. Efter hans bortgång 1970 fortsatte Veterinärhögskolan, och senare den veterinärmedicinska fakulteten vid Sveriges lantbruksuniversitet, att ge kurserna fram till 1990-talet. Kurserna fick önskad effekt, särskilt i Indien, där snart samtliga landets veterinärhögskolor hade lärostolar i obstetrik-gynekologi, och de flesta professurerna innehades av Lagerlöfs elever.⁶¹ Nils Lagerlöf själv fann sig eftertraktad som internationell expert, och fortsatte i perioder att arbeta åt FAO, samtidigt som han drev kurserna i Stockholm. Mellan kurserna gjorde han också uppföljningsresor, då han besökte före detta studenter och gav dem fortsatt råd och stöd.⁶² Under perioden 1957–1962 verkade han dessutom som rektor för Veterinärhögskolan. Utrymmet tillåter emellertid inte att jag beskriver Lagerlöfs vidare verksamhet i detalj. I stället vill jag avrunda uppsatsen med en kortare diskussion om den syn på kunskapsöverföring som han företrädde och hur den förhöll sig till andra kontakter med tredje världen under samma tid.

Avslutning

Under tidig efterkrigstid togs de första stegen mot det som så småningom skulle växa till ett storskaligt utvecklingsbistånd från

väst till tredje världen. Till en början spelade FN-systemet en dominerande roll, och en viktig del av det bistånd som FN administrerade under 1950-talet var att skicka ut tekniska experter till utvecklingsländerna. När dessa insatser planerades underskattades dock ofta svårigheterna i, och de potentiellt negativa konsekvenserna av, att implementera västerländskt tänkande, kunnande och teknik i helt nya miljöer och socio-kulturella omgivningar. Det är i denna kontext som svaren på frågorna om Lagerlöfs engagemang, och i förlängningen om hur kurserna på Veterinärhögskolan kom till stånd, står att finna. Han delade inte den förståelse han tyckte sig se inom framför allt FAO för utvecklingens drivkrafter och dynamik, vilket tog sig uttryck i hans mycket negativa inställning till en snäv överföring av a.i.-teknik och a.i.-metoder. I stället argumenterade Lagerlöf för det nödvändiga i en mer omfattande kunskapsuppbyggnad baserad på en svensk modell för undervisning i veterinär obstetrik och gynekologi. Denna modell, som karaktäriserades av självständiga professurer med betydande klinisk inriktning, hade han själv ägnat sin karriär åt att bygga upp vid Veterinärhögskolan och sedan ägnade han de sista två decennierna av sitt liv åt att försöka exportera den till u-länderna.

I sammanhanget är det intressant att lyfta frågan om hur ovanlig Lagerlöfs syn på kunskapsöverföring egentligen var. Det förefaller visserligen klart att det snäva förespråkande av tekniska lösningar som Lagerlöf kritiserade hade en stark ställning på många håll. Detta reflekteras till

exempel i hans svårigheter att övertyga FAO:s ledning om att Indiens nötkreatursavel behövde stödjas på ett bredare vis än bara genom att införa artificiell insemination. Samma tilltro till teknik som fanns inom FAO går också att se i det norska fiskeriprojektet i södra Indien, som jag nämnde inledningsvis. Den övergripande strategin för projektet under de första åren, 1952–1955, var begränsad till att försöka motorisera fiskarnas kanoter. Denna mindre lyckade tekniköverföringsstrategi hade slagits fast på högsta nivå. I de avtal som reglerade projektet specificerades att ”i den grad det er mulig, skal de eksisterende fiskebåter bli utstyrt med motorer”, i syftet att ”öka avkastningen av fiskernes virke”.⁶³

Detta är den ena sidan av saken. Den andra sidan är att känslan för komplexiteten i teknik- och kunskapsöverföring förefaller ha varierat beroende på vem som gjorde analysen och hur nära verksamheten som skulle stödjas vederbörande befann sig. Lagerlöf var som vi har sett praktiskt orienterad och fick genom sin rundresa i Indien en relativt god inblick i inseminationsverksamheten och den veterinära utbildningen i landet. Många av de norska fiskeexperterna som arbetade på plats i Indien var likaledes praktiskt inriktade och kunde tidigt dra slutsatsen att motoriseringsstrategin hade små utsikter att lyckas, just för att tekniken som skulle införas inte var väl anpassad till mottagar-miljön. De hade dock mycket svårt att få

gehör för detta hos både norska och indiska projektadministratörer.⁶⁴ Kanske är det rimligt att säga att Lagerlöf var ovanlig inte så mycket i sin kritik av en övertro på enkla tekniska lösningar, som i det att han faktiskt lyckades få genomslag för sin uppfattning i utformningen av ett biståndsprojekt. En vidare hypotes som kan framföras i ljuset av detta är att det möjligen inte var särskilt ovanligt med en känslighet för olika omgivningars olika förutsättningar i det tidiga 1950-talets bistånd, men att denna känslighet mer sällan fick inflytande på de beslutande och administrerande nivåerna, och att den därför tenderar att bli osynlig för historieforskning som fokuserar på de större skeendena.⁶⁵ Vidare forskning om 1950-talets bistånd med en person- eller projekthistorisk inriktning skulle kunna ge ytterligare insikter i hypotesens rimlighet.

Avslutningsvis är det viktigt att betona att Lagerlöfs kritik måste förstås på rätt sätt. Framför allt ska man inte lockas att tro att kritiken av dem han kallade ”herrar ’agriculture men’” bottnade i en utvecklings- eller modernitetskritik. Tvärtom anslöt sig Lagerlöf till rådande föreställningar om det gynnsamma i en modernisering med förvästligande förtecken. Tanken på en kritik av det tekniska biståndets underliggande premisser var honom av allt att döma främmande: han ifrågasatte varken vikten av ekonomisk tillväxt eller möjligheten för den vetenskap han själv repre-

senterade att bidra till sådan. Däremot tog han avstånd från vissa vanligt förekommande idéer om *hur* samhällsutveckling och kunskapsöverföring fungerade, så som de kom till uttryck på hans verksamhetsfält i form av de kampanjer som bedrevs för att införa artificiell insemination som

metod i nötkreatursaveln i olika fattigare länder. Detta motiverade honom dels till att verka som FAO-expert, och dels till ett djupt engagemang i den kursverksamhet som han byggde upp på Veterinärhögskolan.

Nils Lagerlöf med elever samt dåvarande rektorn för Veterinärhögskolan, professorn i farmakologi Carl G. Schmiterlöw, vid avslutningen för 1967 års kurs. Fotograf Allan Myrman. Nordiska museet.⁶⁶

Noter

1. Nils Edling, "Nils Lagerlöf", i *De areella näringarnas välgörare: Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien och dess donatorer* (Stockholm, 2010), 510–11. Disputera för doktorsgraden fick Lagerlöf emellertid göra vid Karolinska Institutet 1934, då Veterinärhögskolan saknade rätt att utdela denna före 1935. Stig Einarsson har framfört hypotesen att Lagerlöfs inriktning mot reproduktionsforskning berodde just på att det var KI:s lärarkollegium som hade att bedöma de veterinära avhandlingarna – tidigare hade Lagerlöf ägnat sig åt nötkreaturens buorgan, och han kan ha fruktat att detta arbete inte skulle imponera på medicinarna. Den avhandling han faktiskt försvarade, om spermiorfologi i relation till testikelhistopatologi hos tjur, kom emellertid att få stort internationellt genomslag inom både human- och veterinärmedicinen. Se Stig Einarsson, "Nils Lagerlöf – grundaren av specialiteten husdjursandrologi", *Svensk veterinärtidning* 62/4 (2010), 39–40.
2. Vidare uppgifter om Nils Lagerlöfs biografi och olika professionella engagemang finns i SBL och i *Svensk biografisk veterinärmatrikel*: Allan Bane, "Nils P Lagerlöf", i Erik Grill & Birgitta Lager-Kromnow (red.), *Svenskt biografiskt lexikon*, band 22: Königsmarck-Lilja (Stockholm, 1977–1979); "Lagerlöf, Nils Petrus", i Barbro Hellgren (red.), *Svensk biografisk veterinärmatrikel* (Skara, 1999).
3. Exempelvis Allan Bane, "Nils Lagerlöf 70 år", *Svensk veterinärtidning* 17 (1965); Allan Bane, "Professor Nils Lagerlöf in memoriam", *Svensk veterinärtidning* 22 (1970); Einarsson, "Nils Lagerlöf – grundaren av specialiteten husdjursandrologi"; Otto Garm, "Professor Nils Lagerlöf", i Erik Blom (red.), *Festschrift to professor Nils Lagerlöf on the occasion of his seventieth birthday, the 25th August 1965* (Köpenhamn, 1965); Leon Z. Saunders, "In ever widening circles: Osler's influence on veterinary medicine in Sweden", *Canadian Veterinary Journal* 34 (1993). Lagerlöfs internationella verksamhet beskrivs i Ernst Pålsson, "Med Nils Lagerlöf i Indien", i *Bot för boskaps sot. Svensk veterinärmedicin 200 år* (Skara, 1975); Allan Bane, "Nils Lagerlöf och hans insatser i internationellt biståndsarbete", i *Bot för boskaps sot*.
4. Edling, "Nils Lagerlöf", s. 509–19.
5. Med visst undantag för artikeln av Stig Einarsson, som dock inte berör Lagerlöfs biståndsenngagemang.
6. Sunniva Engh, "The Conscience of the World?: Swedish and Norwegian Provision of Development Aid", *Itinerario XXXIII* (2009), s. 65–67.
7. Den mest omfattande analysen av 1950-talets svenska bistånd och biståndspolitik finns i en äldre studie av Per Åke Nilsson, *Svenskt bistånd till den tredje världen. Dess uppkomst under 1950-talet* (Hammerdal, 2004 [ursprungligen 1968]). Teknikhistorikern May-Britt Öhman diskuterar också perioden i en del av sin doktorsavhandling: May-Britt Öhman, *Taming Exotic Beauties: Swedish hydropower constructions in Tanzania in the era of development assistance, 1960s – 1990s* (Stockholm 2007), s. 85–128. En mer individfokuserad studie av svenskars internationella engagemang under 1950-talet, som tar upp men inte fokuserar specifikt på bistånd, är Agneta Edman, "Herrgårdslandet". När välfärd blev överflöd i svenska reseskildringar 1949–1960", i Kim Salomon, Lisbeth Larsson & Håkan Arvidsson (red.), *Hotad idyll. Berättelser om svenskt folkhem och kallt krig* (Lund, 2004). Dessutom finns idéhistorikern Annika Bergs doktorsavhandling om makarna Signe och Axel Höjer. Axel Höjer, som var läkare och folkhälsoexpert, började engagera sig internationellt vid samma tid och på ungefär samma sätt som Nils Lagerlöf, vilket skildras i avhandlingens tredje del. Annika Berg, *Den gränslösa hälsan: Signe och Axel Höjer, folkhälsan och expertisen* (Uppsala, 2009).
8. *Norsk utviklingshjelps historie*, 3 vol. (Bergen, 2003); Christian Friis Bach, Thorsten Borring Olesen, Sune Kaur-Pedersen & Jan Pedersen, *Idealer og realiteter: Dansk udviklingspolitik historie 1945–2000* (Köpenhamn, 2008).
9. Bruce E. Seely, "Historical Patterns in the Scholarship of Technology Transfer", *Comparative Technology Transfer and Society* 1 (2003), s. 10–20.
10. Jarle Simensen, *Norsk utviklingshjelps historie 1, 1952–1975: Norge møter den tredje verden* (Bergen, 2003), s. 62–63.
11. Gurbachan Singh till Nils Lagerlöf, 16/9 1951. Nils Lagerlöfs efterlämnade handlingar. Institutionens för obstetrik och gynekologi arkiv, Sveriges lantbruksuniversitetets centralarkiv. Serie Ö1 (hädanefter NLEH), vol. 7.
12. Edling, "Nils Lagerlöf", 511; Stig Einarsson, "Allan Bane – den förste AI-läraren i Sverige", *Svensk veterinärtidning* 63/4 (2011).

13. Brevväxlingen med den grekiske veterinären är inte bevarad, men refereras i Lagerlöf till Hans Christian Bendixen, 24/9 1951. NLEH, vol. 8.
14. Ibid.
15. Amy L. S. Staples, *The Birth of Development: How the World Bank, Food and Agriculture Organization, and World Health Organization changed the world, 1945–1965* (Kent, 2006), 99–100.
16. Pålsson, "Med Nils Lagerlöf i Indien", 261.
17. Bendixen till Lagerlöf, 10/1 1952. NLEH, vol. 7.
18. Lagerlöf till Bendixen, 5/2 1952. NLEH, vol. 7.
19. Lagerlöf till Bendixen, 18/2 1952. NLEH, vol. 8.
20. Den slutgiltiga uppdragsformuleringen började nu: "To advise and assist the Government in the development of the education of veterinarians in the field of animal gynaecology [...]". Nils Lagerlöf, Ernst Pålsson & Bengt Lundgren, "Report to the Government of India on Artificial Insemination and Sexual Health Control in Cattle", 1. *FAO Report No. 343* (Rom, 1955). Institutionens för obstetrik och gynekologi arkiv, Sveriges lantbruksuniversitetets centralarkiv. Serie F5F, vol. 1.
21. Lagerlöf till Bendixen, 22/3 1952. NLEH, vol. 8.
22. Pålsson, "Med Nils Lagerlöf i Indien", s. 263.
23. Lagerlöf till Bendixen, 5/2 1952; 18/2 1952. NLEH, vol. 7; 8.
24. Stig Einarsson, "Baltiska veterinärers flykt till Sverige. Del 1: Ankomst och utbildning i artificiell insemination." *Svensk veterinärtidning* 63/11 (2011).
25. Lagerlöf skildrade resan i en serie artiklar i Sveriges veterinärförbunds medlemsblad, senare publicerade tillsammans: Nils Lagerlöf, "På FAO-uppdrag i Indien", särtryck ur *Medlemsblad för Sveriges veterinärförbund* (Stockholm, 1954). NLEH, vol. 7.
26. Ibid., s. 4.
27. Ibid., s. 6.
28. Ibid., s. 5, min kursivering.
29. Nils Lagerlöf, "Erfarenheter av veterinärmedicinska insatser i u-länder. Gästföreläsning vid Norges Veterinärhögskola den 4.9.1970." Föredragsmanuskript. NLEH, vol. 8.
30. Lagerlöf et al., "Report to the Government of India", s. 15 (min översättning).
31. Om spänningen mellan klinik och laboratorium, se Karin Johannisson, "Kliniken: medicinens praktik," i *Medicinen blir till vetenskap*.
Karolinska Institutet under två århundraden, red. Karin Johannisson, Ingemar Nilsson, och Roger Qyarsell (Solna, 2010).
32. Lagerlöf till Per Wijkman, 25/4 1953. Svenska institutets/Centralkommitténs för svenskt tekniskt bistånd till mindre utvecklade områden arkiv, Riksarkivet. Serie F 1, vol.155 (hädanefter CK).
33. Den mest utförliga beskrivningen av Centralkommitténs organisation och verksamhet finns i Nilsson, *Svenskt bistånd till den tredje världen*.
34. Lagerlöf till Singh, 25/9 1951; Lagerlöf till Bendixen, 24/1 1952. NLEH, vol. 7.
35. Nils Lagerlöf, "P.M. Re. possible specialised instruction in obstetrics, gynaecology and A.I. in Sweden of some indian veterinarians", 1. CK.
36. Lagerlöf till Sixten Heppling, 17/12 1955. CK.
37. Detta var den första rekommendationen de gjorde i sin slutrapport till den indiska centralregeringen: Lagerlöf et al., "Report to the Government of India on Artificial Insemination and Sexual Health Control in Cattle", s. 15.
38. Pålsson, "Med Nils Lagerlöf i Indien", s. 271.
39. Lagerlöf beskrev sitt år i USA i en omfattande reseberättelse: Nils Lagerlöf, "Några intryck från en studieresa i Nordamerika: Föredrag hållet inför Stockholm-Upplands veterinärsällskap den 6 december 1930." Särtryck ur *Svensk Veterinärtidskrift* (Stockholm, 1931). Se även Saunders, "In ever widening circles".
40. Saunders, "In ever widening circles", s. 5433.
41. Lagerlöf till Bendixen, 24/1 1952. NLEH, vol. 7.
42. Lagerlöf till Ernst Pålsson, 16/6 1953. NLEH, vol. 7.
43. Nils Lagerlöf, "PM angående XV internationella veterinärkongressen, kontakt mellan FAO och Svenska kommittén för teknisk hjälp åt underutvecklade länder samt diverse". NLEH, vol. 7.
44. Lagerlöf till Sir Thomas Dalling, 19/10 1953. CK.
45. Nils Lagerlöf, "VPM med förslag till avancerad utbildning av en grupp indiska veterinärer vid Veterinärhögskolans i Stockholm avdelning för obstetrik-gynekologi under läsåret 1954–1955", 1. 7/11 1953. CK.
46. Ibid., s. 2.
47. Om Centralkommitténs verksamhet vid denna tid, se Nilsson, *Svenskt bistånd till den tredje världen*, s. 12–17.

48. Sixten Heppling, "P.M. angående utbildning av indiska veterinärer i Sverige", s. 4-5. 31/3-1954. CK
49. Ibid.
50. Den märkliga idén hade lanserats av utlands-svensken Paul Mohn strax innan Centralkommitténs bildande. Se Sixten Heppling, "The Very First Years: Memories of an insider", i *Swedish Development Aid in Perspective. Policies, Problems and Results since 1952*, red. Pierre Frühling (Stockholm, 1986), 13-26, om Mohnplanen på sidorna 17-18. Se även Nilsson, s. 9-12.
51. Nilsson, *Svenskt bistånd till den tredje världen*, s. 12.
52. Lagerlöf citeras i Bane, "Nils Lagerlöf och hans insatser i internationellt bistandsarbete", s. 274.
53. Lagerlöf till Sir Herbert Broadley, 31/1 1954. NLEH, vol. 8.
54. FT Wahlen till Lagerlöf, 23/3-1954. CK.
55. Gunnar Jarring till Wahlen, 9/4 -54. CK.
56. Ministry of External Affairs till svenska legationen i New Delhi, 1/6-1954. CK.
57. Kursen upplägg beskrivs kort i Bane, "Nils Lagerlöf och hans insatser i internationellt bistandsarbete", 275-76.
58. Ibid., s. 275.
59. Ibid., s. 275.
60. Fysiskt eller potentiellt smutsigt arbete hade generellt låg status i södra Asien, och var något som en utbildning tenderade att befria en från.
- Detta är rimligen i sin tur en förklaring till varför Lagerlöf ansåg att de kliniska delarna av veterinärutbildningen i Indien var bristfälliga. Se Gunnar Myrdal, *Asian Drama: An inquiry into the poverty of nations. Volume III* (New York, 1968), 1646.
61. Edling, "Nils Lagerlöf", s. 514.
62. Ibid.
63. Simensen, *Norsk utviklingshjelps historie 1*, s. 62.
64. Helge Ø. Pharo, "Entrepreneurship and Development Aid: The case of the Indo-Norwegian fisheries project", i *The Aid Rush: Aid regimes in Northern Europe during the Cold War. Volume 2*, red. Helge Ø. Pharo & Monika Pohle Fraser (Oslo, 2008), s. 65-69.
65. Jämför också Annika Bergs avhandling om Signe och Axel Höjer, vars personhistoriska metod öppnar för analyser av makarna Höjers så småningom ganska nyanserade uppfattningar om förutsättningarna för och vägarna mot modernisering på de platser i Asien och Afrika där de verkade. Axel Höjer inledde sin internationella karriär med att jobba för WHO i Indien från 1952. Berg, *Den gränslösa hälsan*, del 3.
66. <http://www.digitaltmuseum.se/things/traditionsenligt-diplomaterades-frammandagen/S-NM/NMA.0055797/image/130882/download>

Huvudsekreteraren och mångkulturalismen: Jonas Widgren och 1975 års invandrar- och minoritetspolitik

MATS WICKSTRÖM

Sverige är i dag ett mångetniskt invandrarland vars migrations- och integrationspolitik i allt högre grad har partipolitiserats. När den svenska integrationspolitiken tog form under 1960- och 1970-talet rådde det däremot i stora drag konsensus mellan partierna om att inte politisera varken migrations- eller invandrarfrågorna. Enligt statsvetarna Martin Brandorf, Peter Esaiasson och Niklas Håkansson skedde den demografiska omvandlingen av Sverige från ett homogent till mångkulturellt samhälle utan att frågan ”på något sätt” prövades i val.¹ Från 1960-talet fram till 2000-talet kom den så kallade invandrarfrågan (i dag vanligtvis integrationsfrågan), det vill säga inlemmandet i det svenska samhället av efterkrigstida arbetskraftsinvandrare och från och med slutet av 1970-talet främst av humanitära invandrare, att vara ett problemkomplex svenska regeringar i långt större utsträck-

ning delegerade till tjänstemän och experter än vad som exempelvis var fallet i grannlandet Danmark.² Den partipolitiska konsensusen gällande migrations- och integrationspolitiken gav under många år ett stort utrymme åt icke-folkvalda aktörer inom eller anknutna till den offentliga förvaltningen att styra och driva politiken.

Givetvis kunde politikerna ta åt sig äran för att ha fört in politiken i vad som uppfattades vara en progressiv riktning. 1975 års invandrar- och minoritetspolitik och dess starka inslag av mångkulturalism³, det vill säga statsmakternas erkännande samt bejakandet av samhällets tilltagande etnokulturella mångfald, framhölls som internationellt progressiv när den antogs av riksdagen.⁴ I en intervju för tidskriften *Invandrare & Minoriteter* 1977 kunde även Olof Palme, på frågan om hur det kom sig att regeringen Palme 1975 fattade det historiska beslutet ”att förvandla Sverige

till multinationellt samhälle” utan folkets stöd, svara att den socialdemokratiska regeringen troligtvis ”låg före folkopinionen” när beslutet fattades, men att opinionen mer och mer kommit i samklang med den antagna politiken.⁵

De politiska beslut som ”låg före folkopinionen” fattades förvisso formellt av regeringen Palme och godkändes av den svenska riksdagen, men det var inte de folkvalda politikerna som formulerade den nya integrationspolitikens innehåll eller dess ideologiska målsättningar. Denna artikel behandlar bakgrunden till 1975 års invandrar- och minoritetspolitik genom att sätta fokus på en politisk aktör som *inte* var politiker i gängse mening: tjänstemannen Jonas Widgren. Som politisk aktör låg Widgren inte endast före folkopinionen, han låg även före den socialdemokratiska opinionen i omvandlingen av Sverige till ett ”multinationellt samhälle”, det som i denna artikel betecknas som *den mångkulturalistiska vändningen*.⁶

Syftet med artikeln är att belysa Jonas Widgrens betydelse för utformningen av svensk integrationspolitik under dess formativa period i början av 1970-talet. Som politisk sakkunnig var Jonas Widgren under 1970- och 1980-talet en av de viktigaste arkitekterna i utformningen av svensk migrations- och integrationspolitik. Efter att Widgren tjänat de svenska statsmakterna i över tre decennier fortsatte han från 1993 sin karriär på den internationella arenan som chef för International Centre for Migration Policy Development (ICMPD) i Wien fram till sin död 2004. Artikeln

kommer att koncentrera sig på Widgrens liv och politiska gärning fram till mitten av 1970-talet och den roll Widgren spelade i den policyprocess som utmynnade i att en enhällig riksdag 1975 antog en integrationspolitik som genomsyrades av mångkulturalism.⁷

Det är allmän vetskap att Jonas Widgren var en inflytelserik aktör inom svensk migrations- och integrationspolitik under 1970- och 1980-talet. *Nationalencyklopedins* beskrivning av Widgren som en ”tongivande debattör” är emellertid en aning missvisade.⁸ Som invandrarpolitisk sakkunnig var Widgren mycket mer än en invandrarpolitisk debattör. Visserligen gjorde Widgren avtryck i det offentliga samtalet, men som en av Sveriges främsta tjänstemän inom det invandrarpolitiska fältet och som socialdemokratisk invandrarexpert hade Widgren även mer direkta påverkningskanaler. Den historievetenskapliga forskningen om Sveriges efterkrigstida integrationspolitik har inte heller synliggjort den avgörande roll Widgren spelade i mångkulturalismens förvandling från häftigt omdebatterad idé under andra hälften av 1960-talet till statlig ideologi ca tio år senare.⁹ Den samhällsvetenskapliga forskningen om Sveriges mångkulturalistiska vändningen har främst koncentrerat sig på policy-, institutions- och diskursanalys.¹⁰

Christina Johansson använder sig i sin diskursanalytiska avhandling *Välkomna till Sverige? Svenska migrationspolitiska diskurser under 1900-talets andra hälft* av ett par citat från Widgrens bok *Svensk invand-*

rarpolitik (1982) för att påvisa en, enligt Johansson, problematisk "diskursiv konstruktion av ett 'vi' och ett 'dom andra'" i svensk migrations- och invandrapolitik under 1960- och 1970-talet.¹¹ Eftersom Johanssons ansats är kritiskt diskursanalytisk uppmärksammar hon inte Jonas Widgren som aktör. Hon gör heller inget försök att historiskt contextualisera Widgrens uttalanden eller att koppla dem till mångkulturalismen som politisk idé. Konstruktionen av ett svenskt "vi" och ett icke-svenskt "dom", vilken Widgren onekligen bidrog till, kunde dock göras på basis av olika ideologiska ståndpunkter och för olika syften och var inte alltid förankrad i en exkluderande svensk nationalism. Som jag kommer att visa i denna artikel präglades Widgrens invandrapolitiska tänkande av en mångkulturalistisk och därmed kollektiverande, men välvillig, syn på invandrarna som medlemmar av etnokulturella minoritetsgrupper utsatta för ett stort och skadligt assimilationstryck av det nationalistiska svenska majoritetssamhället.

Den tidigare forskningen om Sveriges mångkulturalistiska vändning har i viss mån varit aktörscentrerad, men endast i ringa grad personcentrerad. Aktörsanalyserna har främst begränsat sig till kollektiva aktörskategorier, exempelvis debattörer, socialdemokrater och experter, vilket har undanskymt de individuella aktörernas inverkan på politiken.¹² Med tanke på hur få personer som verkade inom det invandrapolitiska fältet under början av 1970-talet i jämförelse med i dag ter sig, ur ett aktörscentrerat perspektiv, nyckelpersonernas

inbakning i kollektiva analyskategorier som en fördunkling av skeendena. Med detta vill jag inte hävda att strukturerna eller de kollektiva aktörskategorierna inte skulle ha haft en stor, om inte avgörande, betydelse för hur svensk integrationspolitik i stora drag utformades under efterkrigstiden, utan endast peka på hur även till synes stora personligheter försvinner ur synfältet i en viss typ av forskning.

Jonas Widgrens roll har tidigare framför allt framhållits av statsvetaren Tomas Hammar, Widgrens medarbetare inom det invandrapolitiska fältet från och med andra hälften av 1970-talet. Hammar har även i allmänna ordalag lyft fram experternas betydelse i flera av sina publikationer.¹³ Starkast betonar han Widgrens individuella roll och personlighet sin minneskrift över denne med den talade titeln "Han formulerade den svenska invandrapolitiken":

Han hade ett starkt engagemang och en vision av hur en ny politik borde se ut – Invandrarutredningen lade i mitten av 1970-talet grunden för svensk invandrapolitik. Det var Jonas Widgren som formulerade den berömda sammanfattningen av politikens principer i orden Jämlikhet, Valfrihet och Samverkan.¹⁴

Jag anser att Widgrens personliga betydelse för den historiska utvecklingen av en av efterkrigstidens stora samhällsfrågor berättigar till en utvidgning av Hammars korta analyser. Jag kommer därför i denna artikel att fördjupa och empiriskt under-

bygga Hammars anmärkningar om Widgrens roll i Sveriges mångkulturalistiska vändning. Därtill kommer jag att använda Widgrens biografi för att förklara varför han anammade mångkulturalismen som politisk idé.

Widgrens karriär inom det framväxande invandrapolitiska fältet

Jonas Widgren föddes i Stockholm den 11 juni 1944 till Olof och Mireille Widgren.¹⁵ Fadern Olof Widgren var skådespelare vid Dramaten i Stockholm. Jonas Widgren blev student från Östra Reals gymnasium 1963, fullgjorde sin värnplikt i Boden och började sedan studera filosofi vid Stockholms universitet 1964.¹⁶ Enligt Anita Gradin, socialdemokratisk invandrarminister 1982–1986 med Widgren som statssekreterare, deltog Widgren under studietiden likt många av sina generationskamrater i protesterna mot Vietnamkriget. Han engagerade sig också i arbetet för att hjälpa tibetanska flyktingar. Som representant för den grupp som 1967 skulle bilda föreningen Svenska Tibetkommittén besökte han UNHCR i Genève 1965.¹⁷

År 1967 blev Widgren biträdande sekreterare i Arbetsgruppen för invandrarfrågor, en semiformell organisation inom Arbetsmarknadsdepartementet som hade tillsatts 1966 för att kartlägga och åtgärda arbetskraftsinvandrarernas problem i Sverige.¹⁸ Arbetsgruppen leddes av socialdemokraten Kjell Öberg och med honom kom Widgren att utveckla ett tätt samarbetsförhållande.¹⁹ När Widgren anslöt sig till Socialdemokraterna är oklart, men

han blev partimedlem senast i början av 1970-talet.²⁰ Arbetsgruppen för invandrarfrågor slogs 1969 ihop med Utlänkningskommissionen för att bilda Statens invandrarverk (SIV). Öberg utnämndes till generaldirektör för den nya myndigheten och Widgren förflyttades till SIV. Widgrens arbete som byrådirektör vid SIV blev inte långvarigt. Widgren hade börjat tjänstgöra som biträdande sekreterare i 1968 års Invandrarutredningen (IU) hösten 1968 och den 1 februari 1971 övertog han heltidstjänsten som huvudsekreterare i utredningen.²¹ Det var från denna position Jonas Widgren skulle komma att ha en djupgående inverkan på utformningen av Sveriges nya integrationspolitik, 1975 års invandrar- och minoritetspolitik.

Invandrarutredningen hade tillsatts av inrikesminister Rune Johansson (S) i maj 1968 för att kartlägga invandrarernas situation i Sverige och för att föreslå samhällsåtgärder för att förbättra situationen. Utredningen var parlamentariskt sammansatt och bestod 1968 av följande medlemmar: ordförande Yngve Möller (S), Hugo Bengtsson (S), Ingrid Diesen (M), Bengt Fagerlund (S), Nils Kellgren (S), Lennart Mattsson (C) och Rolf Wirtén (FP). Kjell Öberg tillkallades 1969 som expert för utredningen tillsammans med bland annat samhällsvetarna Harald Swedner och Arne Trankell. Riksdags-tjänstemannen Jan Svedberg tjänstgjorde som huvudsekreterare från 1968 till 1971, då han ersattes av Widgren. Eftersom Widgren hade verkat som biträdande sekreterare i IU sedan 1968 var han välbekant med utredningen när han övertog ledningen av

dess sekretariat.²² Att den blott 27-åriga Widgren betroddes med den ansvarsfulla uppgiften att ro i land en utredning som enligt statsvetaren Bengt Jacobsson till och med hade kallats för ”kommittén för inregistrering av inkommande post” under sina första verksamhetsår, tyder på att det fanns förtroende för Widgren i och omkring utredningen.²³

Samtidigt bör man komma ihåg att invandrarfrågan vid den här tiden inte ännu hade genererat ett överutbud på varken politiskt sakkunniga eller samhällsvetenskapliga experter. Widgren var trots sin unga ålder en av de mest erfarna tjänstemännen inom det migrations- och integrationspolitiska fältet och redan etablerad inom utredningen.

Med Widgren vid rodret tog utredningsarbetet fart. Redan i juni 1971 publicerade IU sitt första delbetänkande.²⁴ Betänkandet om invandrarnas utbildningssituation fungerade som underlag för lagen om vuxna invandrades rätt till ledighet och lön vid deltagande för upp till 240 timmar svenskundervisning som riksdagen antog 1972.²⁵ I slutet av 1972 kom IU med sitt andra delbetänkande, vilket behandlade tolkservice för invandrarna och en eventuell nordisk språkkonvention.²⁶ IU:s huvudbetänkande, *Invandrarna och minoriteterna* (SOU 1974:69), överlämnades till invandrarminister Anna-Greta Leijon (S) i början av september 1974. Huvudbetänkandet kom att utgöra grunden för 1975 års invandrar- och minoritetspolitik.²⁷

Widgren hade innan och under utredningens sista sammanträde tillsammans med sitt sekretariat formulerat den nya

politikens övergripande målsättningar, vilka sammanfattades i slagordsform: jämlikhet, samverkan och valfrihet. Förutom att Widgren framgångsrikt ledde utredningsarbetet författade han även betänkandenas centrala avsnitt. Han anförtroddes dessutom uppdraget att utforma propositionstexten för 1975 års invandrar- och minoritetspolitik.²⁸ Häri avtecknar sig tydligt den socialdemokratiska regeringen förtroende för Widgren. Socialdemokraten Widgren fungerade därutöver som enmansremissinstans för SAP:s invandrarpolitiska arbetsgrupp, vilken 1973–1975 arbetade fram partiets första invandrarpolitiska program.²⁹ Widgrens roll i utformningen av den nya integrationspolitiken i samband med hans inverkan på dess (historiskt sett) radikala mångkulturalistiska idégodis bör följaktligen inte underskattas.

Statsvetaren Carl Dahlström har påpekat att det rådde en märkbar diskrepans mellan Invandrarutredningens direktiv och utredningens politiska förslag. Direktiven genomsyrades av en universalistiskt grundad assimilationism medan den nya politiken utgick ifrån en mångkulturalistisk ståndpunkt.³⁰ Den nya officiella benämningen på politiken var talande: invandrar- och *minoritetspolitiken*. Det svenska samhället skulle inte enbart föra en socialt jämlikhetssträvande invandrarpolitik utan tillika gå in för en mångkulturalistisk minoritetspolitik vilken skulle möjliggöra etablerandet och fortlevnaden av minoritetsgrupper på svensk mark:

Minoritetspolitiken bör – för att uppfylla jämlikhetsmålet – syfta till att ge medlem-

mar av språkliga minoritetsgrupper möjlighet att [...] upprätthålla och skapa respekt för en egen språklig och kulturell identitet. [...] Valfrihetsmålet innebär att medlemmar av språkliga minoriteter som är bosatta i Sverige genom samhällsinsatser skall ges möjlighet att välja i vilken grad de skall bibehålla och utveckla den ursprungliga kulturella och språkliga identiteten, och i vilken grad de skall uppgå i en svensk kulturell identitet. Detta förutsätter att de olika invandrargrupperna får ekonomiskt och annat stöd för att utveckla kulturell egenverksamhet, och att det allmänna kulturutbudet i Sverige bättre svarar mot de behov som uppkommit genom invandringen.³¹

Att det svenska välfärdssamhället introducerade rätt till tolk- och översättningshjälp, 240 timmars svenskundervisning för vuxna invandrare, rätt till folkpension, social service särskilt riktad till invandrare och lättade upp naturaliseringsreglerna är inte särdeles uppseendeväckande med tanke på tidens universalistiska välfärds politik. 1968 års ledande socialdemokrater kunde trots det knappast tänka sig att den mångkulturalism, vilken de med bestämdhet tagit avstånd från när IU tillsattes, skulle få en så framskjuten plats i den retoriska legitimeringen av den nya politiken, för att inte tala om de mer konkreta mångkulturalistiska reformerna. Finansieringen av invandrarnas organisationer och trossamfund utökades och systematiserades, den hemspråksreform utredningen förordat genomfördes 1976 och mångkulturalismen skrevs även in i regeringsformen

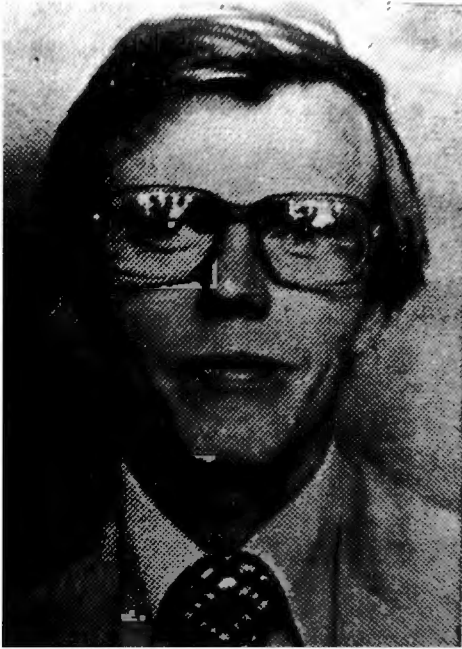
samma år: "Etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv bör främjas."³²

IU arbetade fram till 1971 i enlighet med de assimilationistiska målsättningar som stipulerats i direktiven, men efter att Widgren tillträdde som huvudsekreterare inleddes en skarp vändning bort från assimilationism mot mångkulturalism. En vändning som Widgren inte endast neutralt deltog i som en byråkratisk kugge, utan bidrog aktivt till som en idédriven och engagerad tjänsteman.

Invandrarutredningens sekretariat och mångkulturalismen

Drygt ett år efter att Widgren tillträtt som huvudsekreterare började IU:s sekretariat (där föutom Widgren, Sven Alur Reinans, Stig Lundström samt kansliskrivaren Birgit Lilja fanns) arbeta för att utredningen skulle anta en mer mångkulturalistisk inriktning. På ett sammanträde den 26 januari 1972 presenterade sekretariatet en minoritetspolitisk promemoria, "Invandrarna, kulturstödet och minoritetspolitiken", som sekretariatet hade upprättat den 19 januari 1972.³³ I det 29 sidor långa PM:et argumenterade sekretariatet för att utredningens direktiv kunde omtolkas och för att, efter denna omtolkning, gå in för en mångkulturalistisk minoritetspolitik.³⁴

Sekretariatet ansåg bland annat att direktiven inte konkretiserade vad som avsågs med det negativt definierade begreppet isolering och att man inte kunde påstå

Jonas Widgren 1944–2004.

att etablerandet och upprätthållandet av en minoritetsgrupp i sig var ett isolationsproblem:

En invandrargrupp som bildar en nationell minoritet och har sina personliga relationer och sitt fritidsomgänge inom gruppen kan knappast sägas innebära något principiellt nytt i det svenska samhället eller vara mer isolerad än många andra svenska grupper.³⁵

Sekretariatet fann också stöd i direktiven för vad det betecknade som den ”subjektiva minoritetsdefinitionen”, det vill säga att den person som uppgav sig tillhöra en viss minoritet även formellt skulle betrak-

tas som en medlem av denna minoritet. Sekretariatets definition av den subjektiva minoritetsdefinitionen var ett led i underbyggandet av sekretariatets skiss för förvaltningen av minoritetspolitiken. Den nya definitionen var nödvändig eftersom sekretariatets minoritetspolitiska förslag baserades på etablerandet av ett statligt register över minoritetsmedlemskap. Detta register skulle utgöra den nya politikens administrativa kärna. Enligt sekretariatet kunde en ny minoritetspolitik av det slag som det föreslog formalisera förhållandet mellan statsmakterna och minoritetsgrupperna och dessutom formalisera minoriteternas representation gentemot statsmakterna. Alla registrerade minoritetsmedlemmar skulle nämligen ha rätt att rösta fram den egna minoritetsgruppen representanter. Dessa representanter skulle sedan föra gruppens talan i olika nybildade politiska organ, exempelvis i ett särskilt riksdagsutskott för minoritetsfrågor. Det statliga medelsstödet till minoritetsgrupperna skulle också vara bundet till gruppens officiella storlek. Sekretariatet uppgav att den modell det presenterade hade sin förebild i mellankrigstidens Estland och dess system av kulturautonomi för landets minoriteter. Sekretariatet var väl medvetet om radikaliteten i sitt förslag och var noga med att påpeka att det endast ville ge utredningens ledamöter uppslag och ställa dem inför de frågor utredningen borde ta ställning till.³⁶

Med tanke på att den Estlandsfödde etniska aktivisten Sven Alur Reinans tillhörde sekretariatet och att han redan

1966 föreslagit ett liknande system i en debattartikel var det inget mysterium att sekretariatets förslag var modellerat efter mellankrigstidens estniska minoritetspolitik.³⁷ Sekretariatet såg också till att koppla PM:et till de senaste rönen inom svensk minoritetsforskning genom att i samband med presentationen av PM:et distribuera fyra exemplar av den nyutgivna boken *Identitet och minoritet. Teori och politik i dagens Sverige* till utredningens ledamöter.³⁸ *Identitet och minoritet* var en humanvetenskaplig antologi sammansatt och redigerad av den svenska mångkulturalismens fader David Schwarz.³⁹ I förordet till boken deklarerade Schwarz att antologins syfte var att ”frångå den traditionella svenska synen på inter-etniska relationer som en fortskridande assimilationsprocess och i stället se frågan ur det pluralistiska samhällets perspektiv”.⁴⁰ I antologins uppsatser betonde flera av tidens framstående norska och svenska humanvetare vikten av att respektera minoriteternas rätt till sin egen kultur och det politiskt trångsynta och inhumana i att föredra assimilation framom (statsunderstödd) mångkulturalism.⁴¹

Reinans, som samarbetat med Schwarz i kampen för mångkulturalism sedan 1960-talet, bidrog också med två uppsatser till antologin. Den första behandlade definitionen av begreppet nationell minoritet och den andra invandring och demografi. I den förra pläderade Reinans för att det i Sverige redan fanns ett antal minoritetsgrupper som i folkrättslig mening kunde anses vara nationella minoriteter, däribland den estniska, vilka därmed kunde

komma i fråga för positiva minoritetsrättigheter. Reinans förde även en diskussion om den subjektiva minoritetsdefinitionen och delar av detta resonemang återanvändes nästan ordagrant i sekretariatets PM ”Invandrarna, kulturstödet och minoritetspolitiken”.⁴²

Utredningen kom i slutändan endast att föreslå en urvattnad variant av det minoritetspolitiska förvaltningssystem som sekretariatet föreslog i PM:et. Till exempel infördes inte ett officiellt register över minoritetsmedlemskap. Det fanns alltså historiskt och ideologiskt betingade gränser i svensk politisk kultur som utredningssekretariat inte kunde rå på. Trots det visar PM:et på den politiska radikaliteten hos sekretariatet. Om sekretariatets förslag till ny minoritetspolitik skulle ha förverkligats enligt de föreslagna linjerna skulle Sverige i dag antagligen karakteriseras som det mest mångkulturalistiska landet i västvärlden i den statsvetenskapliga litteraturen.⁴³

Enligt Reinans var Widgren till skillnad från sin föregångare Svedberg, som utförde sin uppgift ”på ämbetets vägnar”, personligt engagerad i invandrarfrågan.⁴⁴ Dessutom ansåg Reinans att Widgren var en fantastisk människa med ett umgängessätt som skapade förtroende. Enligt Reinans spelade Widgren en nyckelroll i utredningen:

Att IU kom fram till de slutsatser den kom fram till beror på Jonas och hans förmåga att lotsa igenom saker och ting. Jag är övertygad om att de flesta av ledamöterna helt enkelt inte begrep vad dom höll på med.⁴⁵

I en historiskt tillbakablickande intervju har även Kjell Öberg målat upp bilden av ett pådrivande sekretariat:

Kanske var likgiltigheten en förutsättning för att vi skulle få igenom våra förslag. Utredningen hade ett mycket initiativrikt sekretariat och med detta sekretariat hade jag ett nära samarbete. Tidigare AMS-chefen Bertil Olsson var ordförande i utredningen och han var en man som avskydde långa möten. Han lyssnade på förslagen och sedan sade han "vad säger Kjell?". Och när jag stödde dem, så blev det så.⁴⁶

Bytet av ordförande och huvudsekretare var onekligen viktiga faktorer i att utredningens arbete kom in på nya banor, men fortfarande kvarstår frågan om Widgrens bevekelsegrunder. När, hur och varför anammade Widgren mångkulturalismen?

Widgren och mångkulturalismen som politisk idé

När Widgren i början av 1990-talet blev intervjuad om utredningens arbete gav han följande svar på frågan om varför utredningen valde att anlägga ett mångkulturalistiskt perspektiv på invandrarfrågorna:

I invandrarutredningens arbete inspirerades vi bl.a. av Kanadas försök att skapa en minoritetspolitik, esternas imponerade etniska livskraft i den svenska exilen och en "tidsanda" där minoriteter och urbefolkningar. [...] Med den här föreställningen [att de övriga grupperna skulle utvecklas enligt etniskt mönster] arbetade invandrarutredningen,

som hade ett mycket aktivt sekretariat, och politiker, som först i utredningens slutskede började inse innebörden av de föreslagna slutsatserna.⁴⁷

Det finns inga skäl att tvivla på uppriktigheten i Widgrens efterhandsbeskrivning av några av utredningens (sekretariatets) inspirationskällor, men frågan är varför "vi", i synnerhet Widgren, var så emottagliga för de idéer som flödade ur dessa källor? Jan Svedberg uppvisade bevisligen inte samma entusiasm för exempelvis "esternas imponerade livskraft" som Widgren, trots att den genom Reinans försorg torde ha framstått som lika imponerande under Svedbergs tid som huvudsekretare som den tedde sig under Widgrens. För att förstå varför Widgren var mer receptiv för mångkulturalismen än genomsnittstjänstemannen bör vi analysera Widgrens karriär inom det invandrapolitiska fältet och hur den utvecklades parallellt med att mångkulturalismen slog igenom som politisk idé.

Enligt Anita Gradin följde Widgren som flyktingpolitisk aktivist noggrant med den invandrardebatten som ägde rum i svensk offentlighet 1966.⁴⁸ Debatten, vilken huvudsakligen gällde frågan om det svenska samhället borde assimilera invandrarna eller om Sverige borde omvandlas till ett mångkulturellt samhälle i vilket minoritetsgrupper i landet formellt erkändes och stöddes av statsmakterna (mångkulturalism), fördes främst av utlandsfödda personer. Debatten om assimilation kontra mångkulturalism, som hade pågått sedan den inleddes av Schwarz i Dagens

Nyheter 1964, avslutades med de etniska aktivisternas (mångkulturalisternas) seger under andra hälften av 1967. Tillsättandet av invandringsutredningen var delvis en reaktion på denna stundtals mycket polemiska debatt samt den lobbyverksamhet som åren 1964–1968 bedrevs av en lös koalition av naturaliserade invandrare, i första hand personer av finsk, estnisk och judisk börd, däribland Reinans och Schwarz.⁴⁹

Det är dock oklart vilken position Widgren tog i assimilationsfrågan mot slutet av 1960-talet. Han argumenterade i två artiklar från 1967 respektive 1968 mot diskriminering och isolering av invandrarna i Sverige.⁵⁰ Detta var förenligt med den jämlikhetslinje som företrädades av hans arbetsgivare Arbetsgruppen för invandrarfrågor och på en principiell nivå av samtliga debattörer i invandrardebatten. Vad 1960-talets debatt om mångkulturalism kontra assimilationism gällde var inte om invandrarna så långt som möjligt skulle behandlas jämlikt med svenskarna utan om invandrarna därtill även skulle erkännas i sin etnokulturella olikhet. Arbetsgruppen för invandrarfrågor tog, innan den uppgick i SIV 1968, den linje som utstakats av socialdemokraterna och som även uttrycktes i invandrarutredningens direktiv: invandrarna skulle på lång sikt assimileras, men det skulle ske varmt och utan tvång.

Det är möjligt att Widgren redan vid slutet av 1960-talet, åtminstone delvis, hade tagit till sig mångkulturalism som samhällsidé, men att han som tjänstemän i Arbetsgruppen för invandrarfrågor, (och sedan i SIV) samt som biträdande sekre-

terare i IU, undvek att öppet gå emot den rådande socialdemokratiska hållningen. Widgren undgick åtminstone inte att bli upplyst om assimilationslinjen förkastlighet och det mångkulturella samhällets förträfflighet. Genom att ta del av invandrardebatten och genom att han kom i kontakt med aktörer som David Schwarz och Sven Reinans kom Widgren att vid olika tillfällen och på olika sätt att meddelas argumenten om varför och hur Sveriges assimilationistiska linje borde omstöpas.

Efter att Schwarz försök att påverka socialdemokratin inifrån stötte på patrull under partikongressen 1968 fortsatte han sin kamp mot vad han uppfattade vara reaktionär svensk assimilationism med andra medel.⁵¹ Som invandrarforskare informerade Schwarz invandrarutredningen om sina forskningsrön genom att skicka dem till utredningen.⁵² Schwarz arrangerade och deltog dessutom i vetenskapliga seminarier och konferenser om migrations- och integrationsfrågor, tillställningar som även Widgren deltog i. Schwarz och Reinans var inte heller de enda aktörer med expertisstatus som kring decennieskiftet 1970 argumenterade emot assimilationslinjen på politiska, vetenskapliga och moraliska grunder.

Den 17–19 april 1970 deltog Widgren, tillsammans med Öberg, dåvarande huvudsekreterare Jan Svedberg och Reinans i Nordiska Sommaruniversitetets symposium "Etniska minoriteter och social förändring" i Korsör.⁵³ Där fick de fyra tjänstemännen bland annat ta del av hur den sedan mellankrigstiden väletablerade sociologiska teoribildningen om assimila-

tionsprocesser förkastades som nationalism förklädd till vetenskap av två kolleger till utredningens samhällsvetenskaplige expert Harald Swedner, som för övrigt hade antagit en anti-assimilationistisk ståndpunkt redan 1968.⁵⁴ Även Schwarz deltog i symposiet med ett, sin vana trogen, kritiskt föredrag om svensk minoritetspolitik. Schwarz föredrag hölls dessutom precis innan Öbergs föredrag om svensk invandrarpolitik.⁵⁵

Symposiet i Korsör utgör endast ett exempel på hur ingen av de invandrarpolitiska tjänstemännen kunde undgå en samhällsvetenskapligt baserad kritik av det fält de var verksamma i. I de flesta av invandrar- och minoritetsforskarnas ögon uppvisade den svenska politiken icke-önskvärda assimilationistiska tendenser och forskarna stack inte heller under stol med sina åsikter.

De mångkulturalistiska tendenserna inom den snabbt växande svenska migrations- och invandrarforskningen var tydligt skönjbara redan under slutet av 1960-talet då bland annat Swedner började förespråka ett nytt mångkulturalistiskt synsätt på etniska relationer och en mångkulturalistisk integrationspolitik. Trots att Swedner var en av invandrarutredningens huvudsakliga vetenskapliga experter fann han inget större gehör för sina ståndpunkter så länge Svedberg var utredningens huvudsekreterare och Yngve Möller dess ordförande. Det finns överhuvudtaget inget som tyder på att det fanns någon större förståelse eller lidelse för mångkulturalismen under Möllers och Svedbergs tid i utredningen. Den mångkulturalistiska

vändningen i svensk offentlig debatt och samhällsvetenskap fick inget bifall i invandrarutredningen förrän Widgren blev utredningens huvudsekreterare och före detta AMS-chefen och nordisten Bertil Olsson dess ordförande.

Att främja samverkan och samhörighet mellan Nordens länder och folk var dock inte detsamma som att främja utvecklandet av ett mångkulturellt samhälle i vilket olika folkgrupper skulle odla sin egen nationalitet sida vid sida i samma land. Enligt Widgren klarnade sekretariatets mångkulturalistiska vision för Olsson först mot slutet av utredningen:

Men det dröjde ända till våren 1974, när utredningen började närma sig slutet, innan ordföranden, f.d. AMS-chefen Bertil Olsson, plötsligt en dag konstaterade: Nu förstår jag, det är inte meningen att finnarna i Sverige ska tala finska i fem år utan att de ska göra det i 100 år...⁵⁶

Olsson hade dock inga invändningar mot den mångkulturalism sekretariatet förordade och vars inneboende målsättningar han begrep på ett mycket konkret sätt. Enligt sammanstämmda uppgifter från utredningens experter och sekretariat underlättade Olssons ledarstil med korta möten och koncist beslutsfattande både arbetets framåtskridande och förslagens utformning i enlighet med sekretariatets och experternas förslag.⁵⁷

I december 1971 besökte Widgren tillsammans med den dåvarande ordföranden Yngve Möller Kanada för att bekanta sig med Kanadas nya integrations- och mi-

noritetspolitik, "multiculturalism within a bilingual framework". Uppenbarligen gjorde den kanadensiska politiken ett stort intryck på Widgren och det är möjligt att Kanadas exempel upphävde eventuella betänkligheter angående mångkulturalismen. Widgren fortfarande bar på vid slutet av 1971. Redan innan Widgren och Möller besökte Kanada hade "det kanadensiska alternativet" lyfts fram som föredöme för Sverige av Stein Rokkan i *Identitet och minoritet* och en tid efter utredarnas studieresa började bland andra Kjell Öberg återöppna det exemplariska med den kanadensiska modellen.⁵⁸

Å andra sidan uppvisade Widgren en fallenhet för att ta till sig en viss typ av politik – uppgifterna om att Kanadas mångkulturalistiska vändning verkar ha emottagits med större entusiasm än de rapporter som inkommit från mer assimilationsinriktade länder.⁵⁹ Jan Svedberg hade kanske inte heller blivit lika betagen av den kanadensiska modellen om han besökt Kanada med Möller i stället för Widgren. I den miljö Widgren rörde sig i som huvudsekreterare fanns det vid början av 1970-talet gott om personer, vetenskaplig litteratur och politiska exempel som kunde bekräfta att den politiska färdkartan för Sverige som invandrarland borde ritas om.

I maj 1972 redogjorde Widgren för sina tankar om migration och integration för en större publik i skriften *Europa och invandrarfrågan*. Enligt Widgren låg det i de europeiska invandringsländernas intresse att integrera invandrarna i stället för att assimilera dem. Den inhemska befolkningen borde även förmås "att respektera dem is-

tället för att smäda dem", annars kunde invandrararnas missnöje till och med leda till "smärtsamma men nödvändiga revolter".⁶⁰ Widgren menade vidare att en "aktiv assimileringspolitik" kunde leda till "minskad förståelse mellan sändar- och mottagarländer". Widgren lät dessutom meddela att en vändning från gästarbetarpolitik till integrationspolitik höll på att ske runtom i Europa och att Sverige hörde till de länder som ledde denna vändning.⁶¹ Det är värt att notera att Widgren genomgående använde sig av termen integrationspolitik trots att begreppet integration enligt invandrarutredningens direktiv definierades som ett politiskt icke-önskvärt mångkulturalistiskt inlemmande av invandrarna i det svenska samhället, det vill säga att invandrarna blev en del av samhället med bevarad språklig och kulturell särart.⁶²

Det torde inte råda någon tvekan om att den unge och engagerade huvudsekreteraren trodde på den mångkulturalism som han fick ta del av från många olika håll. Mångkulturalismen var en idealistisk idé som dock sammankopplades med de generella målsättningarna för svensk välfärdspolitik och idéer vilka sedan tidigare var normbildande i svensk samhällsdebatt. Det är inte heller särskilt anmärkningsvärt att en person som Jonas Widgren, som delvis på grund av omständigheterna förlänats fria tyglar att formulera den nya politiken, gjorde så utgående från det han trodde på och sin politiska förväntningshorisont.

På basis av artikeln "Fem brister i svensk invandrarpolitik" (1973) trodde Widgren att det var sannolikt att den "gamla mo-

nolitiska nationalstaten” fram till millennieskiftet 2000 skulle ”vittra sönder under invandringens påverkan”, vilket måste beaktas i den samtida politiken.⁶³ Widgren uppfattade migrationen som en kraft som i grunden skulle förändra det svenska samhället. Han ville att Sverige skulle gå i spetsen för en politik som på ett förutseende och gentemot de nya befolkningsgrupperna aktningsfullt sätt kunde tackla denna förändring, vilket också den minoritetspolitiska promemorian vittnar om. Han anlade ett övernationellt perspektiv på frågan och betonade, genom att framför allt anföra exempel från Jugoslavien, att migrations- och invandrarproblematiken var en internationell samhällsfråga som i lika hög grad berörde både invandrar- och utvandrarländerna:

Utvandrarländernas omsorg om de egna utvandrarna måste därför självfallet anses vara lika legitim som invandrarländernas, och i den mån det inte är utrikespolitiskt omöjligt bör planeringen för invandrarnas välfärd (social rådgivning, utbildning av barnen etc) ske genom gemensamma organ, på bilateral basis.⁶⁴

Widgren pläderade dessutom för att politiken i invandrarländerna måste möjliggöra ”dubbla värdejournaliteter” och ”bikulturell identitetsbildning”.⁶⁵

Widgrens ideal och personliga engagemang i invandrarfrågorna framträder särskilt tydligt i de texter han skrev för en bredare publik. Bakgrunden till detta engagemang låg troligtvis inte endast i den mångkulturalistiska idéns inneboende

kraft eller esternas och Kanadas inspirerande exempel utan i Widgrens person- och familjehistoria. Det finns starka skäl att anta att grundvalen till den mångkulturalistiska övertygelse som kom att formas hos Widgren delvis hade lagts redan innan han föddes och kom att ytterligare underbyggas av hans kärleksliv.

Biografins betydelse

För att vara en svensk man född på 1940-talet hade Jonas Widgren en tämligen mångkulturell släkthistoria och kosmopolitisk uppväxt. Widgrens tvåspråkiga mor Mireille Hammar växte upp i ett svenskt-franskt hem i Algeriet. Hon gifte sig 1943 med skådespelaren Olof Widgren och dog 1959 när sonen Jonas endast var 15 år gammal. Efter moderns död tillbringade Jonas Widgren några somrar hos sin mors släktingar i Marseille och Genève. Widgrens släkt på moderns sida hade en mycket transnationell historia och släkten hade under seklernas lopp genomlevt flera flyttningar från och till Sverige. Mormoderns hugenottiska förfäder flydde i början av 1600-talet från Frankrike till Sverige och delar av släkten återemigrerade till Frankrike i början av 1800-talet, däribland mormoderns familj. Widgrens mormor Hulda Sylvander träffade Widgrens morfar, den bereste svenske arméläkaren Josef Hammar, i Marseille 1904. Familjen Hammar kom att bosätta sig i Algeriet 1924 där Josef Hammar även avled och blev begravd.⁶⁶

Familjen Hammar utgjorde alltså något så ovanligt som en fransk-svensk *piéd noir*-

Svenska för invandrare, 1973, Tierp, Uppsala.

familj under mellankrigstiden. Widgren ingick också, liksom sina föräldrar och morföräldrar, ett kulturellt blandäktenskap när han gifte sig med den jugoslaviska medborgaren (kroatiskan) Jadranka Čačić. Widgren träffade Čačić när han som vice ordförande för Stockholms studentteater besökte Zagreb 1965. Widgren upprätthöll kontakten till Čačić, lärde sig serbokroatiska och efter att hon flyttat till Sverige gifte de sig i Stockholms katolska kyrka.⁶⁷

Jonas Widgren var en ung man med en transnationell person- och familjehistoria som uppvisade ett mycket stort intresse för internationella frågor när han inledde sin karriär inom det migrations- och integrationspolitiska fältet 1967. Widgren hade flera personliga beröringspunkter till de frågor som kom upp till behandling inom detta fält. Förutom att hans intresse verkar ha lett honom till migrations- och integrationspolitiken bör det ses som troligt att

hans person- och familjehistoria påverkade hans inställning till de problem och problemlösningsförslag han ställdes inför som huvudsekreterare i invandrarutredningen. Inte minst det faktum att han var gift med en invandrad katolsk kroatiska torde ha haft betydelse för hans hängivna försvar av ”dubbla värdejournaliteter”. Och kanske även familjens eventuella svensk-kroatiska barn fanns i tankarna när han framhöll samhälls- och personvärdet av en ”bikulturell identitetsbildning” hos invandrarna och deras barn. För att inte tala om den levande mångkulturalitet han själv upplevt under sin uppväxt genom sin mor och hennes familj.

Bevekelsegrunder är dock notoriskt svåra att uttala sig om med bestämdhet. När det gäller Jonas Widgrens handlade som huvudsekreterare för invandrarutredningen kan det dock utan svårighet beskrivas som engagerat. Hans handlande vittnar även om en stark tilltro till mångkulturalismen, som vid början av 1970-talet hade mognat till en tydlig politisk idé om varför och hur ett etniskt homogent land likt Sverige borde omställa sig inför en allt mer pluralistisk framtid. Widgren var öppen för mångkulturalismen och behövde inte med ljus och lykta söka efter bekräftelse för sin framväxande övertygelse – idén bekräftades av experter och andra hängivna idébärande han genom sitt arbete kom i kontakt både inom och utanför Sveriges gränser. Det rätta och riktiga i mångkulturalismen som politiskt perspektiv bekräftades kanske även när han kom hem till sin hustru eller när han reflekterade över sin egen och sin familjs historiska erfarenheter.

Widgrens visioner

Widgrens tro på att Sveriges flerkulturella framtid bäst kunde förverkligas genom en aktiv mångkulturalistisk integrationspolitik var emellertid inte orubblig. Redan några år efter antagandet av 1975 års invandrar- och minoritetspolitik började Widgren enligt egen utsago svikta i tron på att den vägen som utstakats av invandrarutredningen var den rätta. Invandringsmönstret förändrades mot slutet av 1970-talet och finnarna följde inte esternas exempel:

Och när det stod klart för mig att Sverige-finnarna inte var beredda att ens lägga så mycket pengar som motsvarade en öl till den egna riksorganisationen, så började jag allvarligt tvivla på om begreppet ”minoritet” hade varit så välvalt i dialogen med dem.⁶⁸

Widgren ansåg att de invandrargrupper Sverige hade tagit emot sedan 1960-talet inte uppvisade det behov och intresse att bevara och utveckla sin kulturella identitet i enlighet med vad Widgren och utredningen hade antagit. Invandrarutredningen hade enligt Widgren ”idylliserat invandrargruppernas framtid i Sverige”.⁶⁹ I ett anförde Widgren höll som direktör för International Centre of Migration Policy Development 2003 berörde han också kort sin invandrapolitiska pionjärtid och frågan om mångkulturalism:

And, higher immigration levels, well anchored among the political constituencies at a pan-European level, would automatically imply more sincere welcoming and less of

the endless philosophizing on multiculturalism which I myself was very much involved in at (sic!) European level in the 1970's.⁷⁰

I backspeglan tedde sig alltså den mångkulturalism som Widgren var inspirerad av under 1970-talet som ett filosoferande utan slut som till och med undergrävde implementerandet av en mer fruktbar migrations- och integrationspolitik. Den mångkulturalism som 2003 framstod som oändamålsenlig för den mycket erfarna och högt uppsatta internationella migrationsexperten hade dock på 1970-talet framstått som en politisk och moralisk nödvändighet för den unge och idealistiske huvudsekreteraren.

Den mångkulturalistiska integrationspolitik som Widgren formulerade under 1970-talet var dessutom mer än harmlös exercis i filosofi. Det policyprogram som Widgren tillsammans med sitt sekretariat arbetade fram och övertygade politikerna om resulterade i ett politiskt ställningsstagande för mångkulturalism på högsta nationella nivå vars verkningshistoria fortfarande är påtaglig i det svenska samhället.

Samspelet mellan aktör, idé och struktur

Jonas Widgrens världsåskådning under första hälften av 1970-talet spelade en roll inte endast för hur Sveriges institutioner skulle komma att bemöta hundratusentals invandrare i den svenska vardagen, utan även för hur de svenska statsmakterna skulle komma att begreppsliggöra Sverige som ett de facto mångetniskt invandrar-

land. När den nya politiken antogs 1975 legitimerades den med en mångkulturalistisk retorik som politikerna framför allt erhöll från invandrarutredningen och Widgren själv. Politikerna var ense om att det var progressivt och rättrådigt att inte tvinga invandrarna att ta seden dit de kom, eller i varje fall var de förenade i att uttrycka sig fördömande över denna nu föräldrade uppfattning. I stället skulle invandrarna erbjudas möjligheter att verka på sitt eget språk och bevara sin egen kultur.

Lovorden till den etniska mångfaldens berikande verkan på svenskt samhällsliv och vikten av att inte tvinga någon att bli "svensk" har sedan början av 1970-talet varit en stapelvara i den offentliga debatten om migration och etnisk mångfald i Sverige. Formellt sett härstammar denna vedertagna politiska uppfattning huvudsakligen från Jonas Widgrens skrivmaskin, även om den idémässigt inte föddes av den. Widgren kan betraktas mer som en kanalisering av en idéströmning som låg i tiden än som denna strömnings upphovsman, men samtidigt beror en strömningskraft i mångt och mycket på i vilken mån den förstärks eller försvagas av de aktörer som ansvarar för de viktigaste slussarna. Det enda vi med positivistisk säkerhet kan säga är att Jonas Widgren, för att tala med Tomas Hammar, formulerade 1975 års svenska invandrar- och minoritetspolitik och därmed formaliserade en idé som i dag är föremål för omfattande polemik i hela västvärlden.

Mångkulturalismen skulle dock av allt att döma inte ha fått lika stor genomslagskraft i svensk politik om Widgrens bio-

grafi icke hade haft sina transnationella förgreningar och om han inte hade varit en tidstypisk representant för sin generation. Widgren förkroppsligade i sin gärning (särskilt under 1960- och 1970-talet) mycket av det som kommit att förknippas med de så kallade 68-orna, exempelvis deras kamp för internationell solidaritet och ett rättvisare samhälle.⁷¹ Här bör det dessutom påpekas att internationalism och antirasism för många av efterkrigstidens intellektuella stormän, så som Gunnar Myrdal, var liktydigt med universalistisk modernitet och en strävan till färgblindhet i ras- och etnicitetsfrågor.⁷² Även några av Widgrens mer tongivande generationskamrater som Per Gahrton och Anna-Greta Leijon (statsrådet som föredrog den nya politiken inför riksdagen 1975) tog under 1960-talet avstånd från vad de uppfattade vara partikularistiska och reaktionära drag i mångkulturalismen.⁷³ Det är troligt att Widgren just på grund av sin biografi kunde ta till sig ett politiskt perspektiv som synliggjorde det nationalistiska i den svenska efterkrigstida självförståelsen. För Widgren kom det inte att framstå som progressivt och icke-nationalistiskt att i den trots allt *svenska* modernismens och universalismens namn assimilera invandrarna.

En viktig skillnad mellan Widgren och den stereotypiska 68:an som någon gång under 1970-talet svängde hårt åt vänster och ställde sig i oppositionen mot samhället var att Widgren försökte förverkliga sina ideal inom systemet. Widgren var radikal samtidigt som han var en politiskt skicklig och kunnig tjänsteman. Härvid-

Anna-Greta Leijon på 1970-talet.

lag hade han en hel del gemensamt med de experter och tjänstemän som inom statsförvaltningens och utredningsväsendets ramar drev igenom radikala köns- och familjepolitiska reformer under samma tid. Det fanns under de så kallade rekordåren ett politiskt och ekonomiskt utrymme för radikalitet inom den svenska politiken som engagerade aktörer kunde nyttja för genomdriva sina samhällspolitiska idéer.⁷⁴ Detta skedde dock ej per automatik – det krävdes handlingskraftiga idébärare på rätt plats i policyprocessen för att idéer som möjligtvis uppfattades som utopistiska eller till och med vettlösa av den allmänna opinionen skulle slå igenom politiskt.

Den svenska regeringen skulle säkerligen ha genomfört en invandrapolitisk reform under 1970-talet även om Widgren i stället för att göra karriär som invandrapolitisk sakkunnig bosatt sig i Kroatien för att jobba med teater. I ljuset av Widgrens aktörskap är det dock möjligt att denna, Widgrenslösa, reform inte skulle ha inkluderat lanseringen av en svensk minoritetspolitik med långtgående mångkulturalistiska mål. De minoritetspolitiska ambitionerna

att förverkliga ett, i politisk och social bemärkelse, reellt mångkulturellt Sverige med livskraftiga (nationella) minoriteter kom förvisso att tyst begravas vid mitten av 1980-talet, men detta fråntar inte Widgrens historiska betydelse. Huvudsekreterare Jonas Widgren formulerade en politik vars like inte tidigare hade setts i Sverige och vars ideologiska arv, den mångkulturalistiska vändningen, fortfarande genljuder i svensk politisk debatt.

Noter

1. Martin Brandorf, Peter Esaiasson & Nicklas Håkansson, "Svenska valfrågor. Partiernas valdebatt 1902–1994", *Statsvetenskaplig Tidskrift* nr 4/1995, s. 24.
2. Mats Wickström, "The difference white ethnics made: The multiculturalist turn of Sweden in comparison to the cases of Canada and Denmark" i Heidi Vad Jønsson, Elizabeth Onasch, Saara Pellander & Mats Wickström (eds.), *Migrations and welfare states: Policies discourses and institutions* (Helsinki 2013), s. 41–42.
3. Mångkulturalism definieras i denna artikel som en politisk idé (eller ideologi) om hur samhället och dess politik gentemot etniska, språkliga och religiösa minoritetsgrupper i samhället bör var utformad. Den normativa kärnan i denna idé, som har uttryckts och existerar i ett otal olika varianter, är att ökad etnokulturell mångfald i ett samhälle är positivt och att de olika minoritetsgrupperna bör skyddas från den diskriminering och assimilationism som direkt och/eller indirekt utövas av majoritetsbefolkningen.
4. Karin Borevi, *Välfärdsstaten i det mångkulturella samhället* (Uppsala 2002), s. 95.
5. "Socialdemokraternas stora dilemma: nationella kulturer eller assimilation? Olof Palme intervjuas av David Schwarz", *Invandrare & Minoriteter* nr 2/1977, s. 5.
6. Den mångkulturalistiska vändningen är ett analytiskt samlingsbegrepp för de reformer och politiskt kulturella förändringar som följde i den efterkrigstida invandringens spår. Begreppet inbegriper 1975 års invandrar- och minoritetspolitik, men syftar därtill på inledningen av den "revolution" som de senaste årtiondenas invandring till Sverige har inneburit enligt idéhistorikern Svante Nordin: "Den [invandringen] har inneburit en demografisk, ekonomisk, politisk och inte minst intellektuell revolution." Svante Nordin, "En intellektuell revolution", i Kurt Almqvist & Lotta Gröning (red.), *Bortom multikulti* (Stockholm 2012), s. 11.
7. Riksdagens protokoll 1975:80. Moderaternas pläderade för än mer mångkulturalistisk politik än den som antogs. Se Wickström, "The difference white ethnics made: The multiculturalist turn of Sweden in comparison to the cases of Canada and Denmark", s. 45 och 53 för en kort redogörelse över Moderaternas (Högerpartiets) mångkulturalistiska hållning under 1960- och 1970-talet.
8. Jonas Widgren, <http://www.ne.se/jonas-widgren>, Nationalencyklopedin, hämtad 2013-07-04.
9. Widgren figurerar huvudsakligen, genom sina utsagor, som ett exempel på hur Sverige började framhållas som ett invandrarpolitiskt föregångsland på 1970-talet i historikern Lars-Erik Hansens ofta citerade pionjärverk om svensk efterkrigstida invandrarpolitik, *Jämlikhet och valfrihet: en studie av den svenska invandrarpolitikens framväxt* (Stockholm 2000), s. 205.
10. Se t.ex. Borevi 2002; Carl Dahlström, *Nästan välkomna: invandrarpolitikens retorik och praktik* (Göteborg, 2004); Ulf Mörkenstam, "Ekonomi, kultur och jämlikhet: teman i svensk politik i invandrarfrågor decennierna efter andra världskriget", s. 572–607 i *Historisk tidskrift* för Finland, nr 4/2010; Christina Johansson, *Välkomna till Sverige? Svenska migrationspolitiska diskurser under 1900-talets andra hälft* (Linköping 2006).
11. Johansson 2006, s. 232.
12. Se t.ex. Diane Sainsbury, Diane, *Welfare states and immigrant rights: the politics of inclusion and exclusion* (Oxford 2012); Karin Borevi, "Sverige: mångkulturalismens flaggskepp i Norden", i Grete Brochmann & Anniken Hagelund (red.), *Velferdens grenser. Innvandringspolitik og velferdsstat i Skandinavien 1945–2010* (Oslo 2010). Sainsbury 2012 lyfter fram Reinans och Sulo Huovinen (biträdande sekreterare och senare expert i IU fr.o.m 1972-02-07) som aktörer med "insider influence", men nämner varken direkt eller indirekt Jonas Widgren som en inflytelserik aktör, s. 217–218. Detta beror antagligen på att Sainsbury i hög grad baserar sin analys på Hansen *Jämlikhet och valfrihet*.
13. Se t.ex. Tomas Hammar (ed.), *European immigration policy: a comparative study* (Cambridge 1985); Tomas Hammar, "Research and Politics in Swedish Immigration Management 1965–1984", i Michael Jandl & Irene Stacher (eds.) *Towards A Multilateral Migration Regime: Special Anniversary Edition dedicated to Jonas Widgren* (Vienna 2004), s. 11–34.
14. Tomas Hammar, "Han formulerade den svenska invandrarpolitiken", *Invandrare &*

- Minoriteter*, nr 1/2005, s. 40. Minnesskriften har fungerat som denna artikels huvudsakliga inspirationskälla.
15. *Vem är det: svensk biografisk handbok 1985*, s. 1185.
 16. "Towards a Biography of Jonas Widgren", i Michael Jandl & Irene Stacher (eds.) *Towards A Multilateral Migration Regime: Special Anniversary Edition dedicated to Jonas Widgren* (Vienna 2004), s. 186.
 17. Anita Gradin, "Foreword: Jonas Widgren, my friend and collaborator", i Michael Jandl & Irene Stacher (eds.) *Towards A Multilateral Migration Regime: Special Anniversary Edition dedicated to Jonas Widgren* (Vienna 2004), s. 7; "Towards a Biography of Jonas Widgren", s. 189.
 18. Gradin 2004, s. 8; *Ny i Sverige. Handbok för myndigheter och enskilda om utlänningars rättigheter och skyldigheter* (Stockholm 1969), s. 7.
 19. Sulo Huovinen beskriver Öberg som Widgrens mentor. Författarens intervju med Sulo Huovinen 22.10.2010.
 20. Enligt Sven Alur Reinans var Widgren medlem av Socialdemokrater när han blev huvudsekreterare. Författarens intervju med Sven Alur Reinans 2009-12-09.
 21. SOU 1974:69, s. 36.
 22. *Ibid.*, s. 35-36.
 23. Bengt Jacobsson, *Hur styrs förvaltningen? Myt och verklighet kring departementens styrning av ämbetsverken* (Stockholm 1984), s. 73.
 24. SOU 1971:51.
 25. Christer Lundh, *Invandringen till Sverige* (Stockholm 2010), s. 54.
 26. SOU 1972:83.
 27. Prop. 1975:26, Regeringens proposition om riktlinjer för invandrar- och minoritetspolitiken m.m.
 28. Jacobsson 1984, s. 76.; Hammar 2005, s. 40.
 29. Brev från Sten Persson till Bert Isacsson, medlemmar av SAP:s invandrapolitiska arbetsgrupp. Brevkopian är odaterad, men det framgår av innehållet att det är författat sommaren 1974. Vol. 1889/F/11/A/31, Sveriges socialdemokratiska partis arkiv, Arbetarrörelsens arkiv.
 30. Dahlström 2004, s. 93.
 31. Prop. 1975:26, s. 15.
 32. Lag 1976:871.
 33. Sammanträdesprotokoll nr 67, vol. 322776/1/9, Invandrarutredningens arkiv (IUA), Svenska riksarkivet (SFA).
 34. "Invandrarna, kulturstödet och minoritetspolitiken", bilaga 1 till IU:s sammanträdesprotokoll nr 67, vol. 322776/1/9, IUA SFA.
 35. *Ibid.*, s. 20.
 36. *Ibid.*, s. 20-29.
 37. Sven Alur Reinans, "Demokratisera minoriteterna!", *Dagens Nyheter* 1966-05-27.
 38. Jonas Widgrens brev till IU:s ledamöter och experter daterat 1972-01-20, vol. 322776/1/9, IUA SFA.
 39. Om idéer kan sägas ha fäder var David Schwarz onekligen far till svensk mångkulturalism. För mer om David Schwarz se t.ex. Henrik Román, *En invandrapolitisk oppositionell: debattören David Schwarz syn på svensk invandrapolitik åren 1964-1993*; Mats Wickström, "The difference white ethnics made: The multiculturalist turn of Sweden in comparison to the cases of Canada and Denmark" i Heidi Vad Jønsson, Elizabeth Onasch, Saara Pellander & Mats Wickström (eds.), *Migrations and welfare states: Policies discourses and institutions* (Helsinki: 2013).
 40. David Schwarz, "Förord", i David Schwarz (red.), *Identitet och minoritet. Teori och politik i dagens Sverige* (Stockholm 1971), s. 7.
 41. Bl.a. filosofen Harald Ofstad, statsvetaren Stein Rokkan, juristen Hilding Eek, socialantropologen Fredrik Barth och sociologen Edmund Dahlström.
 42. Sven Alur Reinans, "Nationella minoriteter – en definitionsfråga" i David Schwarz (red.), *Identitet och minoritet. Teori och politik i dagens Sverige* (Stockholm 1971), s. 9-15.
 43. Den titeln brukar föräras Kanada, men inte ens Kanada har givit invandrargrupper nationell minoritetsstatus. De fransspråkiga anses inte vara en invandrargrupp utan ett av två "founding peoples".
 44. Författarens intervju med Sven Alur Reinans 2009-12-09.
 45. Författarens intervju med Sven Alur Reinans 2009-12-09.
 46. Ylva Brunne, "Likgiltig och aningslös", *Socialpolitik* nr 1-2/1996, s. 4.
 47. Wiwi Samuelsson, *Det finns gränser* (Stockholm 1999), s. 168.
 48. Gradin 2004, s. 1.
 49. Wickström, "The difference white ethnics made", s. 37-46.

50. Jonas Widgren, "Apartheid i svensk café-miljö", *Aftonbladet* 1967-10-19; Jonas Widgren, "Slå hål på muren mot invandrarna", *Verdandisten* nr 6-7/1968.
51. "Partistyrerelsens utlåtande över motion 131 och 132", *Motioner. Sveriges Socialdemokratiska Arbetarpartis 23:e kongress den 9-15 juni 1968* (Stockholm 1968), s. 297-301; David Schwarz "En studie kring riksdagsmännens attityder till invandrings- och minoritetsproblemen i Sverige. Rapport 1" (Stockholm 1968); David Schwarz, *Svensk invandrar- och minoritetspolitik 1945-1968* (Stockholm 1971).
52. Brevdiarium, vol. 322776/3/22, IUA SFA.
53. "Deltagare vid NSU:s symposium över ämnet "Etniska minoriteter och social förändring den 17-19 april 1970 på Klarskovsgård I Korsör, Danmark" i Thomas Thomell (red.), *Etniska minoriteter i Norden: rapport från NSU:s minoritetsforskningsymposium i Korsör 17-19 april 1970* (Lund 1970), s. 216-217.
54. Boel Berner & Thomas Thomell, "Anpassningssideologier och sociologisk teori", i Thomas Thomell (red.), *Etniska minoriteter i Norden: rapport från NSU:s minoritetsforskningsymposium i Korsör 17-19 april 1970* (Lund 1970), s. 35-50; Mats Wickström, "Conceptual Change in Postwar Sweden: The Marginalization of Assimilation and the Introduction of Integration" i Peter Kivisto & Östen Wahlbeck (eds.), *Debating Nordic Multiculturalism in the Nordic Welfare States* (Basingstoke 2013).
55. "Innehåll", Thomas Thomell (red.), *Etniska minoriteter i Norden: rapport från NSU:s minoritetsforskningsymposium i Korsör 17-19 april 1970* (Lund 1970), s. 1.
56. Citerad i Samuelsson, s. 169.
57. Brunne, s. 4; Författarens intervju med Sven Alur Reinans 2009-12-17; Författarens intervju med Sulo Huovinen 2010-10-22.
58. Hansen, s. 182.
59. T.ex. IU:s material om och från Australien. Vol. 322776/9/58 IUA SFA.
60. Jonas Widgren, *Europa och invandrarfrågan* (Stockholm 1972), s. 4-5.
61. Ibid., s. 27.
62. För mer om integrationsbegreppets historia i Sverige se Wickström "Conceptual Change in Postwar Sweden".
63. Jonas Widgren, "Fem brister i svensk invandrarpolitik", i Per Tillgren (red.) *Välfärdens pris* (Stockholm 1973), s. 128-129.
64. Ibid., s. 134.
65. Ibid., s. 131.
66. "Towards a Biography of Jonas Widgren", s. 187.
67. Gradin, s. 1; Författarens intervju med Sven Alur Reinans 2009-12-09.
68. Citerad i Samuelsson, s. 169.
69. Ibid., s. 170.
70. Jonas Widgren, "Panel statement by Jonas Widgren, Director General of ICMPD, at the Metropolis Conference in Vienna on 18 September 2003" i Michael Jandl & Irene Stacher (eds.) *Towards A Multilateral Migration Regime: Special Anniversary Edition dedicated to Jonas Widgren* (Vienna 2004), s. 160.
71. Se t.ex. Kjell Östberg, *1968 när allting var i rörelse. Sextiotalsradikaliseringen och de sociala rörelserna* (Stockholm 2002).
72. Wickström, "The difference white ethnics made", s. 47.
73. Per Gahrton, "Sverige och invandrarna", *Kvällsposten* 1967-08-09; Anna-Greta Leijon, "Att leva tillsammans", *Libertas* nr 1/1966, s. 21.
74. Se t.ex. Christian Florin & Bengt Nilsson, "Något som liknar en oblodig revolution". *Jämställhetens politisering under 1960- och 70-talen* (Umeå 2000); Åsa Lundqvist, *Familjen i den svenska modellen* (Umeå 2007).

Rätt klädd och radikal

ÅKE LILLIESTAM

Det sociala reformarbetet i Sverige under epoken 1830–1920 har nyligen skildrats av Bo Stråth och utgör hans bidrag till det moderna verket om Sveriges historia.¹ Förändringar drevs fram av folkrörelser – det må vara arbetarrörelse, nykterhetsrörelse, fredsrörelse och andra. Han observerar särskilt tre enskilda forskare och deras medverkan som sociala reformatorer. De han nämner är Gustav Cassel, Knut Wicksell och Gustaf Steffen. De intar en särställning genom att de ville lägga en vetenskaplig grund för reformarbetet genom samhällsforskning. Några drag hos Gustaf Steffen skiljer honom från de övriga. Han ville även ge estetiska aspekter på omdaningen. Livskvaliteten skulle enligt honom grundas genom kulturella reformer likaväl som ekonomiska. Pådrivande i denna riktning var till en början hans maka Oscara Steffen vars roll nyligen

undersökts av Per Wisselgren som forskat kring ”par i vetenskap och politik”².

Alla de nämnda männen var till en början naturvetenskapsmän innan de länkade över sina intressen till samhällsforskning. Steffen blev introduktör till sociologin i Sverige.

De jämnåriga makarna Steffen gifte sig 1887 tjugotre år gamla och flyttade till England där maken försörjde dem under tio år framåt som korrespondent till skandinaviska tidningar, särskilt Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning. Artiklarna samlades efter hand i flera vackra och tidsypiska band som gavs ut hos Bonniers förlag i Stockholm.³

Oscara, som var född von Sydow, hade redan i Stockholm under den långa förlovnings tiden tagit plats i en av dessa sociala aktiviteter, nämligen reformdräktsrörelsen. Den hade introducerats av Anne-

Från vänster: May Morris, Halliday Sparling, Oscara (född von Sydow) och Gustaf Steffen, omkring 1892/93.

Charlotte Leffler som besökt England. De engagerade samlades kring Ellen Key i Stockholm och Oscara medverkade i rörelsen. Detta reformarbete fick för hennes del aldrig någon fortsättning när makarna slog sig ner i England. Hon blev där och för framtiden sin makes sekreterare. Att de båda i England behöll sina radikala positioner visas på ett ovanligt åskådligt sätt av ett fotografi som först i sen tid, 1939, förts till National Portrait Gallery i London.

Till dem som Gustaf Steffen introducerade för svenska läsare genom sina artiklar och böcker hörde William Morris, socialist och banbrytare för all framtid genom Arts- and Crafts-rörelsen.⁴ När makarna Steffen som nygifta kom till England anslöt de sig båda till den sociala rörelse med namnet Fabian Society där Gustaf aktivt medverkade. Morris stod till vänster om reformisterna som präglade sällskapet. Det här återgivna fotot har under 1990-talet begagnats både i arbete om William

Morris, hans liv och verk⁵ och i översikter över moderörelser i England under 1800-talets sista decennier.⁶

På bilden syns William Morris dotter May och måg, journalisten Halliday Sparling på utflykt tillsammans med Steffens. Fotot kan dateras till 1892 eller lite senare. Enligt uppgift levde det engelska paret någon tid i ett ménage à trois med George Bernard Shaw som även ingick i makarna Steffens bekantskapskrets. Flera detaljer i May Morris klädsel kan spåras från konst- och hantverksrörelsen. Det gäller även Oscara som bär en rynkad blus av modell arbetarblus, ett sätt att markera radikal tillhörighet som känns igen från en vänstersinnad epok under svenskt 1960-tal. Gustafs svajiga slipsknut i halsen är också en markör.

Efter tio år i England flyttade paret Steffen – inspirerade just av de engelska preraphaeliterna – till Florens. De kom där omsider i beröring med svenska konstnärer och författare. Det skedde i kretsen kring prins Eugen. Fem år senare, 1902, tillträdde Gustaf Steffen, ännu inte 40 år gammal, en professur i ekonomi och sociologi vid Göteborgs högskola. En del år senare blev professor Steffen företrädare för socialdemokraterna i riksdagen. Men hans rabiata sympatier för Tyskland under första världskriget fjärmade honom från politiskt inflytande. Oscara Steffen deltog inte längre i offentligheten. ”Professorskan” drog sig, som Wisselgren visat, tillbaka till privatlivet.

Noter

1. Bo Stråth, *Sveriges historia 1830–1920*, Stockholm 2012.
2. *Par i vetenskap och politik* Annika Berg, Christina Florin och Per Wisselgren (red.) Umeå 2010.
3. Art. Gustaf Steffen i *Svenskt biografiskt lexikon* (2008).
4. Pamela Todd, *William Morris and the Arts and Crafts home* (2005).
5. Fiona McCarthy, *William Morris. A life for our time* (1994).
6. Sarah Levitt, *Fashion in photographs 1880–1900* (1991).

Mellan pedagogiska ideal och skolans verklighet

ELISABETH MÅRALD

Vilket samband finns mellan småskolläraryrket och läskunnighet? Rätten att lära sig läsa har genom historien förmenats förtryckta grupper som slavar, kvinnor, minoriteter och fattiga. Men i det protestantiska Sverige var redan mot 1600-talets slut läskunnigheten spridd, eftersom varje kristen enligt Martin Luther, skulle kunna läsa Bibelns texter. Folkskolestadgan 1842 förutsatte därför att barnen kom till skolan läskunniga. Det var emellertid en alltför optimistisk bedömning.¹ Detta var bakgrunden till att de första småskolorna inrättades år 1858. Men först under tidigt 1900-tal skedde en kraftfull satsning på småskollärarnas kärnuppgift: att lära *alla* barn läsa. Detta sågs som en nationell uppgift. Småskollärarna tillhör en i dag närmast bortrationaliserad yrkeskår, vars nyckelroll för svenskt skolväsen under 1900-talets första hälft bara styckevis dokumenterats.

Det var en särskild utmaning som mötte de småskollärarinnor, som under 1900-talets första hälft arbetade i storstäderna, där fattigdom, bostadsbrist och överbefolkning gjorde förhållandena svåra att hantera. För att konkretisera småskollärarinnornas situation i denna miljö, baseras denna artikels perspektiv på småskollärarinnan Sigrid Mårilds liv, återgett och analyserat i kronologisk ordning. Hon föddes 1906 i en arbetarfamilj på Hultmansholme i Göteborg, kom att utbildas till småskollärarinna och tjänstgjorde under 41 år, från 1926 till 1967, vid Fjällskolan i Masthugget. Att hon fått illustrera den individhistoriska nivån i denna studie beror på jag har tillgång till åtskilliga primärkällor rörande hennes liv. Det förklaras enklast av att hon är min mamma. I hennes yrkesgörning demonstreras den verklighet Göteborgs småskollärarinnor mötte. Det bör också sägas att denna artikel utgör en komplettering till

min bok *Med barnen som framtidsbyggare. Ellen Keys dröm och Sigrids verklighet*, utgiven 2013 som nr 217 av *Årsböcker i svensk undervisningshistoria*.

Biografen som genre förutsätter att en persons tankar, idéer och livsöde kontextualiseras och sätts in i tidens diskurser. I denna artikel representerar Ellen Key den internationella, reformpedagogiska rörelsen och ecklesiastikminister Fridtjuv Berg den nationella med 1914 års seminarierform och 1919 års undervisningsplan. Den lokala nivån utgörs av Göteborgs skolväsen, den reformpedagogik som benämns göteborgsprogressivismen samt

Ellen Key (1849–1926) fick sitt internationella genombrott som reformpedagog med boken om barnets århundrade.

den dagliga arbetsplatsen Fjällskolan. På den individhistoriska nivån presenteras småskollärarinnans Sigrid Mårilds yrkesgörning och livspussel liksom hur hennes privat- och familjeliv påverkades av samtidens lärardiskurs.

Frågan måste ställas varför Sigrid valde att arbeta hela sin yrkesverksamma tid på Fjällskolan i Masthugget, vars dåvarande proletära karaktär gjorde hennes lärargörning mer komplex och krävande än i de flesta av stadens övriga skoldistrikt. En förklaring är att Sigrid var klassresenär. Bondeklassens kris på 1800-talet ledde till att landsbygdsbefolkningen flyttade in till storstäderna. Sigrids föräldrar hade fötts på gårdar, som övergavs. I Göteborg hade Sigrids mor Sofia, född i Hemsjö utanför Alingsås 1869, före giftermålet arbetat som husa hos familjen Haglund, som ägde Grand hotell. Sigrids far, Josef Ahldén, föddes 1870 på en gård i Kungälv Ytterby. I hans familj dog fyra barn som minderåriga, fyra emigrerade till Chicago. Kvar i Göteborg blev Josef och en yngre bror.

Det hyreshus på Hultmansholme, där Sigrid föddes 1906, tillhörde Göteborgs Vattenverk, där Josef arbetade som avstängningsvakt. När han fick till uppgift att övervaka Rambergets vattentorn, måste familjen flytta till den fattiga stadsdelen Hisingstad, närmare hans arbetsplats. Familjen Ahldéns första lägenhet saknade rinnande vatten. Däremot var Sigrids skolor relativt nybyggda och lärarna behöriga. Hennes goda betyg blev inträdesbiljett till utbildning. Hon kom in på Högre folkskolans treåriga handelsutbildning. Förutom karaktärsämnen som bokhållning

och stenografi lärde hon sig både engelska och tyska. Skolans rektor sedan 1917, Signe Westelius, var en av de första kvinnorna i Sverige att inneha denna befattning, som regelmässigt förbehållits män. Senare, 1924, utnämndes hon också till rektor för Göteborgs stads småskoleseminarium.

Seminarist och nykterist för reformpedagogiken

Reformpedagogik syftar i denna artikel på ett laborativt, problemorienterat arbetssätt med självaktivitet och ämnesövergripande temastudier. Seminariereformen 1914 hade moderniserat lärarutbildningen i reformpedagogisk riktning. Med 1919 års undervisningsplan undanröjdes åtskilligt av den underdånighetsfostran, religiös indoktrinering och närmast militära disciplin, som dessförinnan präglat folkskolan. Sigrid kom i åtnjutande av båda dessa förändringar. Motståndet mot 1919 års undervisningsplan kom inte oväntat från kyrkan, konservativa grupperingar samt i viss mån bondebefolkningen, som behövde barnens arbetsinsatser inom jordbruket.

Det var till Göteborgs stads småskoleseminarium, som den 19-åriga Sigrid antogs 1924. Småskollärarytbildningen var tvåårig. Många arbetarklassdöttrar i storstäderna lyckades bli småskollärare, eftersom de kunde bo i föräldrahemmet. Till denna grupp hörde Sigrid.

Den tonåriga Sigrids idealistiska förväntan på sin framtid avspeglas i hennes dagbok. På försättsbladet står förutom namnet Sigrid Britta Linnéa Ahldén f. 29/9 1906, Seminarist, SSUH:it.

Fridtjuv Berg (1851-1916) förberedde 1919 års undervisningsplan och var en programmatisk anhängare av bottenskolan, det vill säga gemensam utbildning för barn upp till 10-12 år.

Att seminarist står som nummer ett visar vilken betydelse Sigrid tillmätte det yrke som hägrade i framtiden. Som nummer två kom medlemskapet i SSUH, Sveriges studerande ungdoms helnykterhetsförbund, som organiserade politiskt och religiöst obundna, samhällsengagerade studerande. Via folkbildning, debatter, läggerverksamhet, en sund livsstil i allmänhet samt kultiverade, helnyktra umgängesformer och dansaftnar sökte förbundet och SSHU-iterna skapa attraktiva alternativ till vulgärt supande och kommersiellt nöjesliv. Absolutismen ingick som en personlig satsning.

Nykterhetssaken engagerade Sigrid livet ut. Som tredje moment i dagboken citeras en psalm i grundtvigiansk anda som ingår i Svenska psalmboken: ”O, du som ser och du som vet. Vart stackars väsens hemlighet”. Den var skriven av Jeanna Oterdahl, kväkare, lärarinna, läroboksförfattare, nykterist och föreläsare.

Av seminariets kursbeskrivningar framgår, att seminaristerna förväntades behärska Sveriges historia, geografi, och litteratur, ha färdigheter i sång, orgelspelning, matlagning och kvinnlig slöjd. I kristendomsämnet studerades Israels historia och Jesu liv. En nyhet var psykologi, en färsk universitetsdisciplin, som förväntades vetenskapliggöra pedagogiken. Det reformpedagogiska inflytandet märks i seminariets kursplan för årskurs två i pedagogik, där följande texter rekommenderas till ”elevreferat.”

- Enar Sahlin, *Levnadsteckning över J.J. Rousseau*
- J.J. Rousseau, *Èmile*
- Ingrid Prytz, *Det självverksamma barnet – en kort vägledning i Montessorimetodik*
- Ellen Key, *Barnets århundrade, del 2*
- Jan Ligthart, *Frihet och disciplin*. Översättning ombesörjd av Key för Göteborgs Högre Samskola.

Listan innehåller såväl reformpedagoger i original som samtida opinionsbildare som Ellen Key och holländaren Jan Ligthart, känd för sin fattigskola i Haag. Urvalet är helt i enlighet med reformpedagogiken liksom kravet att studier skulle bedrivas

utanför läroboken.² Detta avspeglas i kravet på ett feriearbete. Sigrids arbete innehåller både en storstadsdel, Hisingen, och en landsbygdsmiljö, Hemsjö, med redovisning av platsernas naturformationer, växtlighet och historia.

Att de flesta reformförslagen i 1919 års undervisningsplan rörde småskolan visar enligt L. Gottfrid Sjöholm att ”småbarnsundervisningen ställer särskilda krav på undervisaren”.³ I linje med den liberale ecklesiastikministern Fridtjuv Bergs credo att ”pedagogik och socialt engagemang hör samman”⁴ förväntades utbildning förhindra ”de farliga klasserna att reproducera sin oförsonliga hållning mot samhället.”⁵ Observera de pejorativa orden *farliga* och *oförsonliga*.

Den utvecklingsoptimism som präglade Sigrid och hennes kollegor låg i tiden. Reformpedagogikens förslag gällde främst småskolan, eftersom skolplikten var kort, bara fyra eller i bästa fall sex år. Nya praktiska ämnen som slöjd och huslig ekonomi infördes som ett uttryck för handens prioritet över det intellektuella för små barn. Det verkliga trendbrottet i 1919 års undervisningsplan stod dock hembygdskunskapen för.

I Göteborg, schartauanismens stiftstad, utsattes kyrkan för konkurrens från den så kallade göteborgsprogressivismen. Progressivismen ställde dels krav på ett nytt pedagogiskt tänkande, dels på att pedagogiska frågor skulle göras till föremål för vetenskapliga studier. Att just Göteborgs skolväsende blev progressivt berodde på att ledande socialdemokratiska politiker också var reformpedagogiskt sinnade skolmän

som Ernst Wigforss och Malte Jacobs-son. Båda hade kontakter med 1920-talets ledande europeiska reformpedagoger i Wien.

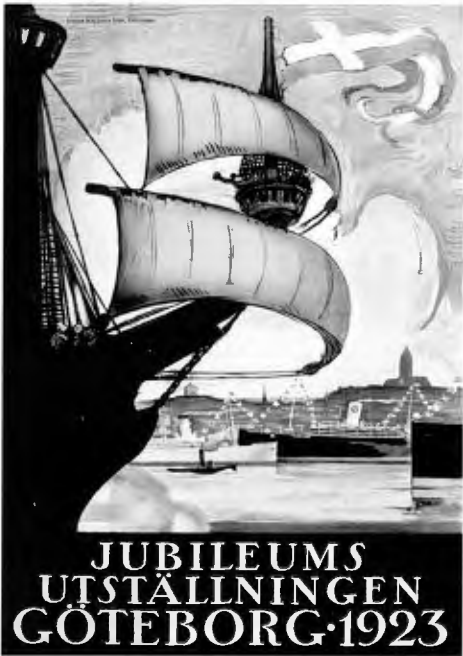
En nyhet i 1919 års undervisningsplan var att lärarna tilldelades en aktiv roll i skolans utveckling. De förväntades utöka sitt professionella yrkeskunnande genom att sätta sig in i ny pedagogisk vetenskap liksom trender i utlandet. Då Göteborgs skolförening startade 1915 producerades därför reformpedagogiska lärarkurser för att sprida det nya arbetssättet till lärarna.⁶ Bland Sigrids efterlämnade papper fanns intyg på ett trettiotal kurser som hon fullföljde under sin yrkesverksamma

tid. I hennes tidiga kurser behandlades ämnen som pappersklippning, teckning, unison sång och välläsning, typiska reformpedagogiska inslag. Göteborgs skolförening inbjöd på 1930-talet den österrikiska reformpedagogen Elsa Köhler. Med Ester Hermansson i spetsen kom en grupp göteborgslärare att vidareutveckla Köhlers idéer.⁷ Varje år ansökte de om tillstånd till schemabrytande aktiviteter. Men majoriteten lärare arbetade enligt reglementet. Till dem hörde Sigrid.

Fjällskolan

Jubileumsutställningen 1923, som anordnades för att högtidlighålla 300-års jubileets av Göteborgs grundande, hade avslöjat den brutala bostadssegregationen mellan de rikas Göteborg och arbetarstadsdelarna. Inte oväntat kritiserade socialdemokraterna det påkostade jubileet och krävde att skolor och arbetarbostäder i stället skulle byggas. Men det hände inte så mycket. Trots att varvsindustrin i Göteborg upplevde en högkonjunktur på 1930-talet, bodde många barnrika arbetarfamiljer fortsatt i undermåliga bostäder. Det handlade om omoderna bostäder med dass, vedbod, vattenpump och soptunnor på gården. Först på 1930-talet kom gaspisen in i fler lägenheter och många hade ännu då bara kallvatten.

Det var till ett sådant område i Masthugget som Sigrid kom 1926. Under inverkan av Alva Myrdals studie *Storstadsbarn* byggdes 1937 i Masthugget fyra så kallade solgårdar nära Slottsskogen. Tanken med solgårdarna var att öka ljusinsläppet för

Affisch för Jubileumsutställningen i Göteborg 1923. Under mellankrigstiden utvecklades staden till en pedagogikens Mekka.

de boende och på så vis förbättra hälsan. Långt in på 1900-talet var det fortfarande många som drabbades av tuberkulos. Men Solgårdarna fick snabbt rykte om att dra till sig de barnrika familjerna, som Jörgen Lindén (f. 1937) vittnar om i *Förbannade solgårdsungar* (1991):

Varför byggdes solgårdarna? Det var väl för att dom fattigaste och barnrikaste skulle få en bra bostad? Minst tre barn i varje familj. Just det! Det var fem uppgångar i varje hus med sex lägenheter i var. Det betydde minst nittio barn i vart och ett av de fyra Masthuggshusen. Trehundrasextio barn? Antagligen över fyrahundra. Husen var standardmässigt ett föredöme med värme, bad, WC och tvättstuga.

Solgårdarna hade enligt ryktet dessutom en tendens att dra till sig hyresgäster med sociala problem, vilket särskilt gick ut över barnen.

Fjällskolan, som byggdes 1889 tronar högst uppe på Fjället. Skolan var en av de första i Göteborgs ambitiösa satsning på nya skolbyggnader i arbetarstadsdelar. Stadens ledande arkitekt, Hans Hedlund, hade ritat Fjällskolan, byggd i klassicistisk stil, med fasader i hårdbränt rött och svart tegel i tre våningar med dekorativa band och sockel i huggen kalksten. Skolan var avsedd för 1044 barn, men tidvis gick 1700 elever där samtidigt. Det fanns 11 småskolesalar, 17 folkskolesalar, en gymnastiksal, fyra slöjdsalar, en bespisningslokal. År 1892 tillkom en handarbetslokal på vinden.

Fjällskolan i Göteborg, ett av de skolpalats som byggdes för folkets barn.

Skolbibliotek och skolbad saknades. Vaktmästaren bodde i ett hus på skolgården. Det var till denna skola som den då 20-åriga Sigrid kom som extra vikarie 1926.

Fjällskolan hörde till Oscar Fredriks skoldistrikt. Under 26 av Sigrids 41 yrkesverksamma år var Axel Hagnell (1889–1962) överlärare. Hagnell var utbildad teckningslärare, ledde mellan 1915 och 1939 utbildningskurser. Han var också läroboksförfattare, och känd för sina kartstämplat. Sigrid ägde hans hembygdsböcker och teckningsförlagor för småskolan. Hon hade stor respekt liksom beundran för honom.

Uppdrag läsning

Redan samman är då Sigrid avlade sin småskollärorexamen anställdes hon som vikarie på Fjällskolan. Hon måste sedan ansöka om fortsatt förordnande. Till sin ansökan måste hon lämna ett läkarintyg som hade följande lydelse:

Att Fröken Sigrid Ahldén, som av mig idag undersökts, är av god kroppsbyggnad, fullt frisk och utan märkbara sjukdomsanlag samt att hon icke lider av något lyte som gör henne för lärarekallet olämplig intygas härmed på heder och samvete.

Göteborg den 4.6.1927 Siri Wikander
Brunander. Leg.Läkare

Kravet att lärare skulle vara fullt friska upprätthölls in på 1950-talet. Sigrid återanställdes som extra lärare fram till 1929 och blev först i sin seminarieklass ordinarie 1933.

Sigrids handlingsfrihet inskränktes fysiskt av klassrummet, elevantalet och schemalaggningsen, och psykiskt av skolhierarkins övervakning och styrning medelst kursplan, fastlagda läroböcker, betyg, kvarsittning och skolmognadstest. Till Hagnells uppdrag som överlärare ingick att bevilja ledighet och kontrollera lärarnas undervisning. Varje läsår skulle Sigrid föra in elevernas frånvaro och betyg i en examenscatalog. Vidare skulle hon i en klassdagbok i detalj redovisa hur kursplanen genomförts.⁸ Jag minns hur min mamma med sirlig handstil med bläckpenna skrev i en stor liggare.

Småskollärarnas spetskompetens var att lära alla barn läsa. På första skoldagen fick alla nybörjare: läsebok, bokstavsläda,

räknebok, klippapper, penna, radergummi, färgkritor och en sax.⁹ En omfattande procedur genomfördes inför varje bokstav. Man började med bokstavstavlan. Det kunde vara till exempel Ekorren, sedan uttalades bokstaven och skrevs på tavlan. Barnen tecknade också bokstaven i luften, skrev in den i sin bok, letade upp E i sin bokstavslåda, klippte ut E i tidningar och klistrade in i sin anteckningsbok, och ritade ett föremål på E. Genom att engagera flera sinnen förväntades barnen lättare kunna knäcka läskoden.

Sigrid hade lyckats få en kurs för småskoledidaktikern L. G. Sjöholm kallad "Den första läsundervisningen med särskild hänsyn till välläsning". Välläsningen var medlet att få barn övergå från bokstavsavkodning till läsförståelse. Genom att låta barnen pröva hur ordens betydelse förändrades med olika betoning, tempo och känslouttryck tränades läsförståelse. Slutmålet var dramatisering. På examensdagen kunde således föräldrarna uppleva hur deras barn spelade teater.

För många masthuggsbarn var läsebooken den första egna boken. Texter av Gustaf Fröding, Viktor Rydberg och Zackarias Topelius liksom sagor av bröderna Grimm och H. C. Andersen förekom. Gåtor antogs också stimulera läslusten. Så småningom fick eleverna skriva och illustrera egna berättelser – allt för att inspirera till mer läsning. Detta syfte hade också bibliotekslådan där eleverna kunde låna *Pelle Svanslös*, *Pippi Långstrump* eller böcker utgivna av barnbiblioteket Saga.

Men läseböcker stod också för kulturkrockar. De idylliska bilderna i Anna

I Läsebok för de små. Första skolåret (kursivera titeln) introducerades först M, Å, O, N, R, A, eftersom de ansågs okomplicerade att använda.

Maria Roos *Sörgården* stod i bjärt kontrast till den misär, smuts och fattigdom som masthuggsbarnen levde i. *Sörgården*, där ett önskvärt samhälle i form av "språkbeteende, uppförande, klädsel, stil" visades upp, utövade ett symboliskt våld mot de skolbarn som inte tillhörde elitens kulturkrets.¹⁰ Enligt Ester Hermansson var både Sörgårdens innehåll och språk främmande för storstadsbarn.¹¹ Den igenkänningsfaktor som var så viktig för små barn enligt reformpedagogerna uteblev.

Men i en av Sigrids läseböcker, Ingeborg Sprengel-Andersson, *Från höst till vår. Läsebok för andra skolåret* (1928) förekommer stadsmiljöer som ett hyreshus, en spår-vagn, en kolonistuga. Sprengels läsebok är ett uttryck för den storstadspedagogik som växte fram i Tyskland på 1900-talet. Storstadspedagogiken förordade också lokal utgivning av läseböcker som ett sätt att förnya innehållet. Göteborgs skolväsen gav ut Ebba Anderssons och Greta Westerlunds *Läsebok för de små. Första skolåret* (1921), som användes över hela landet och kom i många upplagor. Läsebokens första bokstav, M, illustrerades med en måne över snövita tak. Nytt var att författarna var verksamma småskollärarinnor och inte präster. Greta Westerlund var därtill medlem av kommittén för Göteborgs folkskolors pedagogiska kurser och sekreterare i Göteborgs småskolläraryrkesförbund.

En tvistefråga var hur lärarna skulle förfara med *mej*, *dej* och *sej*. Enligt Sjöholm kunde talspråksformerna endast användas i dialoger. En annan aspekt av modersmålsundervisningen var välskrivning. Barnen började med blockbokstäver. Som ett nästa steg presenterades gemener. Slutligen infördes skrivstil, som skolbarnen vändades för. I många välskrivningsböcker svajade staplarna åt höger och vänster.

Rättstavning var ett absolut krav som småskolläraryrkesförbundet lade ner oändlig möda på. Redan ecklesiastikminister Värner Rydén betonade vikten av rättstavningsundervisning: "Att inte kunna stava är ett underklassmärke."¹² Sigrid hann uppleva hur äldsta barnbarnet Harald började skolan. Hon ondgjorde sig över att det

dröjde innan han lärde sig skrivstil och att hans stavfel inte rättades. Här förelåg en tydlig generationsskillnad mellan äldre och yngre småskolläraryrkesförbundet.

Till småskolläraryrkesförbundet hörde även att lära eleverna tala rikssvenska. Att göteborgskan kunde utgöra ett hinder för avancemang inses lätt av skåningen Sjöholms imitation av hur en elev angav sin adress: "Landåla Långgata, Kål Gystavsgåtan jönnem poten o övver gåden o trrrre trrrrrrapporr opp."¹³ Men medan Sjöholm hävdade att lärarna vid den första modersmålsundervisningen skulle vårda riksuttalet, försvarade Ellen Key elevernas användning av sin dialekt som en del av identiteten.

Musik, gymnastik och hembygdskunskap

Rytm och takt i musik användes som ett sätt att lära matematik. Barnen klappade i händerna lika många gånger som läraren slog på trumma. Sjöholm och Axel Goës presenterade sånger där barnen med kroppen illustrerade texten: "Så skall jag i bänken sitta." Ett räknspel från 1–10 byggdes upp. Andra hjälpmedel var måttbandet och kulramen. Ett foto visar att Sigrid hade kulramar i sin klass.

Sigrid tog två kurser i skolsång eftersom läraren förväntades leda unison sång. Nytt var att visor för barn skrevs. Alice Tegnérns sångbok *Nu skall vi sjunga*, med härliga illustrationer av Elsa Beskow, erbjöd trallvänliga barnvisor. Med hjälp av Tegnérns bok kunde Sigrid erbjuda masthuggsbarren en hel sångskatt. För utöver Tegnérns

egna visor fanns sånger av Otto Lindblad, Felix Körling, Jeanna Oterdahl, folkvisor och lekvisor som Imse, vimse spindel. Det ålåg också Sigrid att lära ut de svenska stamsångerna varav tre återfanns i Tegnér's bok: Du gamla du fria, Kungssången och Nu tändas tusen juleljus.¹⁴

Sigrid skulle också undervisa i gymnastik. Den kurs hon tog i rytmisk dans speglar ämnets nyorientering från Ling gymnastikens mekaniska rörelser till lek och idrott. En inspirationskälla till förändringen torde varit kurser i danslekar. Sigrids skolbarn lärde sig dansa Så går vi runt kring ett enrisensnår eller Viljen I veta och Viljen I förstå.

Det krav på mjukare övergång mellan hemmet och skolan som 1914 års Folkundervisningskommitté efterlyst, för att råda bot på barns traumatiska reaktion inför det första skolåret, tillgodogjordes av det nya ämnet hembygds-kunskap, som introducerades i 1919 års undervisningsplan. Hemkunskapsundervisningen utgick från barnens välkända hemmiljö för att utifrån den gradvis vidga perspektivet.

Hembygden, det näraliggande i barnens verklighet—skolsalen, skolhuset, skoltomten, skolträdgården, närsamhällets natur och arbetsliv—ger stoff i allt vidare ringar och i överflöd för de första skolärens undervisning i biologi, geografi och historia och dessutom material till 'arbetsövningar,' d.v.s. att rita, måla, klippa, klistra, sjunga och leka, även när timplanen talar om ämnena matematik, svenska/modersmålet, religion, teckning, sång och musik.¹⁵

Hembygds-kunskapen var ett koncentrationsämne som integrerade geografi, naturkunskap, historia, modersmål och teckning.

Ett annat reformpedagogiskt element är att hembygdsundervisningens arbetsuppgifter var problemorienterade och förutsatte självständig elevaktivitet och verklighetskontakt. Enligt Sjöholm behövde skolbarnen "Inte bara döda bokstäver ... utan en uppfattning om det liv som pulserar omkring dem." Reformpedagoger ville därför flytta ut undervisningen till verkligheten. Sigrid ägde en lärobok med förslag på exkursioner till hamnen och Göteborgs innerstad. Fjällskolans skolgård var asfalterad, låg efter ett berg och saknade skolträdgård. Men på gångavstånd från Fjällskolan låg Slottskogen och Botaniska trädgården, som Sigrid besökte med sina klasser. Någon gång fick barnen gå till en näraliggande biograf för att se på SF:s exotiska filmer om flottning, fåbodliv, hästforor i tjock snö från ett Sverige knappast någon av eleverna kände till. Till detta kommer de årliga skolresorna i maj och juni till Göteborgs näraliggande fritids- och badplatser vid Saltholmen, Askim och Särö.

Hembygds-kunskapen hade knappt införts förrän den ifrågasattes, både av konservativa grupper, och av folkskollärare, som ville återupprätta historia, geografi och naturkunskap som självständiga ämnen. Men till hembygdsundervisningens försvar reste sig Sveriges småskolläraryneförbund. För småskollärarna "gällde att slå vakt om ett ämne som i stor utsträckning höjt småskolans arbete från ett rent

mekaniskt inlärande av läsning, skrivning och räkning till ett pedagogiskt och psykologiskt präglat arbete.”¹⁶ Hembygdskunskapen passade Sigrids läggning perfekt. Den sista fortbildningskurs hon tog hette ”Väst kustbygd.”

Genom att hembygdskunskapen uppmuntrade barnen att arbeta med sina händer i material som papper, lera, sand och utföra kroppsövelser stimulerades elevernas fem sinnesorgan. Hembygdskunskapens nyskapande inriktning förklarar att de första yrkesrelevanta kurser Sigrid fullföljde 1929 gällde teckning. Det stigande intresset för ämnet var en konsekvens av att hembygdskunskapen utvidgade teckningens användningsområde. Nytt var att eleverna skulle illustrera sina resultat i andra skolämnen med egna teckningar. En annan nyhet var att barnen skulle teckna efter anvisningar i hembygdsboken. Foton från Sigrids klassrum visar, att eleverna just tecknat samma motiv.

Efter 1919 års undervisningsplan var katekesrabblandet borta. Barnen behövde bara kunna en knippe välkända psalmer utantill. Däremot fick masthuggsbarnen god orientering om vad som timat i det gåtfulla landet Palestina för mer än 2000 år sedan. Det bibliska stoffet kombinerades med excursioner till Göteborgs innerstad innanför Vallgraven och ständiga promenader till närbelägna Slottsskogen, Göteborgs hamn och Stora hamnkanalen. De lokala platserna stod i förgrunden på samma sätt som Genesarets sjö och Jordanfloden. På så sätt kom hembygds- och bibelkunskap att vävas samman.

Som en återspeglning av kyrkans sekelgamla kontroll av skolan utgjorde morgonbönen ett föreskrivet moment, som skulle inleda skoldagen. Varje morgon började med att barnen sjöng en psalm till lärarinnans orgelspel. Därefter skulle en betraktelse följa. Sigrid valde ofta att läsa ett stycke ur *Sven i Tallbacken: Samtal och berättelser kring barnabönen för de små i hemmet och de minsta i skolan* av kantor A. G. Joelsson. Enligt etnologen Jonas Frykman framställs Sven på Tallbacken som en ”förnumstig vägvisare”.¹⁷ Ibland läste Sigrid i stället ur Ester Salminens *Den underbara trädgården och andra berättelser ur Gamla Testamentet*. Men Sigrid var själv en duktig berättare. Eleverna önskade ofta att hon på Roliga timmen skulle berätta utifrån biblisk historia.

Civilisationens pionjärer

Som en positiv kontrast till den torftighet som rådde i Masthugget skulle klassrummet vara välkomnande och förmedla god smak och skönhetsupplevelse i enlighet med Ellen Keys idéer. Ovanför svarta tavlan fanns alfabetet i storformat för att locka till läsning. Kerstin Frykstrands månadstavlor påminde om årstidernas växlingar på samma sätt som scoutkalenderns dags- och månadsblad visade tidens gång. Två kartor – en över Sverige och en över Palestina hade sina givna platser längst fram i klassrummet. Skolans plancher som byggde på förlagor av kända konstnärer som Bruno Liljefors och Nils Kreuger förstärkte skolbarnens estetiska

upplevelse. Frökens vackert textade bokstäver på svarta tavlan med uppmaningen *Låt stå!* ingick i arsenalen. På katedern och orgeln stod friska blommor och ett ljus för högtidliga tillfällen. I fönstren trängdes krukväxter bredvid barnens odlingar av gräs eller ärtor.

Fröken fungerade som en kulturinstitution som förmedlade kunskap om årets högtider. Inför advent skulle barnen ta med sig ett ljus till sin bänk. På katedern tändes det första ljuset i adventsljusstaken, och alla elever sjöng sedan unisont Nu tändas tusen juleljus, Gläns över sjö och strand eller andra julpsalmer, medan några utvalda elever deklamerade verser om de fyra adventssöndagarna. Också inför Lucia genomförde Sigrid ett omfattande program med sång, procession, berättelse om den värmländska lucian. Sigrids detaljerade instruktioner på hur jag som AFS-stipendiat skulle genomföra Lucia i USA avslöjar att hennes Luciafirande på Fjällskolan var timplågt.

En gång var min syster Kristina och jag med på en fest som Sigrid ordnat för klassen inför jul. Hon hade tillverkat tomteluvor i crèpepapper. Alla barn fick en pepparkaka och en lussekatt. Sigrid hade dekorerat klassrummet med julbonader. På tavlan hade hon ritat de tre vise männens ankomst till Betlehem. För att barnen skulle få kännedom om julevangeliet fanns en krubba i klassrummet.

Men Sigrid skulle också lära barnen ett godtagbart socialt uppförande. Skolans mål att fostra medborgare implementerades genom disciplinering. Ordning och reda gällde från första skoldagen, då Sig-

rid gav eleverna i uppgift att klä om skolböckerna. Småskolebarnen måste stå på led, räcka upp handen, och stå upp när de svarade. Med disciplineringen följde annars alltför mycket sittande.¹⁸ Den dolda läroplanen, eller "det inofficiella anpassningssystemet" innebar att eleverna måste tillägna sig rutiner som "noggrannhet, lydnad, tålmod och vanan att utan knot och frågor slita med uppgifter."¹⁹

Efter andra världskriget fördes en livlig debatt för och emot agan i den obligatoriska skolan. Småskolläraryrkesförbundet hänvisade till vetenskapliga resultat och demokratiska värderingar för agans avskaffande. År 1958 var tiden också mogen för ett agaförbud. Sigrid agade aldrig sina egna skolbarn, men trodde att mot bråkiga pojkar i de sista årskurserna kunde måttlig aga vara av nöden.

Till rutinerna hörde också att varje dag ge läxa och förhöra den gamla läxan, en metod som Ellen Key kallade "tvåtempo". I Sigrids dagliga arbetsuppgift ingick kontinuerlig rättning av barnens skriv- och räkneböcker. På överlärarens anmodan måste hon visa upp sitt rättningsarbete för kontroll.

Enligt Christina Florin blev småskollärarinnorna såväl "sociala marinetter" som "civilisationens pionjärer."²⁰ Då småskollärarinnor ur arbetarklassen lärdes handla och tänka såsom skolmyndigheten anbefallt, manipulerades både deras klass och kön. Skolan blev en maktapparat för social och politisk kontroll, menar Florin, och nyckeln till kunskaperna var relaterad till makt och privilegier. Lärarna blev ideologiförmedlare, skriver hon.

Månadsbilder illustrerade av Kerstin Frykstrand, verksam i Sverige från 30-talet till 90-talet.

Skolans uppgift var även att förbättra barns hälsa genom främjande av goda vanor. Det ålåg därför lärarna att kontrollera att barnens händer och halsar var rena. Var fjortonde dag gick Sigrid med sin klass till Oscar Fredriksskolan för skolbad. Flertalet elever i Masthugget bodde i omoderna lägenheter utan badrum, och med regelbunden hygien, delvis i skolan regi, hoppades myndigheterna kunna resa en barriär mot tidens grasserande, ofta livshotande sjukdomar.

Samma år som Sigrid tillträdde sin tjänst som småskollärarinna i Fjällskolan, lanserades serien ”Spara och Slösa” i tidningen *Lyckoslant*en, gratis distribuerad till skolorna fyra gånger per år. Eftersom seriens syfte var att lära mindre bemedlades – ”småfolkets” – barn att spara regelbundet fanns en klassparbössa med ett fack för varje elev. Fastän barnen förväntades identifiera sig med Spara, föredrogs ofta Slösas kittlande regelöverträdelser. Hur Sigrid förhöll sig till Slösa vet jag inte, men hon gillade Pippi. Det var ingalunda självklart. *Folkskollärarnas tidning* (1946:27) fördömde Pippi som en dålig förebild.

I lärarnas uppdrag låg också att visa på vikten av nykterhet. Sommaren 1933 deltog Sigrid i Birkagårdens långa sommarkurs på Marholmen i Stockholms skärgård. Birkagårdens förebild var en *settlement-skola* i New Yorks slum. För Sigrid passade Birkagårdens koncept väl in. Liksom hon själv var dess rektor, Gillis Hammar, helnykterist. Det helnyktra alternativet såg hon som ett samhällligt solidariskt ställningstagande mot alkoholmissbruk.

Sigrids livslånga tro på helnykterhetens välsignelsebringande effekt kan sägas ha varit en politisk, om än inte partipolitisk, ståndpunkt.

Sigrid hade att genomföra skolmognadstest första veckan i årskurs ett och i slutet av årskurs två. Under trettioalet tog hon ett flertal kurser i psykologi. Inom skolans område avspeglades psykologins betydelse i ökad användning av IQ-test. 1927 påbörjades i denna anda ett differentieringsförsök på Fjällskolan. Initiativtagare var överlärare Axel Hagnell. Enligt honom var normalklasser ineffektiva på grund av spännvidden mellan högpresterande och lågpresterande elever i folkskolan.²¹ Hans lösning var differentiering av elevmaterialet. Som urvalskriterium användes dels IQ-test, dels elevernas betyg i årskurs två i skrivning, läsning och räkning. Därpå placerades eleverna i en av fem nivåer: en elitklass, tre medelgoda grupper och en underpresterande grupp. Differentiering skulle hjälpa begåvade fattiga barn till högre studier. Svagpresterande elever skulle i sin tur få ökat självförtroende i en för dem anpassad grupp. Differentieringen var så känslig att föräldrarna inte informerades. Då lärarna år 1935 tillfrågades om Hagnells experiment, stödde de det visserligen, men varnade för ”fattigklasser” med låg social klass och intelligensnivå som en oönskad följd.²²

Var Sigrid medveten om de rashygieniska motiven för skolmognadstest? Rashygienien fångade upp industrisamhällets optimistiska tro på vetenskapens möjligheter att förädla människan, men också dess

nattsida – ett avskiljande av de mindre begåvade, de vanartiga, etniskt särpräglade barnen – och i dess förlängning, steriliseringar.²³

Andra världskrigets vedermodor lade ett särskilt ansvar på skolan. Man frågade sig hur barnen upplevde kriget. Borde man tala med dem eller skulle de skonas? Hur mycket begrep de av mörkläggnings-, tystnadspropaganda, evakueringar? På grund av Göteborgs geografiskt utsatta läge efter den nazistiska ockupationen av Danmark och Norge 9 april 1940 beslutade riksdagen, att skolbarn i åldrarna 8–14 som bodde i städer där livsmedelsbrist kunde uppstå, skulle beredas lantvistelse.²⁴ I april 1940 evakuerades lärare med sina klasser från Göteborg till landsbygden. Med sina elever blev Sigrid stationerad vid Harjebaden i södra Närke, en vistelse, som varade i två månader. Det medförde att mormor och morfar passade min syster Kristina, två och ett halvt år, och mig 10 månader, i vår sommarstuga.

Allmän modlöshet trots allt

Sigrid satte betyg efter första och andra klass. Ibland fick elever till och med gå om, vilket var ångestdrivande. Att få gå om var stigmatiserande för barnet och föräldrarna reagerade med sorg och vrede. Det fanns faktiskt också elev- och föräldramakt. Inför varje nybörjarklass prövades lärarnas popularitet eftersom föräldrarna fritt valde sitt barns fröken. Vid var sin bänk i ett klassrum satt de småskollärarinnor som skulle ha nybörjarklasser med en tom lista

framför sig. Föräldrarna gick fram till den lärarinna de valt för sitt barn för att skriva in det. För Sigrid var det prestige att fylla sin lista snabbt och att få småsyskon till de elever hon haft.

Sigrid trodde att utbildning skulle lyfta eleverna ur fattigdomen till ett bättre liv, såsom hon själv kommit sig upp. Därför sökte hon upp föräldrar till barn som hon ansåg borde söka in på läroverk – då det bästa sättet att nå framgång. Ett indicium på Sigrids engagemang för sitt yrke är det trettiotal kurser i Göteborgs skolförenings regi, som hon genomförde. Men under åren 1947 till 1956 tog Sigrid inga kurser alls. Vad hade hänt? Tappade hon manne sugen?

Sigrid gifte sig 1936 med civilingenjören Hjalmar Mårild. Vid den tidpunkten var endast en fjärdedel av småskollärarinnorna gifta. Liksom Sigrid gifte de sig vanligtvis med högskoleutbildade män och medelåldern var 30 år. Tre barn föddes: Kristina, Elisabeth och Staffan. Eftersom rätten till statlig tjänst ursprungligen gällt ogift lärarinna fanns ingen garanti att Sigrid skulle få behålla sin anställning då Kristina föddes 1937. Först 1939, då jag föddes, blev avsked på grund av giftermål eller graviditet förbjudet. År 1938 inrättades barnavårdscentralerna. 1948 utbetalades de första rätt oansenliga barnbidragen.

Ett viktigt skäl till Sigrids modlöshet var svårigheter med barnpassning. Medan vi hade hembiträden när min syster Kristina och jag var små, ökade svårigheterna markant, då Staffan föddes 1945. Vi hade då flyttat till en villa i Göteborgs utkant.

Det innebar att Sigrid hade en timmas resa med buss, spårvagn och trådbuss för att komma till Fjällskolan.

Den låga lönen var en andra anledning till Sigrids problem och en orsak till att Sveriges småskolläraryrkesförbund bildades 1918.²⁵ År 1900 var småskollärarinnans lön hälften av en grovarbetares. Att småskollärlönen låg under existensminimum motiverades med att de endast arbetade med yngre, fattiga elever. Men också att småskollärarna rekryterades ur arbetarklassen spelade roll.²⁶ Dessutom hamnade småskolläraryrket i kris efter första världskriget med en arbetslöshet på 20–30 procent.²⁷ Orsakerna var överexamination av småskollärare och minskad nativitet. En massnedläggning av seminarier följde. Under rådande förhållanden ifrågasatte flera politiska grupperingar, inte minst Bondeförbundet, gifta lärarinnors rätt att ta arbete från ogifta kollegor. En ironisk konsekvens av den låga lönen var att år 1938 reserverades alla platser på småskoleseminarierna för inkom kvinnor. Kön och klass fick alltså direkta konsekvenser för lönen.

Ett tredje skäl var att Sigrid blivit ordinarie 1933. Då fanns ingen vidareutveckling av yrket. Hon skulle ytterligare 34 år upprepa undervisningen i klass ett och klass två. Redan 1945 slog Sigrid också i lönetaket. Då hade hon 22 år kvar till sin pensionering. Sigrid hade läst in behörighet att undervisa engelska på lågstadiet. Men hon fick aldrig chansen att pröva sina färdigheter. Göteborgs skolväsen sköt upp starten av engelska till mellanstadiet.

Enda förändringen hon upplevde var att hon mot slutet av sin tjänstgöring en gång fick ha årskurs tre, vilket hon uppskattade.

Ett fjärde skäl var synen på lärarnas pedagogik. Från att ha sett sig som pedagogiska pionjärer, ställdes lärarna på fältet efter andra världskriget i skuggan av den pedagogiska forskningen, som snarare såg dem som studieobjekt. Lärarna, som därtills uppfattat sig som självständiga subjekt, kom därmed att förlora mycket av sin entusiasm för yrket.

Ett femte skäl var att skolans värdegrund ändrades. Målet att i första hand vara en kunskapsskola nedtonades till förmån för uppgiften att fostra. Därtill kom den allmänna aktning småskollärarna tidigare åtnjutit att försvagas hos såväl skolbarnen som deras föräldrar. Successivt avintellektualiserades läraryrket.

Ett sista skäl var att livsvillkoren i Masthugget drastiskt ändrades. De sköt samma och ordentliga arbetarfamiljerna flyttade från Masthugget till nya lägenheter i Högsby, Kortedala eller Biskopsgården. Kvar blev familjer med stora sociala problem, vilket negativt påverkade skolans arbete. Därtill totalsanerades stora delar av Masthugget. Varken de människor eller de hus, som Sigrid känt till fanns kvar, då hon gick i pension. Tyvärr fick hon inte njuta av ålderdomen. Fyra år efter pensioneringen avled hon i cancer 1971.

Bildningens förkämpar

Sociologen Ulla Britt Wennerström hävdar, att klassresenären drivs av ambition att tillägna sig det borgerliga kulturella kapitalet.²⁸ Vad gäller lärarhemmen kunde man märka inflytande från Carl Larssons och Ellen Keys heminredningsideal med blankpolerade möbler i ljusa träslag, trasmattor, golvur, öppen spis, gungstol och luftiga gardiner. Diskreta naturmotiv eller reproduktioner av Carl Larsson prydde väggarna liksom smakfulla alster från svensk hemslöjd. Vår familj prenumererade på *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* och kooperationens tidning *Vi*, båda med en samhällskritisk udd. Genom Sigrids kvinnliga nätverk dök *Idun* upp hemma. Serietidningar var uteslutna, men *Femina* och *Damernas Värld* förekom, då vi blivit tonåringar. Vi hade ett så representativt urval skönlitteratur att jag hemma fann de böcker vi skulle läsa på gymnasiet. Sigrid uppskattade Selma Lagerlöf, Tage Aurell, Karen Blixen, Sigrid Undset och göteborgspoeter som Karin Ek och Ebba Lindqvist. Någon bok av Ellen Key hade vi inte, men väl av Elin Wägner och Fredrika Bremer. Inte oväntat speglade urvalet barn- och ungdomsböcker att småskollärarinnan Sigrid var en medveten läsare. Sigrids passion för att läsa engelska och franska texter varade livet ut. På seminariet hade klassikerna studerats, men Sigrid och hennes vänner fortsatte att läsa skönlitteratur livet ut. De kunde recitera välkända, svenska dikter, och sjunga den svenska visskatten. De kände till de latinska namnen på vanliga blommor. Sig-

rid och hennes generationskamrater gick regelbundet på teater. De var övertygade om kunskapens och den breda bildningens betydelse för ett fullödigt liv.

Familjens semesterar användes således till kultur- och bildningsresor. De första resmälen låg inom Norden och därefter utsträcktes de till Frankrike, Tyskland, Österrike och Schweiz. Resorna planerades i detalj. När färden anträdades var vi väl pålästa. Efteråt gjorde vi klippböcker om våra resor. I vårt hem fanns i samma anda en vacker Malmsjötaffel, och Sigrid spelade och sjöng sanger med oss barn. På sin 40-års dag fick hon en gitarr.

För småskollärarinnor, som själva gjort en klassresa, blev också de egna barnen ett livsprojekt. Sigrid hade stora prestationskrav på oss barn. Betygen skulle vara bland de bästa i klassen. Vi flickor förväntades först läsa läxor, sedan hjälpa till i hushållet. Goda böcker skulle finnas tillgängliga och bara under ferier kunde vi få handarbete. Sigrid trodde nämligen att Ellen Keys uttryck ”missbrukad kvinnokraft” gällde just handarbete.

Det finns skäl att ställa frågan huruvida spetskompetensen att lära alla barn läsa försvagats under vår tid. PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) världsomspännande undersökning av läsförståelse hos tioåringar 2012 som Litteraturutredningen redovisar och kommenterar kan tyda på detta.²⁹ Sverige har nämligen fallit från en topposition under 1990-talet till en placering under medelsnittet. I sitt betänkande yrkade därför Litteraturutredningen på en renässans för

småskollärarkyrket, där en väsentlig del av kompetensen utgörs av läs- och skrivutbildning. Det är ett faktum att den grund som läggs under de första skolåren är avgörande, inte bara för yrkesval utan för ett rikare mänskligt liv överhuvud. Det som går snett i ett tidigt skede låter sig inte så lätt repareras. Ellen Keys hårda omdöme om halvbildade småskollärarinnor gällde

förhållanden på 1800-talet och främst landsbygden.

För Sigrid och hennes generationskamrater var situationen annorlunda. Livslångt lärande tillämpade de alla. Vad som drev dem var en utvecklingsoptimistisk tro på bildningens förlösande inverkan. Genom studier och kulturupplevelser fanns möjlighet för alla att förverkliga sig.

Noter

1. Hartman, Sven G, *Lärares kunskap. Traditioner och idéer i svensk undervisningshistoria* Linköping 1996, s. 26.
2. Linné, Agneta, *Moralen, barnet eller vetenskapen? En studie av tradition och förändring i lärarutbildningen* Stockholm 1996, s. 229.
3. Sjöholm, L. Gottfrid, "Nytt för den första undervisningen", i *Skola och samhälle* 1927:2, s. 325.
4. Rantatal, Petra *Den resande eleven*, Umeå diss. 2002, s. 42.
5. Axelsson, Thom, *Rätt elev i rätt klass: Skola, begåvning och styrning 1910-1950*, Linköping 2007, s. 40.
6. Margaretha Sahlin, "Göteborgs skolförening", i *Hundra år i skolans tjänst. Nedslag i Göteborgs skolhistoria*, red. Pernilla Karlsson & Margaretha Sahlin, Sävedalen 2009, s. 49.
7. Karlsson, Lars, *Leka, lära, öva, arbeta, verkskapa. Elsa Köhler en österrikisk aktivitetspedagog i Sverige*, Lund 1998, s. 266.
8. Lundahl, Christian, "Betyg och bedömning" i *Utbildningshistoria – en introduktion* (red.) Esbjörn Larsson & Johannes Westberg, Lund 2011, s. 390.
9. Fabricius, Annie, "Det första skolärets arbete" i *Sveriges småskollärarinnor i ord och bild. Del I. Textavdelning* red. Ruth Linder, Stockholm 1945, s. 243f.
10. Båtshake, Helene, *Lena lär lyda, Fostran och disciplinering i svensk skola 1947-1956* Lund 2006, s. 121, 137.
11. Hermansson, Ester, *Upplevelser och påverkan. Jämförelsematerial för pedagogiskt intresserade* Stockholm 1974, s. 17.
12. Hermansson 1974, s. 21.
13. Sjöholm, L. Gottfrid, *Att bli undervisad. Minnen och funderingar* Stockholm 1961, s. 143.
14. Stamsånger kallades ett antal unisona sånger som var fastställda av Kungl. Maj:t "till allmänt inlärande vid sångundervisningen i de under Skolöverstyrelsens inseeende ställda läroanstalter vid vilka sådan undervisning bedrivs."
15. Hansson, Bertil, "Vaktmästarns pojke" i *Hundra år i skolans tjänst. Nedslag i Göteborgs skolhistoria* red. Pernilla Karlsson & Margaretha Sahlin, Sävedalen 2009, s. 126.
16. Ruth Linder, "Fortbildningsintresset inom kåren" i *Sveriges småskollärarinnor i ord och bild. Del I, Textavdelningen*, red. Ruth Linder, Stockholm, 1961, s. 120
17. Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, *Den kultiverade människan* Lund 1979, s. 166.
18. Lundahl 2011, s. 378, 380.
19. Båtshake 2006, s. 38.
20. Florin, Christina, *Kampen om katedern. Feminiserings- och professionaliseringsprocessen inom den svenska folkskolans lärarkår 1860-1906* Umeå 1987, s. 14.
21. Hagnell, Axel, "Differentiering av folkskolans elevmaterial" i *Skola och samhälle* 1932, s. 110.
22. Axelsson 2007, s. 199.
23. Linné 1996, s. 248.
24. Gunnar Hejde, "Skolans sociala verksamhet" i *Hundra år i skolans tjänst, Nedslag i Göteborgs skolhistoria*, red. Pernilla Karlsson och Margaretha Sahlin, Sävedalen 2009, s. 66.
25. Sofia Persson *Läraryrkets uppkomst och förändring*. En Sociologisk studie av lärares villkor, organisering och yrkesprojekt inom den grundläggande utbildningen i Sverige ca 1800-2000
26. Åberg, Gertrud, *Sveriges småskollärare och deras förbund 1918-1966* Stockholm 1978, s. 22.
27. Åberg 1978, s. 78, 159.
28. Wennerström, Ulla-Britt, *Den kvinnliga klassresan* Göteborg 2003, s. 233.
29. SOU 2012:065, *Läsandet kultur*, s. 90-91.

Se även:

Mårald, Elisabeth, "Med barnen som framtidsbyggare. Ellen Keys dröm och Sigrids verklighet" i *Årsböcker för svensk undervisningshistoria 217* Uppsala 2013.

Sahlin, Margaretha, "Göteborgs skolförening" i *Hundra år i skolans tjänst. Nedslag i Göteborgs skolhistoria* red. Pernilla Karlsson & Margaretha Sahlin, Sävedalen 2009.

Män från landsbygden: riksdagsledamöter i Bondeförbundet/ Centerpartiet 1933–1970

ERIK WÅNGMAR

Under perioden 1933–1970, de sista 38 åren av tvåkammarriksdagen, representerades Bondeförbundet/Centerpartiet (namnbyte 1957/1958) av 191 individer. Hela 185 (97 procent) av dem var män.¹

Syftet med den här artikeln är att undersöka och analysera dessa 191 personer. Fokus ligger på kön, ålder och tjänstetid, utbildning och yrken, valkretstillhörighet och hemkommun, de som fick ledande riksdagsuppdrag samt de som blev statsråd 1936–1945 och 1951–1957. För att få perspektiv på resultaten görs det för flertalet parametrar jämförelser med riksdagsledamöter i de andra riksdagspartierna, i syfte att lyfta fram särarter hos bondeförbundarna/centerpartisterna. Det finns däremot inga ambitioner att undersöka den politik som partiet förde.

En kollektivbiografi över riksdagsledamöter har tidigare publicerats. Det gäller

Valaffisch 1940.

Camilla Norrbins avhandling om tvåkammarriksdagens kvinnliga ledamöter 1922–1970.² Själv har jag i *Personhistorisk Tidskrift* 2005 gjort en enklare form av kollektivbiografi över de personer som var statsråd 1945–2003.³ I andra artiklar i *PHT* har jag tagit upp företrädare för partiet, dels partiledaren Gunnar Hedlund (1900–1989)⁴, dels Axel Rubbestad (1888–1961), som tillhörde riksdagen 1933–1960 och var statsråd 1943–1945.⁵ Anders Björnsson har behandlat ytterligare en partiföreträdare i *PHT*, nämligen Ferdinand Nilsson (1896–1987).⁶ Björnsson har även skrivit en bok om partiets politik under 1930-talet, med betoning på det som låg i närheten av ett fascistiskt tankemönster, inte minst rastänkandet.⁷

Historikern Hans-Albin Larsson har i sin avhandling behandlat yrken, ålder och hemorter i partiets riksdagsgrupp 1945–1960. Han konstaterade, föga förvånande, att partiets riksdagsgrupp under denna period dominerades av lantbrukare.⁸ I den stora studien *Sambälle och riksdag* år 1966, gjorde statsvetarna Lars Sköld och Arne Halvarsson en studie av riksdagens sociala sammansättning under hundra år.⁹

Att välja 1933 som startpunkt kräver en motivering. Företrädare för Bondeförbundet och Jordbrukarnas riksförbund valdes första gången in i riksdagen 1917. De båda partierna gick samman 1921, efter att mellan 1917 och 1921 ha haft varsin riksdagsgrupp. Bondeförbundet hade före sammanslagningen sitt starkaste stöd hos lantbrukare med begränsat jordinnehav. Jordbrukarnas riksförbund stöddes främst av lantbrukare med större jordbruk. Detta

parti anses ha stått till höger om det ursprungliga Bondeförbundet.¹⁰ Namnbytet 1957 och 1958 markerade en ambition att bredda väljarbasen när andelen lantbrukare bland väljarna uppvisade en fortlöpande reducering.¹¹ Bondeförbundet blev en maktfaktor i svensk politik genom krisuppgörelsen med den socialdemokratiska regeringen 1933. Under åren 1933–1936 pågick ett samarbete i riksdagen. Under tre månader 1936 hade Bondeförbundet på egen hand regeringsmakten. Därefter bildade Socialdemokraterna och Bondeförbundet koalition 1936–1939. Denna samverkan breddades till en samlingsregering i december 1939, som satt kvar till 1945.¹² Att avsluta studien genom tvåkammarriksdagens upphörande 1970 kräver ingen ingående motivering. Perioden överensstämmer nästan helt med Axel Pehrsson-Bramstorps och Gunnar Hedlunds perioder som partiordförande, som varade 1934–1949 (1948) respektive (1948) 1949–1971.¹³

Inom ramen för en större kollektivbiografisk studie i monografiform är ett antal teoretiska utgångspunkter möjliga att applicera på ämnet: Agrarianismen kontra liberalism och konservatism, reell representation och affektiv representation, politisk kultur, genus och närvarons politik samt aktör och struktur. Tre av dem, politisk kultur¹⁴, genus och närvarons politik¹⁵ samt aktör och struktur¹⁶, får anses utgöra ett teoretiskt allmängods och diskuteras därför inte här. Med agrarianismen avses de ideologiska värderingar som fanns inom de bondepartier som bildades främst i norra Europa i början av 1900-talet.

Gunnar Hedlund 1966.

Grunden för partibildningarna var de livsbetingelser som fanns på landsbygden och partierna hade i viss mån karaktär av motståndare till samhällets modernisering. En illa omtyckt företeelse var den växande byråkratin och tjänstemannaväldet i statlig förvaltning. Detta motstånd kunde ibland ta sig populistiska uttryck.

Det var främst en praktisk ideologi, utan någon tydlig teoretisk förankring, men hade ändå beröringspunkter både med (agrar-) konservatism och liberalism. Det anses att Bondeförbundet har sin grund i en kombination av svensk konservatism och svensk liberalism. Partiet var till en början i princip enbart inriktat på att få stöd av väljare som tillhörde jordbruksnäringen.¹⁷

Reell representation handlar om att som riksdagsledamot aktivt företräda och verka för regionala och lokala intressen på

Hedlund Fan Club 1966.

riksnivå, med andra ord vara en tydlig representant för frågor som specifikt berör det egna länet och hemkommunen. Affektiv representation avser att känslomässigt vara knuten till eller i sin arbetsfördelning vara orienterad åt den egna valkretsen, hemkommunen och motsvarande.¹⁸

Partiets numerär i riksdagen och fördelad på respektive kammare

Partiet representerades alltså av 191 individer. När dessa fördelas på första respektive andra kammaren uppstår en komplikation genom att en del ledamöter tillhörde båda kamrarna, fast inte samtidigt. Totalt 94 personer tillhörde första kammaren och 121 andra kammaren. Det var 70 personer som enbart tillhörde första kammaren och 97 som bara var ledamöter av andra kammaren. Vidare var det 24 personer som

var invalda i både första och andra kammaren.¹⁹ I tabellen nedan redovisas antalet riksdagsledamöter som partiet hade de år som andra kammaren inledde ny mandatperiod och vid periodens slut.

Tabell 1

Antalet riksdagsledamöter från Bondeförbundet/Centerpartiet 1933–1970

ÅR	FÖRSTA KAMMAREN	ANDRA KAMMAREN	TOTALT
1933	18	36	54
1937	22	36	58
1941	24	28	52
1945	21	35	56
1949	21	30	51
1953	25	26	51
1957	25	19	44
1958	24	32	56
1961	20	34	54
1965	19	1) 35	54
1969	20	39	59
1970	21	39	60

1) En ledamot som var invald för Medborgerlig samling i Fyrstadskretsen godtogs inte som ledamot av riksdagsgruppen och har därför inte medtagits bland de 191 ledamöterna.

Källa: Riksdagens register, Ledamöter 1933–1970, Anders Norberg, Björn Asker och Andreas Tjerneld, *Twåkammarriksdagen 1867–1970. Ledamöter och valkretsar. Bd 1, Stockholms stad, Stockholms län, Uppsala län, Södermanlands län, Västmanlands län, Stockholm 1988, Anders Norberg, och Andreas Tjerneld, Twåkammarriksdagen 1867–1970. Ledamöter och valkretsar. Bd 2, Östergötlands län, Jönköpings län, Krono-*

bergs län, Kalmar län, Gotlands län, Hallands län, Stockholm 1985, Anders Norberg, Björn Asker, och Andreas Tjerneld, Twåkammarriksdagen 1867–1970. Ledamöter och valkretsar. Bd 3, Blekinge län, Kristianstads län, Malmöhus län, Stockholm 1986, Anders Norberg, Björn Asker och Andreas Tjerneld, Twåkammarriksdagen 1867–1970. Ledamöter och valkretsar. Bd 4, Göteborgs och Bohus län, Älvsborgs län, Skaraborgs län, Värmlands län, Örebro län, Stockholm 1990, Anders Norberg, Björn Asker, och Andreas Tjerneld, Twåkammarriksdagen 1867–1970. Ledamöter och valkretsar. Bd 5, Kopparbergs län, Gävleborgs län, Västernorrlands län, Jämtlands län, Västerbottens län, Norrbottens län, register band 1–5, Stockholm 1992.

Det totala antalet riksdagsledamöter uppvisade förhållandevis begränsade variationer under den studerade perioden. Det lägsta antalet (44) fanns år 1957, efter partiets dåliga resultat vid 1956 års val till andra kammaren. Största antalet ledamöter (60) fanns vid periodens slut 1970. Åren 1933–1948 var partiet näst största borgerliga partiet i andra kammaren, efter Högern. Även under mandatperioden 1949–1952 var man näst störst inom borgerligheten, men då var Folkpartiet störst. Mellan 1953 och 1964 var man minsta borgerliga parti, för att under perioden 1965–1968 inta andraplatsen efter Folkpartiet. Under mandatperioden 1969–1970 var den enda period som partiet var det största borgerliga partiet i andra kammaren. I första kammaren var man största borgerliga parti i början av 1950-talet. Den vanligaste positionen var dock som näst största borgerliga parti, vil-

ket var fallet från mitten av 1930-talet och fram till början av 1960-talet, med undantag för den korta perioden som största parti vid 1950-talets början. Under 1960-talet var partiet dock minst inom borgerligheten i första kammaren.²⁰

Män och kvinnor

Till och med 1944 fanns det överhuvudtaget inte någon kvinna bland ledamöterna. Den första kvinnan som invaldes var Gärda Svensson (1895–1985), som tillhörde första kammaren 1945–1963. I slutet av 1954 inträdde Margret Nilsson (1903–1986) i första kammaren. Nilsson satt kvar till och med 1958. När Gerda Svensson lämnade riksdagen 1963 invaldes Elvy Olsson

(f.1923) i första kammaren. Olsson behöll denna plats fram till tvåkammarepokens upphörande 1970. Vid valet till andra kammaren 1968 invaldes två kvinnor i denna kammare och det var sålunda enbart under denna sista mandatperiod som partiet hade kvinnlig representation i den folkvalda kammaren.²¹ Den högsta andelen kvinnor fanns 1970, då 7 procent var kvinnor. Vid början av mandatperioderna var andelen kvinnor bland ledamöterna följande: 1945 – 2 procent, 1949 – 2 procent, 1953 – 2 procent, 1957 – 5 procent, 1958 – 4 procent, 1961 – 2 procent, 1965 – 2 procent och 1969 – 5 procent.

De andra fyra riksdagspartierna låg med få undantag bättre till gällande andelen kvinnliga riksdagsledamöter. Utfäl-

Centerkvinnorna Karin Andersson, Kerstin Perers och Sonja Fredgard på förbundsstämma i Borlänge 1969.

let för samtliga fem riksdagspartier åren 1933, 1945, 1958 och 1970 redovisas i tabellen nedan.

Tabell 2

Procentuella andelen kvinnliga riksdagsledamöter bland samtliga partier 1933–1970

ÅR	S	K/VPK	BF/C	FP	H/M	TOTALT
1933	2	0	0	2	1	2
1945	7	12	2	3	3	5
1958	13	0	4	9	13	10
1970	16	50	7	8	13	13

Källa: Se tabell 1 ovan.

Den dåliga kvinnliga representationen hos Bondeförbundet/Centerpartiet är något förvånande mot bakgrund av att partiet hade ett kvinnoförbund med ett stort medlemstal i jämförelse med andra politiska partier. Dock var den partipolitiska profileringen hos kvinnoförbundet ganska svag fram till 1960-talet. Fokus låg på landsbygdskvinnornas levnadsvillkor. Bristen på kvinnlig representation i riksdagen orsakade ett inte obetydligt missnöje inom kvinnoförbundets ledning, då deras förhoppningar om en förbättring inte realiserades.²²

Ålder och tjänstetid

Med ålder avses vid vilken levnadsålder som riksdagsledamöterna invaldes i riksdagen och avgick ur riksdagen. Tjänstetiden handlar om hur många år som personerna var riksdagsledamöter. Ingen under 30 år blev riksdagsledamot under

perioden 1933–1970. De yngsta personerna valdes in när partiet var nytt eller nästan nytt i riksdagen. De två yngsta var 30 år när de inträdde i andra kammaren: Gustav Hallagård (1887–1967) 1918 och Gerhard Strindlund (1890–1957) 1921. Fem personer blev ledamöter av andra kammaren vid 32 års ålder. En av dem var Thorbjörn Fäldin (f. 1926), som kom in 1958. Ytterligare 28 ledamöter valdes in innan de fyllt 40 år. Nio av dem tillhörde första kammaren. Den yngste som valdes in där var Nils-Eric Gustafsson (f. 1922), som var 34 år vid sitt inträde 1957.²³ Fram till 1953 gällde 35 år som valbarhetsålder till första kammaren.²⁴

Andra riksdagspartier invalde dock ledamöter som var yngre än 30 år. Juniorrekordet innehades i det längsta av socialdemokraten Per Edvin Sköld (1891–1972). Han kom in i andra kammaren vid 26 års ålder 1918 och behöll sin riksdagsplats i 47 år, fram till 1964. Den allra yngsta ledamoten i andra kammaren invaldes dock 1968. Det var moderaten Anders Björck (f. 1944), som tog plats i kammaren vid endast 24 års ålder. Vid samma val invaldes två socialdemokratiska ledamöter, Lena Hjelm Wallén (f. 1943) och Åke Gustafsson (f. 1943), som var 25 år gamla vid mandatperiodens start.²⁵

Den låga andelen yngre personer inom Bondeförbundet/Centerpartiet ska ses mot bakgrund av att partiets ungdomsförbund (SLU/CUF) hade höga medlemstal och uppvisade stor aktivitet. Under 1940-talet hade förbundet över 100 000 medlemmar och var det största ungdomsförbundet i landet. Förbundets politiska

Curt Anger, Nacka, håller upp affisch från folkomröstningen om pensionsfrågan 1957.

profil var tydligare än vad som gällde för kvinnoförbundet, även om aktiviteterna inte bara var politiskt inriktade.²⁶

Inom Bondeförbundet/Centerpartiet var det 12 personer som valdes in i riksdagen vid minst 60 års ålder, varav åtta i första kammaren och fyra i andra kammaren. Äldst var Albert Andersson (1872–1962), som var 66 år gammal när han tog plats i första kammaren 1939. Totalt 144 (75 procent) ledamöter var mellan 40 och 59 år gamla vid invalet.²⁷ Det var 26 personer som lämnade sitt uppdrag först efter de fyllt 70 år. Den äldste var Leonard Tjällgren (1878–1958), som var 78 år när han avgick ur första kammaren 1956.²⁸ Den äldste riksdagsledamoten sett till samtliga partier under den aktuella perioden var högermannen Johan Nilsson (1873–1963), som

var 82 år när han 1955 lämnade första kammaren, där han sedan 1937 varit talman.²⁹

Flest tjänsteår inom Bondeförbundet/Centerpartiet hade Leonard Tjällgren. Han tillhörde första kammaren 1919–1956, i 38 år. Även Herman Andersson (1869–1938) tillhörde riksdagen i nästan 38 år, mellan 1901 och 1938, men han representerade Högern till 1917. Totalt 43 personer (23 procent) var ledamöter i minst 20 år.³⁰ Den längsta tjänstgöringstiden hade socialdemokraten Richard Sandler (1884–1964). Han tillhörde andra kammaren 1912–1916 och första kammaren från 1919 fram till sin död 1964, vilket innebar en tjänstgöringstid på nästan 51 år. Därefter följde de tidigare nämnda Per Edvin Sköld och Johan Nilsson, som båda var riksdagsledamöter oavbrutet under 47 år.³¹

I fråga om kort tjänstgöring var det fyra bondeförbundare/centerpartister som var ledamöter under mindre än ett år. I två fall gällde det att personer fick träda in i första kammaren under pågående riksdagsår och satt sedan enbart året ut. De andra båda ledamöterna med mindre än ett år i riksdagen avled på sin post.³²

Utbildning och yrken

23 av de 191 individerna eller 12 procent hade vad som i dag ses som en högskoleexamen. Vid slutet av tvåkammarperioden var andelen 13 procent, alltså obetydligt högre än genomsnittet för perioden. Andelen med minst studentexamen var vid samma tidpunkt 17 procent. Sju av partiets riksdagsledamöter (4 procent) hade även examen från forskarutbildning, varav fem

hade disputerat och två hade licentiatexamen. Fyra av de disputerade hade blivit professorer: Carl Axel Reuterskiöld (1870–1944), Karl Gustav Westman (1876–1944), Nils Wohlin (1881–1948) och Sten Wahlund (1901–1976).³³ Det var två ledamöter som bedrivit akademiska studier utan examen. Ytterligare tre ledamöter hade avlagt studentexamen. Tillsammans med de 23 individerna med högskoleexamen var de 15 procent av samtliga personer. De övriga 163 (85 procent) hade som högst realexamen, folkhögskola eller lantmannaskola.³⁴

Vid en jämförelse med de övriga riksdagspartierna vid slutet av tvåkammarriksdagen 1970 kan det konstateras att den högsta andelen ledamöter med högskoleexamen fanns i Folkpartiet. Där hade 43 procent en högskoleexamen och andelen med minst studentexamen var 59 procent. Det näst högsta värdet fanns i Moderaterna, där 31 procent hade högskoleexamen. Andelen personer med minst studentexamen var 55 procent. Även Socialdemokraterna och Vänsterpartiet kommunisterna hade en högre utbildningsnivå än Centerpartiet, men skillnaderna var inte lika stora. I den socialdemokratiska riksdagsgruppen hade 21 procent högskoleexamen, medan andelen med minst studentexamen var 23 procent. I Vänsterpartiet kommunisterna hade en av de fyra ledamöterna akademisk examen. Vederbörande var också ensam om att ha minst studentexamen, varför även denna andel var 25 procent.³⁵

Yrkesfördelningen hos ledamöterna i Bondeförbundet/Centerpartiet redovisas i tabellen nedan.

Tabell 3

Riksdagsledamöternas yrken 1933–1970

YRKE	ANTAL	ANDEL
Godsägare/Hemmansägare/Lantbrukare/Småbrukare/Arrendator	156	0,82
Professor/Överlärare/Rektor lantmannaskola/Folkhögskollärare	8	0,04
Direktör/Disponent/Fabrikör/Egnahemsdirektör/Handelsträdgårdsmästare/Ingenjör/Annonsbyråägare	8	0,04
Partiombudman/Förbundssekretärare SLKF/Ombudsman RLF/Distriktsstudieledare/Studieinstruktör	7	0,04
Bankkamrer/Avdelningschef lantmännen/Kassör/Kontorist	4	0,02
Chefredaktör	2	0,01
Kyrkoherde/Pastor	2	0,01
Kontrollassistent/Lantarbetare	2	0,01
Polisinspektör	1	0,00
Författare	1	0,00
TOTALT	191	0,99

Källa: Se tabell 1 ovan.

Personer med direkt förankring i lantbruksnäringen dominerade alltså helt bland ledamöterna. Ett uttryck för den begränsade yrkesmässiga breddningen under periodens senare del var att andelen riksdagsledamöter med direkt förankring i lantbruksnäringen 1970 var 68 procent. Det var sålunda 14 procentenheter lägre än genomsnittet för hela perioden.

Inom de fyra andra riksdagspartierna var andelen godsägare/hemmansägare/lantbrukare/småbrukare/arendator bland riksdagsledamöterna 1970 enligt följande: Moderaterna 27 procent, Folkpartiet 13 procent, Socialdemokraterna 2 procent och Vänsterpartiet kommunisterna 0 procent.

Karin Andersson, Svea Wiklund, Allan Pettersson, Sonja Fredgård och Elvy Olsson.

Inom Folkpartiet var minst fem av åtta från lantbruksnäringen aktiva inom frikyrkan och/eller nykterhetsrörelsen och kan därför hänföras till partiets frisinnade falang. Fyra av de fem socialdemokratiska riksdagsledamöterna representerade valkretsar i Norrland och i vissa fall hade de haft andra arbeten vid sidan av lantbruket. Bland lantbrukarna i Moderaterna fanns det några storjordbrukare, men ett flertal av dem får ses som ganska ordinära svenska jordbrukare på samma sätt som Centerpartiets riksdagsledamöter från lantbruksnäringen. Den totala andelen lantbrukare i riksdagen vid utgången av 1970 var 18 procent.³⁶ Det innebar en klar överrepresentation i relation

till hela befolkningen, då andelen yrkesverksamma inom jord- och skogsbruk var åtta procent.³⁷

Valkretstillhörighet och hemkommun (politisk geografi)

Partiet hade föga förvånande sitt starkaste väljstöd i de valkretsar där andelen yrkesverksamma inom jordbruksnäringen låg klart över riksgenomsnittet. I fråga om valen till andra kammaren fanns partiets starkaste stöd i valkretsarna: Kronobergs, Gotlands (starkast) och Hallands län (näst starkast). Sett till antalet mandat i andra kammaren i absoluta tal var det högsta

värdet tre mandat, i Skaraborgs län vid valen 1932, 1936 och 1944, i Kalmar län 1932 och 1936, i Kristianstads län 1944 och i Malmöhus län (exklusive Fyrstadskretsen) 1932 och 1936.³⁸ Det svagaste stödet fanns i de stora städernas valkretsar. I Stockholms stad hade partiet ett mandat 1965–1970, men tog aldrig något mandat i Göteborg. I Fyrstadskretsen i Malmöhus län invaldes en centerpartist i andra kammaren 1964 för den borgerliga samverkan, Medborgerlig samling, men han godtogs inte som medlem i partiets riksdagsgrupp. I andra valkretsar saknade partiet periodvis mandat i andra kammaren, särskilt 1957–1958, som en följd av partiets dåliga resultat i 1956 års andrakammarval. Partiet var aldrig representerat i första kammaren från Stockholms respektive Göteborgs stad. I övriga förstakammarvalkretsar var partiet representerat, dock inte under alla valperioder i Värmlands, Örebro, Kopparbergs samt Västerbottens och Norrbottens län.³⁹

I valkretsar med starkt stöd för Bondeförbundet/Centerpartiet hade Folkpartiet och Socialdemokraterna i allmänhet ett väljarstöd som klart understeg partiernas riksgenomsnitt. Högerpartiet hade i dessa valkretsar i regel ett väljarstöd som inte avvek särskilt mycket från partiets väljarstöd i landet som helhet. I gengäld hade Folkpartiet ett starkt stöd i de storstadsvalkretsar där Bondeförbundet/Centerpartiet hade ett svagt väljarstöd. Även Högerpartiet låg ganska väl till i dessa valkretsar. Socialdemokraterna hade sina starkaste fästen i flera av valkretsarna i Svealand och i valkretsarna i Norrland. I dessa valkretsar hade Högern i regel ett

svagt stöd, medan Folkpartiet och framför allt Bondeförbundet/Centerpartiet klarade sig bättre. Kommunister hade sitt starkaste stöd i storstadsvalkretsarna och i vissa av Norrlandskretsarna.⁴⁰

Riksdagsledamöternas hemkommuner kan inte redovisas för hela undersökningsperioden till följd av att ledamöter flyttade och att det genomfördes kommunsammanslagningar. Därför har jag valt att studera ledamöternas hemkommuner vid fem tillfällen: 1933, 1945, 1958, 1962 och 1970. Ledamöternas hemkommun (stad, köping och landskommun) redovisas i tabellen nedan.

Tabell 4

Riksdagsledamöternas typ av hemkommun 1933–1970

ÅR	LANDSKOMMUN		KÖPING		STAD		TOTALT	
	ANTAL	ANDEL	ANTAL	ANDEL	ANTAL	ANDEL	ANTAL	ANDEL
1933	49	0,91	0	0,00	5	0,09	54	1,00
1945	51	0,91	0	0,00	5	0,09	56	1,00
1958	49	0,88	3	0,05	4	0,07	56	1,00
1962	46	0,87	2	0,04	5	0,09	53	1,00
1970	36	0,60	2	0,03	22	0,37	60	1,00

Källa: Se tabell 1 ovan, Tore Ivarsson, Kommunernas släkträd. Sveriges kommuner 1863–1992, Stockholm 1992, och Per Andersson, Sveriges kommunindelning 1863–1993, Mjölby 1993.

Utan hänsynstagande till kommunsammanslagningarna 1963–1969 visar tabellen att det skedde ett tydligt trendbrott mellan 1962 och 1970. Åren 1933–1962 var det en total dominans för ledamöter boende i landskommuner. Om man bortser från

de kommunala indelningsändringarna 1963–1969 blev andelen ledamöter från landskommuner 77 procent, medan andelen från städer var 20 procent. Det sker en överföring på 17 procentenheter, alltså från 77 till 60 procent. Utifrån dessa siffror blir förändringen mellan 1962 och 1970 inte lika påtaglig. Den egentliga ökningen av andelen bosatta i städer mellan 1962 och 1970 var därmed 11 procentenheter.

År 1962 var 46 procent av de borgerliga riksdagsledamöterna bosatta i landskommuner. Fördelningen mellan partierna varierade betydligt, då Folkpartiet hade 20 procent bosatta i landskommuner, medan 40 procent av Högerpartiets ledamöter bodde i landskommuner.⁴¹ År 1969 var 31 procent av alla riksdagsledamöter boende i lands-

kommuner, medan andelen bosatta i städer var 61 procent. Åtta procent av ledamöterna hade sin hemvist i en köping. Även nu låg Folkpartiet lågt gällande andelen ledamöter boende i landskommuner, men andelen låg kvar på samma 20 procent som 1962, trots kommunsammanslagningarna. Av Vänsterpartiet kommunisternas ledamöter var 25 procent boende i en landskommun. Bland de socialdemokratiska ledamöterna var det 26 procent som bodde i en landskommun. Slutligen låg Högerpartiets andel på 32 procent, alltså nästan precis på medeltalet för hela riksdagen. Centerpartiet hade sålunda i stort sett dubbelt så hög andel som genomsnittsvärdet för riksdagen.⁴²

Axel Pehrsson-Bramstorp delar ut första pris i mjölkningstävlan på stämman i Östersund 1946.

20-årsjubileum i Bondeförbundet 1931. I mitten ses blivande statsrådet Gerhard Stridlund, socialminister och kommunikationsminister 1936–1939.

På framträdande riksdagsuppdrag

Partiet fick första gången tillsätta ett talmansuppdrag 1929 och det var posten som 2:e vice talman i första kammaren.⁴³ Uppdraget gick till Petrus Nilsson, Gränebo från 1938, (1881–1959). Han hade kvar uppdraget till 1939 års lagtima riksdag. Då valdes Gränebo till 1:e vice talman och förblev det till sin avgång ur riksdagen 1951. Därefter återgick posten som 1:e vice talman till Socialdemokraterna, medan Bondeförbundet på nytt erhöll uppdraget som 2:e vice talman. Denna ordning bestod fram till 1970.⁴⁴ Det var tre personer som hade posten: Erik von Heland (1894–1973) 1952, Gunnar Lodenius (1892–1972) 1953–1958

och Ivar Johansson (1899–1994) 1959–1970. Alla tre var lantbrukare.⁴⁵

I två av de permanenta utskotten hade partiet ordförande- eller vice ordförandeposten under större delen av perioden, nämligen jordbruksutskottet och konstitutionsutskottet. Från 1941 och fram till tvåkammarriksdagens upphörande var en företrädare för partiet oavbrutet jordbruksutskottets ordförande. Föga förvånande innehades uppdraget enbart av lantbrukare. Åren 1941–1956 var det Leonard Tjällgren. Mellan 1957 och 1960 var Anders Pettersson (1888–1965) ordförande i utskottet. År 1961 blev Nils Hansson (1902–1981) ordförande och behöll uppdraget fram till

1970. Han hade varit jordbruksminister under tre månader 1957 och var sedan 1957 partiets 2:e vice ordförande.⁴⁶

Vid undersökningsperiodens början hade partiet ordförandeposten i konstitutionsutskottet genom professor Carl Axel Reuterskiöld, som ledde utskottet 1930–1938. Han var professor i stats-, förvaltnings- och folkrätt vid Uppsala universitet och docent i statskunskap.⁴⁷ Efter hans avgång övergick ordförandeposten i utskottet till Socialdemokraterna. Bondeförbundet fick tillsätta posten som vice ordförande i utskottet, utom 1940. Under 1939 var riksombudsmannen Anton Pettersson (1879–1965) vice ordförande. Åren 1941–1951 var lantbrukaren Jones Erik Andersson (1881–1957) vice ordförande. Efter Andersson blev John Pettersson (1893–1968) vice ordförande och hade posten 1952–1960. Han var likaledes lantbrukare. Näste man som vice ordförande var Torsten Andersson (1909–1978), som hade uppdraget 1961–1968. Han hade studentexamen och var chefredaktör för en av partiets tidningar. Slutligen var lantbrukaren Gunnar Larsson (1908–1996) vice ordförande i utskottet 1969–1970.⁴⁸

Ytterligare permanenta utskott där Bondeförbundet/Centerpartiet under kortare eller längre tid innehade ordförande eller vice ordförandeposterna var statsutskottet (som var ett tungt utskott till följd av sin viktiga roll vid behandlingen av statsbudgeten), allmänna beredningsutskottet, utrikesutskottet, andra lagutskottet och tredje lagutskottet. I statsutskottet var Petrus Gränebo ordförande 1937–1939. Under 1940 var Per Gustavsson (1880–

1942) vice ordförande i detta lagutskottet. Gränebo och Gustafsson var lantbrukare till professionen.⁴⁹

Mellan 1950 och 1953 hade kamrarna varsitt allmänt beredningsutskott. I första kammaren var Bernhard Näsgård (1891–1957) ordförande 1950–1952 och Lars Andersson (1888–1974) 1953. Näsgård var jordbruksminister under fem månader 1957. Han hade akademisk examen, men var även hemmansägare. Andersson var lantbrukare. I det gemensamma allmänna beredningsutskottet hade partiet vice ordförandeposten 1957–1959 och 1960–1970. Det var tre personer som hade uppdraget: Tor Wolgast (1891–1959) 1957–1959, Harald Skoglösa (1898–1987) 1960–1968 och Einar Larsson (f. 1925) 1969–1970. Wolgast var fil. kand. och folkhögskollärare, medan Skoglösa och Larsson var lantbrukare.⁵⁰

I utrikesutskottet hade partiet posten som vice ordförande 1950–1956. Under 1950–1951 innehades den av partiledaren Gunnar Hedlund, innan han tog plats i regeringen. Under 1952 var Hjalmar Svensson (1881–1966) vice ordförande i utskottet. Han hade under åren 1938–1947 varit vice/1:e vice partiordförande och var lantbrukare. Den tidigare nämnde Anders Pettersson var vice ordförande i utskottet 1953–1956.⁵¹ Utrikesutskottet var föga arbetstyngt.⁵² Utskottets ansvarsområde torde inte heller ha varit det mest intressanta utifrån Bondeförbundets/Centerpartiets horisont.

Förstakammarledamoten, professorn i rättshistoria Karl Gustav Westman, var ordförande i andra lagutskottet 1926–1936. Han var utrikesminister 1936 och justitie-

minister 1936–1943. Slutligen var Erik Grebäck (1905–1993) ordförande i tredje lagutskottet 1969–1970. Han hade agromexamen och var verksam som lantbrukare och som tjänsteman i ett företag som sålde lantbruksprodukter.⁵³

Personer med högskoleexamen var sålunda klart överrepresenterade bland de individer som hade uppdrag som ordförande eller vice ordförande i ett permanent riksdagsutskott. De utgjorde 30 procent av ledamöterna med presidieuppdrag i permanenta utskott. Bland alla de 191 ledamöterna var det 12 procent som hade högskoleexamen.

Riksdagsledamöter som blev statsråd

Bondeförbundet/Centerpartiet befann sig i regeringsställning under två perioder, dels 1936–1945, dels 1951–1957. Mellan den 19 juni och 28 september 1936 satt en ren bondeförbundsregering med partiordföranden Axel Pehrsson-Bramstorp som statsminister. Det fanns dock även partilösa statsråd i regeringen. Från den 28 september 1936 till 13 december 1939 ingick partiet i en koalitionsregering tillsammans med Socialdemokraterna. Bondeförbundet innehade samtidigt tre ministerposter. Den 13 december 1939 bildades en samlingsregering. Regeringen satt kvar till den 31 juli 1945.⁵⁴ Mellan den 1 oktober 1951 och den 31 oktober 1957 ingick partiet på nytt i en regeringskoalition tillsammans med Socialdemokraterna. I denna regering fick partiet tillsätta tre departementschefsposter och ett konsultativt statsråd.⁵⁵

Axel Pehrsson-Bramstorps regering bestod av tolv statsråd, men bara sju av dem var bondeförbundare. Tre av de övriga var partilösa, medan två tillhörde Folkpartiet, men fungerade som opolitiska ministrar. Av de sju bondeförbundarna var fem riksdagsledamöter och en blev senare riksdagsledamot. Pehrsson-Bramstorp, som tillhörde andra kammaren, var både statsminister och jordbruksminister. Till utrikesminister utsågs professor Karl Gustav Westman, som var ledamot av första kammaren. Andra kammarledamoten Gerhard Strindlund blev socialminister och till försvarsminister utsågs andrakammarledamoten Janne Nilsson (1882–1938). Den femte ministern som hämtades från riksdagen var kommunikationsminister Arthur Heiding (1883–1973). Han var då ledamot av första kammaren. Finansminister Vilmar Ljungdahl (1892–1963) var bondeförbundare, men var då inte riksdagsledamot. Han kom dock senare att tillhöra första kammaren. Det konsultativa statsrådet Tage Gynnerstedt (1900–1977) var aktiv i Bondeförbundet i Lunds stad, men tillhörde aldrig riksdagen. Sett till utbildningsnivån hade en minister doktorsexamen (Westman), en licentiatexamen (Ljungdahl) och en kandidatexamen (Gynnerstedt), medan de fyra övriga saknade högre utbildning. Ljungdahl var trots sin utbildning föga kompetent som minister.⁵⁶

I koalitionsregeringen mellan Socialdemokraterna och Bondeförbundet övergick Pehrsson-Bramstorp till att enbart vara jordbruksminister, medan Westman bytte från utrikesminister till justitieminister.

Centern sänker världens högsta matskatt. Ned med momsen på mat!

CENTERN

Vi tar parti för din hushållskassa.

Görel Thurdin, Centern, sänker världens högsta matskatt.

Det gäller vår framtid

-
- ▷ **arbete åt alla**
 - ▷ **barnvänligt samhälle**
 - ▷ **trygga energikällor**

 centern

Valaffisch 1976.

ERIK WÄNGMAR • *Män från landsbygden: riksdagsledamöter i Bondeförbundet 1933–1970*

Janne Nilsson kvarstod på posten som försvarsminister fram till sin död i december 1938. Efter Nilssons död fick Bondeförbundet besätta posten som kommunikationsminister. Den gick till Gerhard Strindlund, som på nytt blev statsråd. En av fyra ministrar hade doktorsexamen, medan de tre övriga var lantbrukare utan högre utbildning.⁵⁷

Vid samlingsregeringens tillträde i december 1939 kvarstod Pehrsson-Bramstorp och Westman som jordbruksminister respektive justitieminister, medan Strindlund lämnade regeringen. När Westman i augusti 1943 avgick ur regeringen fick partiet i stället tillsätta en post som konsultativt statsråd och den tillföll andrakammarledamoten Axel Rubbestad, som var konsultativt statsråd fram till regeringens avgång i juli 1945. Under de sista två åren av samlingsregeringen representerades partiet av två lantbrukare.⁵⁸

I koalitionsregeringen mellan Socialdemokraterna och Bondeförbundet, som tillträdde den 1 oktober 1951, fick partiet fyra ministerposter. Partiledaren Gunnar Hedlund blev inrikesminister, Sam Norup (1896–1973) blev jordbruksminister, Ivar Persson (1901–1979) blev ecklesiastikminister och Hjalmar Nilsson (1901–1979) blev konsultativt statsråd med ansvar för vägfrågor. Hedlund, Norup och Nilsson tillhörde andra kammaren, medan Persson satt i första kammaren. Nilsson förlorade sin riksdagsplats i 1952 års andrakammarval, men kvarstod i regeringen. Han var sedan 1949 partiets 2:e vice ordförande, medan Norup blev 1:e vice ordförande 1952. Två av de fyra hade högskoleexamen,

då Hedlund var juris doktor och Persson agronom, men alla var verksamma som lantbrukare.⁵⁹

Från koalitionens tillträde och fram till den 1 februari 1957 satt samma fyra statsråd i regeringen. Vid sistnämnda tidpunkt lämnade Norup och Nilsson regeringen. Bernhard Näsgård efterträdde Norup som jordbruksminister och Lars Eliasson (1914–2002) blev konsultativt statsråd. Både Näsgård och Eliasson var lantbrukare och tillhörde första kammaren. Senare under 1957 efterträdde Eliasson Norup som partiets 1:e vice ordförande. Näsgård hade högskoleexamen, medan Eliasson saknade högre utbildning. Förändringen innebar att tre av fyra statsråd hade högskoleexamen. Näsgård avled i juli 1957 och till ny jordbruksminister utsågs partiets nyvalde 2:e vice ordförande Nils Hansson. Han var lantbrukare och tillhörde andra kammaren.⁶⁰

Bondeförbundets ledning var sålunda noga med att rekrytera statsråd som hade säte i riksdagen, fränsett de opolitiska statsråden i Bramstorps regering. Undantagen var dels Vilmar Ljungdahl och Tage Gynnerstedt i Bramstorps regering, dels Hjalmar Nilsson, som åkte ur riksdagen efter bara ett år som statsråd. Det var 5 av de 14 statsråden (36 procent) som hade examen från universitet eller högskola, men alla utom en var knutna till jordbruksnäringen.⁶¹

Även om det ligger utanför undersökningsperioden blev ytterligare nio ledamöter i tvåkammarriksdagen från perioden 1933–1970 statsråd under enkammarriksdagen 1976–1982.⁶²

En jämförelse med Folkpartiet och Högerpartiet, som var regeringspartier mellan 1939 och 1945, visar att Bondeförbundet/Centerpartiet hade en låg utbildningsnivå på sina statsråd.

Folkpartiet hade två ministerposter som innehades av tre personer, lantbrukaren Gustaf Andersson (1884–1961) 1939–1944, borgmästaren Torwald Bergquist (1899–1972) 1939–1945 och professor Bertil Ohlin (1899–1979) 1944–1945. Andersson tillhörde andrakammaren. Bergquist övergick från andra till första kammaren under sin statsrådstitel, medan Ohlin övergick från första till andra kammaren. Det var sålunda fråga om enbart riksdagsledamöter och det var två akademiskt skolade och en lantbrukare.

Högerpartiet hade två statsrådsposter 1939–1941 och tre 1941–1945. Uppdragen innehades av fyra personer. Professor Gösta Bagge (1882–1951) 1939–1944, godsägare/lantbrukare Fritiof Domö (1889–1961) 1939–1945, rådman Knut Ewerlöf (1890–1973) 1941–1945 och professor Georg Andrén (1890–1969) 1944–1945. Under sin tid i regeringen tillhörde Bagge andra kammaren, medan de tre andra var ledamöter av första kammaren. Sammantaget var det idel riksdagsledamöter, varav tre akademiker och en lantbrukare.⁶³

Utifrån Bondeförbundets/Centerpartiets perspektiv var det av intresse att Folkpartiet hade en lantbrukare i regeringen under fem av de sex åren och att Högerpartiet hade det under hela samlingsregeringens tid.

Analys och diskussion

Det var alltså män från landsbygden som representerade Bondeförbundet/Centerpartiet i riksdagen. Andelen män var 97 procent, andelen direkt knutna till jordbruksnäringen var 82 procent och den procentuella andelen boende i en landskommun var innan kommunsammanslagningarna runt 90 procent. Utifrån dessa omständigheter var det en homogen gruppering. Jordbruket och landsbygden var den verklighet som det stora flertalet av ledamöterna kände från sina privata förhållanden. Den jordbrukspolitik som fördes av regering och riksdag, med statligt jordbruksstöd, påverkade deras privata ekonomi som lantbrukare.

Perioden 1933–1970 kännetecknas dock den svenska samhällsutvecklingen av att andelen sysselsatta i jordbruksnäringen minskade konstant, till förmån för industri- och tjänstesektorerna, och att urbaniseringsgraden tilltog. Utvecklingen kan ses som en del i moderniseringen av det svenska samhället.⁶⁴ Denna utveckling var knappast önskvärd utifrån partiets horisont, då den minskade partiets väljarbas.

Utbildningsnivån (andelen personer som hade en högskoleexamen) var vid periodens slut avsevärt lägre än hos Folkpartiet och Högerpartiet och även något lägre än hos Socialdemokraterna och Vänsterpartiet kommunisterna. Med tanke på att andelen ledamöter direkt knutna till jordbruksnäringen ännu var hög är det följdriktigt att utbildningsnivån var låg. Min studie visar emellertid att det fätal personer inom

riksdagsgruppen som hade en högskoleexamen i en hel del fall fick framskjutna positioner i riksdagens permanenta utskott och som statsråd. I flertalet fall var de dock även verksamma som lantbrukare. Partiet har också varit noga med att rekrytera sina statsråd ur riksdagsgruppen.

Partiet uppvisade i allmänhet den lägsta kvinnorepresentationen bland de fem partier som fanns representerade i tvåkammariksdagen 1933–1970. Det var inte bra för partiet ur jämställdhetssynpunkt att det bara fanns kvinnliga ledamöter i andra kammaren under de två sista åren. Det är tänkbart att koppla frånvaron av kvinnor, dels till patriarkala maktstrukturer i partiet (maskulin politisk kultur), dels till att partiet inte ville gå till val med en kvinnlig kandidat på första eller andra plats på valsedlarna till andra kammaren.⁶⁵

Den låga andelen kvinnor bland ledamöterna ska ses mot bakgrund av att partiets kvinnoförbund hade ett högt medlemstal och bedrev en aktiv verksamhet, framför allt lokalt. Kvinnoförbundet anses dock inte ha varit så partipolitiskt inriktat, utan främst haft fokus på landsbygdskvinnornas levnadsvillkor i allmänhet. Det är troligt att denna partipolitiskt försiktiga inriktning inte var till fördel för att öka andelen kvinnliga riksdagsledamöter.

Vid sidan av den låga kvinnorepresentationen var det tunnsått med yngre personer

i riksdagsgruppen. Ingen person invaldes innan de fyllt 30 år. Partiet avvek emellertid inte så mycket från vad som gällde för övriga riksdagspartier. Här finns det på samma sätt som för kvinnorepresentationen en viss paradox genom att partiets ungdomsförbund hade höga medlemstal och uppvisade stor aktivitet på olika plan. De ledande personerna i ungdomsförbundet på riksplplanet var dock betydligt äldre än vad som numera gäller. Vidare tilläts äldre ledamöter att sitta kvar på sina uppdrag under i många fall långa tidsperioder.

Sammanfattningsvis kännetecknades Bondeförbundets/Centerpartiets riksdagsledamöter av följande särdrag i relation till de andra riksdagspartierna:

En långt högre andel lantbrukare och bosatta i landskommuner än i andra partier.

En låg utbildningsnivå, men där personerna med högre utbildning i relativt stor omfattning togs i anspråk för ledande riksdagsuppdrag och för statsrådsposter.

I allmänhet den sämsta kvinnorepresentationen bland riksdagspartierna.

* * *

Slutligen vill jag framföra ett stort tack till lektor Johanna Jormfeldt vid Linnéuniversitetet för värdefull hjälp i arbetet med artikeln.

Noter

1. Riksdagens register, Ledamöter 1933–1970, ”Centern i siffror, diagram och längder”, *Centern – en vital 70-åring. Jubileumsboken 1980*, Hans Albin Larsson (red.), Stockholm 1980, s. 138ff, Anders Norberg, Björn Asker och Andreas Tjerneld, *Tvåkammarriksdagen 1867–1970. Ledamöter och valkretsar. Bd 1, Stockholms stad, Stockholms län, Uppsala län, Södermanlands län, Västmanlands län, Stockholm 1988*, Anders Norberg, och Andreas Tjerneld, *Tvåkammarriksdagen 1867–1970. Ledamöter och valkretsar. Bd 2, Östergötlands län, Jönköpings län, Kronobergs län, Kalmar län, Gotlands län, Hallands län, Stockholm 1985*, Anders Norberg, Björn Asker, och Andreas Tjerneld, *Tvåkammarriksdagen 1867–1970. Ledamöter och valkretsar. Bd 3, Blekinge län, Kristianstads län, Malmöhus län, Stockholm 1986*, Anders Norberg, Björn Asker och Andreas Tjerneld, *Tvåkammarriksdagen 1867–1970. Ledamöter och valkretsar. Bd 4, Göteborgs och Bohus län, Älvsborgs län, Skaraborgs län, Värmlands län, Örebro län, Stockholm 1990*, och Anders Norberg, Björn Asker, och Andreas Tjerneld, *Tvåkammarriksdagen 1867–1970. Ledamöter och valkretsar. Bd 5, Kopparbergs län, Gävleborgs län, Västernorrlands län, Jämtlands län, Västerbottens län, Norrbottens län, register band 1–5, Stockholm 1992*.
2. Camilla Norrbin, *Från isolering till integrering. En kollektivbiografisk studie över de kvinnliga riksdagsledamöterna* (diss), Umeå 2004.
3. Erik Wängmar, ”Svenska statsråd 1945–2003”. *Personhistorisk Tidskrift* 2/2005, s. 153–170.
4. Erik Wängmar, ”Eije Mossberg kontra Gunnar Hedlund – två utpräglade pragmatiker med stora likheter och stora skillnader”. *Personhistorisk Tidskrift* 1/2004, s. 76–87.
5. Erik Wängmar, ”Sparsamhet och konservatism i högsätet – om bondeförbundaren Axel Rubbestad”. *Personhistorisk Tidskrift* 1/2011, s. 23–46.
6. Anders Björnsson, ”På jakt efter Ferdinand Nilsson – bondeförbundare och backbencher”. *Personhistorisk Tidskrift* 1/2009, s. 7–16.
7. Anders Björnsson, *Skuggor av ett förflutet. Bondeförbundet och trettioalet. En idéhistorisk essä*, Lund 2009.
8. Hans-Albin Larsson, *Partireformationen. Från bondeförbund till centerparti* (diss), Lund, 1980, s. 58–66 och 210ff.
9. Lars Sköld och Arne Halvarsson, ”Riksdagens sociala sammansättning under hundra år”. i *Sambälle och riksdag, Del 1*, Arthur Thomson (red.), Stockholm 1966, s. 375–493.
10. Bernhard Näsgård, ”Bondeförbundarna i riksdagen”. i *Bondeförbundets 25-årsjubileum, Malmö 1936*, s. 93–102, Gustaf Jonnergård (red.), *Bröder, låtom oss enas. En krönika i ord och bild om bondeförbundet i svensk politik under fyra årtionden*, Stockholm 1951, s. 80–128, Bertil Fiskesjö, *Bondeförbundet och Jordbrukarnas riksförbund 1910–1921* (licentiatavhandling), Lund 1964, s. 238–282, Sten Carlsson, ”Partiväsendet i den svenska tvåkammarriksdagen 1867–1970”. i Norberg, Asker, och Tjerneld, 1988 (band 1), s. 23f.
11. Larsson 1980, s. 118ff, och Svante Forsberg, *Centerpartiet – hemvist i stad eller land? En studie av centerpartiets interna diskussion om val av strategi gentemot väljarna 1958–1973* (licentiatavhandling), Jönköping 1999, s. 96ff och 144ff.
12. Carlsson 1988, s. 23, Lars-Arne Norberg, *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen. Svensk samhällsutveckling 1809–1992*, Stockholm 1993, s. 194–204, och Tommy Möller, *Svensk politisk historia. Strid och samverkan under tvåhundra år*, Lund 2007, s. 117–138.
13. Jorma Enochsson och Roland Petersson, Gunnar Hedlund, Stockholm 1973, s. 45 och 194ff, Jacob Bjärdsdal, *Bramstorp. Bondeledare – Kohandlare – Borbyggare*, Stockholm 1992, s. 169–175 och 261ff, Carl-Erik Nilsson, *Ett centerparti och dess hövdingar*, Stockholm 1998, s. 18ff, 37–45 och 100ff, Nils Åsling, *Gunnar Hedlund. Politikern och industrimannen*, Stockholm 1999, s. 57ff och 211ff, och Lotta Gröning, *Sveriges statsministrar under 100 år. Pebrsson-Bramstorp*, Stockholm 2010, s. 54–78 och 106ff.
14. Se exempelvis Katarina Barrling Hermansson, *Partikulturer. Kollektiva självbilder och normer i Sveriges riksdag* (diss), Uppsala 2004, s. 21–37.
15. Se exempelvis Norrbin 2004, s. 30ff, Anne Philips, *Närvarorns politik – den politiska representationen av kön, etnicitet och ras*, Lund 2008, och Lena Wängnerud, ”Minskade könsskillnader i Sveriges riksdag”, i *Folkets representanter. En bok om riksdagsledamöter och politisk representation i Sverige*, Martin Brothén och Sören Holmberg (red.), Göteborg 2010, s. 212.

16. Se exempelvis Lennart Lundquist, *Förvaltning, stat och samhälle*, Lund 1992, s. 40ff, och Norrbin 2004, s.32ff.
17. Rolf Torstendahl, *Mellan nykonservatism och liberalism. Idébrytningar inom högern och bondepartierna 1918–1934*, Stockholm 1969, s. 21–28, Derek Urwin, *From ploughshare to ballotbox. The politics of agrarian defence in Europe*. Oslo 1980, s. 159–170, Yngve Mohlin, *Bondepartiet och det moderna samhället 1914–1936. En studie av svensk agrarianism* (diss), Umeå 1989, s. 1–7 och 39ff, Anders Widfelt, "The Swedish Centre Party. The Poor Relation of the Family?". i *From farmyard to city square? The electoral adaptation of the Nordic agrarian parties*, David Arter (red.), Aldershot 2001, s 1–19, Fredrik Eriksson, *Det reglerade undantaget. Högerns jordbrukspolitik 1904–2004* (diss), Stockholm, 2004, s 49f, och Fredrik Eriksson, "Bondeförbundet och liberalism", i *Parti eller rörelse? Perspektiv på liberala organisationsstrategier 1880–1940*, Tomas Nilsson och Martin Åberg (red.), Lund 2010, s. 91–116.
18. Per-Anders Roth, *Riket, valkretsen och hemkommunen. Lokal och regional representation i den svenska riksdagens sista andra kammare* (diss), Göteborg 1996, s. 23f.
19. Se not 1 ovan.
20. Se not 1 ovan.
21. Se not 1 ovan, Gunnel Jonäng, "Gunnel Jonäng (c)", i *Riksdagsutskotten inifrån. Tretton ledamöters hägkomster*, Lars Gustafsson (red.), Stockholm 1996, s. 207–226, Anki Enevoldsen, "Gärda Svensson – Bondeförbundets första kvinna i riksdagen", i *Kvinnor som gjort skillnad. Centerrörelsens pionjärer*, Stockholm, 2008a, s. 93–99, Anna-Karin Nyman, "Elvy Olsson – en realpolitiker", i *Kvinnor som gjort skillnad. Centerrörelsens pionjärer*, Stockholm, 2008, s. 131–137, Anki Enevoldsen, "Anna-Lisa Nilsson – Centerkvinnornas första FN-delegat", i *Kvinnor som gjort skillnad. Centerrörelsens pionjärer*, Stockholm, 2008b, s. 150–157, Anki Enevoldsen, "Gunnel Jonäng – orädd och dynamisk", i *Kvinnor som gjort skillnad. Centerrörelsens pionjärer*, Stockholm, 2008c, s. 158–165.
22. Sköld och Halvarsson 1966, s. 436f och 459f, Hans Albin Larsson, "Husmor blir politiker – om Svenska landsbygdens kvinnoförbund", i *Kvinnor påverkar. Centerns Kvinnoförbund ur tre vetenskapliga perspektiv*, författare Anita Dahlgren, Ole Elgström och Hans-Albin Larsson, Stockholm 1985, s. 84–95, Norrbin 2004, s. 80ff och och Ann-Sofie Ohlander, "Kvinnors flertusenåriga underordning måste brytas", i *Kvinnor som gjort skillnad. Centerrörelsens pionjärer*, Stockholm, 2008, s. 20–33. Socialdemokraterna valde in 76 kvinnor, Folkpartiet 26, Högern 24 och Kommunisterna 5. Inklusive Bondeförbundet/Centerpartiet var det totalt 137 kvinnor i tvåkammarriksdagen under perioden 1922–1970.
23. Se not 1 ovan, och Olle Svenning, Sveriges statsministrar. Fällidin, Stockholm 2010, s. 6 och 20f.
24. Sköld och Halvarsson 1966, s. 469.
25. Se not 1 ovan.
26. Anton-Julius Fransson, "Svenska Landsbygdens Ungdomsförbund. Dess uppkomst och utveckling". i *Bondeförbundets 25-årsjubileum*, Malmö 1936, s. 131–166, Larsson 1980, s. 76ff, Olof Jonsson, "Från SLU till CUF", *Från bonderörelse till centerrörelse. Jubileumsboken 1985*, Hans Albin Larsson (red.), Stockholm 1985, s. 48–65, och Forsberg 1999, s. 62ff.
27. Se not 1 ovan.
28. Se not 1 ovan.
29. Se not 1 ovan.
30. Se not 1 ovan.
31. Se not 1 ovan.
32. Se not 1 ovan.
33. Se not 1 ovan.
34. Se not 1 ovan.
35. Se not 1 ovan.
36. Se not 1 ovan.
37. Erik Wängmar, *Från storkommun till kommunblock. En djupstudie av reformen som skapade de moderna svenska kommunerna 1959–1974*, Stockholm 2013, s. 75.
38. Se not 1 ovan.
39. Se not 1 ovan.
40. Se not 1 ovan.
41. Wängmar 2013, s. 196.
42. Se not 1 ovan och Wängmar 2013, s. 279f.
43. Nils Stjernquist, *Tvåkammartiden. Sveriges riksdag 1867–1970*, Stockholm 1996, s. 145 och 340ff, och Bertil Fiskestjerna, *Talmannen i den svenska riksdagen*, Stockholm 2003, s. 21ff.

44. Se not 1 ovan och Stjernquist 1996, s. 340.
45. Se not 1 ovan, Erik von Heland, *Optimismens och besvikelseernas år 1922–1952*, Stockholm 1969, s. 7–22, 143ff, 201ff, 213 och 229ff, och Stjernquist 1996, s. 340.
46. Se not 1 ovan., Nils Stjernquist, *Sambälle och riksdag*, band IV. Riksdagens arbete och arbetsformer, Stockholm 1966, s. 276ff och 331ff, Åke Malmström, *Tjugofem år med riksdagen*, Stockholm 1975, s. 36ff, och Stjernquist 1996, s. 154.
47. Se not 1 ovan och Stjernquist 1966, s. 332.
48. Se not 1 ovan.
49. Se not 1 ovan och Stjernquist 1966, s. 248ff.
50. Se not 1 ovan.
51. Se not 1 ovan.
52. Stjernqvist 1966, s. 232ff och 502f.
53. Se not 1 ovan.
54. Se not 1 ovan, Stig Hadenius, Svensk politik under 1900-talet, Stockholm 1985, s. 144, Bjärdsdal 1992, s. 190–251, Ulf Larsson, *Sveriges regeringar 1840–2003*, Stockholm 2003, s. 44ff, och Wängmar 2011, s. 34ff.
55. Se not 1 ovan, Hadenius 1985, s. 144, Tage Erlander, *Dagböcker 1950–1951*. Utgivna av Sven Erlander, Hedemora 2001, s. 353–366 och 482, Larsson 2003, s. 49ff, Tage Erlander, *Dagböcker 1957*. Utgivna av Sven Erlander, Hedemora 2007, s. 5ff, 26ff, 193ff och 273, och Jörgen Hermansson och Thomas Persson, "Att regera under parlamentarism", *Regeringsmakten i Sverige. Ett experiment i parlamentarism 1917–2009*, Jörgen Hermansson (red.), Stockholm 2010, s. 26ff.
56. Se not 1 ovan, Dagens Nyheter 1936-06-19 och 1936-06-20, Gösta Lindeberg, "Kommunalman i brytningstider". *Centern – en vital 70-åring. Jubileumsboken 1980*, Hans Albin Larsson (red.), Stockholm 1980, s. 63, Bjärdsdal 1992, s. 192–202, och Larsson 2003, s. 44.
57. Se not 1 ovan, Bjärdsdal 1992, s. 215ff, och Larsson 2003, s. 44.
58. Se not 1 ovan, *Dagens Nyheter* 1943-08-31, Bjärdsdal 1992, s. 220ff, Larsson 2003, s. 46f, och Wängmar 2011, s. 34ff.
59. Se not 1 ovan, *Dagens Nyheter* 1951-10-02, 1973-07-07, 1979-09-19, 1979-10-21 och 1979-10-22, Skånska Dagbladet 1973-07-07, Hadenius 1985, s. 144, Gustaf Jonasson, "Nilsson, Hjalmar Ragnvald". i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, Band 26, Stockholm 1989, s. 655ff, Gustaf Jonasson, "Norup, Bengt Samuel (Sam) Bengtsson". i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, Band 27, Stockholm 1991, s. 613ff, Gunnar Richardsson, "Persson, Ivar". i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, Band 29, Stockholm 1997, s. 79f, Åsling 1999, s. 69ff, Erlander 2001, s. 353–366 och 482, och Larsson 2003, s. 49ff.
60. Se not 1 ovan, *Dagens Nyheter* 1957-02-01, 1957-07-09, 1957-07-30, 1957-10-28, 1957-10-29, 1957-10-30 och 1957-11-01, Jonasson 1989, s. 655ff, Tore Johansson, "Näsgård, Bernhard". i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, Band 27, Stockholm 1991, s. 790ff, Jonasson 1991, s. 613ff, Åsling 1999, s. 95ff, Larsson 2003, s. 50, Wängmar 2005, s. 162ff, och Erlander 2007, s. 5ff, 26ff, 120ff, 131, 192ff och 273f.
61. Se not 1 ovan.
62. Se not 1 ovan, Björn Elmbrant, Fällidin, Stockholm 1991, s. 182ff, Thorbjörn Fällidin (samtalar med Arvid Lagercrantz), *En bonde blir statsminister*, Stockholm 1998, s. 153–164, 269ff och 281–287, och Wängmar 2005, s. 153–170.
63. Se not 1 ovan och Larsson 2003, s. 46f.
64. Larsson 1980, s. 27–48 och Wängmar 2013, s. 74–81.
65. Larsson 1985, s. 84–95.

”En levande antites”. Frida Stéenhoff i förra sekelskiftets kulturdebatt

CHRISTINA CARLSSON WETTERBERG

I januari år 1897 fylldes salongen på Sundsvalls teater till brädden av teaterintresserade, men kanske också sensationslystna, Sundsvallsbor. Anledningen var att direktör Rydberg valt att sätta upp dramat *Lejonets unge*, utgivet under pseudonymen Harold Gote, men där alla nu visste att det kontroversiella stycket var författat av en av stadens doktorinnor, nämligen Frida Stéenhoff. I en artikel långt senare skildrar författarinnan själv i dramatiska ordalag den upphetsade stämning som rådde inför premiären, då rykten florerat om att stadens ”ungherrar” bildat en ”sedlighetens exekutivkommitté” och köpt upp alla vissepipor för att störa föreställningen.

Den [skådespelartruppen] hade nåtts av en mängd underliga rykten i staden om något skrämmande, ingen visste vad som skulle hända under premiärkvällen. Järtecken syn- tes, icke på himlen utan på jorden. Den släta

snön i planteringarna pryddes nattetid med inskriptioner: ”Ned med Lejonets unge!” På portarna lyste i mänskenet mot det hemvandrande husfolket vita plakater med svarta kors: ”Död åt Lejonets unge!” När jag fann det på min egen port verkade besvärjelsen onekligen suggestiv.¹

I *Sundsvalls-Posten* hade dramat visserligen beskrivits som en i tekniskt hänseende ypperlig produkt, med stora litterära kvaliteter, men också som en ”brandfackla slungad mot äktenskapets helgd [...] ett predikande av köttets emancipation”.² I insändarspalterna hade debattens vågor gått höga.³ Men den förväntade skandalen uteblev. Det blev i stället inropningar efter varje akt och vissepiporna ska ha drunknat i applåder.⁴ Debatten var dock inte slut med det. Några dagar efter premiären tog till och med stiftets biskop till orda och fördömde pjäsen. Han vände sig mot

den "glödande sinnlighet" som han ansåg att huvudpersonen i detta kammerspel, den unga bildhuggarinnan Saga Leire, visade prov på och han såg hela dramat som ett hot mot "ett ordnad samfundsväsen, sedlighet och religion".⁵

Så värst osedligt var nog inte dramat, särskilt inte sett med vår tids ögon, men det var kompromisslöst i sin kritik av samhällets konventioner. Genom att låta Saga välja kärleken, friheten och konsten framför äktenskapet och genom den antydning om barnbegränsning som också fanns i dramat utmanades religion och samhällsmoral i grunden. Ytterligare två föreställningar av *Lejonets unge* spelades i Sundsvall, därefter inleddes en turné som sträckte sig från Östersund i norr till Halmstad i söder.⁶ Varhelst dramat sattes upp väckte det debatt, om än kanske inte lika häftig som i författarinns hemstad.⁷

Lejonets unge var inledningen på ett långt och kontroversiellt författarskap. Frida Stéenhoff skrev i rask följd flera dramer och började efterhand att även engagera sig i den offentliga debatten, i tal och i skrift. Hon skrev om prostitution, barnbegränsning, rösträtt, äktenskap, krig och fred. Hon var en udda och kontroversiell fågel i dåtidens litterära och politiska samtal och hennes dramer och debattskriffter orsakade återkommande debattstormar. Motskrifter skrevs och protestmöten anordnades i samband med teaterföreställningar och föredrag. Som mest omdebatterad var hon under tiden i Sundsvall, det vill säga fram till 1908 då hon och hennes familj flyttade söderut. År 1918 hade hon

Frida Wadström vid sju års ålder.

publicerat åtta dramer och tre romaner, ett stort antal idéskriffter och essäer samt kritik i dagspress och tidskrifter. På 1920-talet drog hon sig tillbaka något från offentligheten, men hon vidhöll sitt skrivande och sitt engagemang livet ut. Så sent som 1935 gav hon ut en ny bok och sitt sista föredrag, där hon blickade tillbaka på sekelskiftets moraldebatt, höll hon 1943, två år före sin död.

De var många kvinnor som debuterade som författare kring sekelskiftet 1900, men få som väckte sådan uppståndelse och debatt som Frida Stéenhoff. Hur kom det sig? Vem var hon, vad ville hon med sitt författarskap och vilken roll spelade hon i den samtida litterära och intellektuella debatten? Det är de frågor den här artikeln vill kasta ljus över.⁸

Uppväxtmiljön och tiden

När Frida Stéenhoff debuterade som författare med *Lejonets unge* år 1896 var hon 30 år gammal och gift sedan åtta år. Hon hade ett barn, dottern Fanny, och fick året efter sonen Rolf. Hennes man, Gotthilf Stéenhoff, var läkare och de hade flyttat till Sundsvall direkt efter giftermålet. Frida Stéenhoff var född i Stockholm och dotter till den kände komministern och skriftställaren Bernhard Wadström, som hade en framträdande roll i Evangeliska Fosterlandsstiftelsen och den pietistiska väckelsen i huvudstaden. Denna väckelse hade även försänkningar inom hovet och Bernhard Wadström kom under perioder att vara prinsessan Eugenie och drottning Sofias själasörjare.⁹ Den form av hängiven religiositet, med fokus på individuell omvändelse och frälsning, som omgärdade den uppväxande Frida Wadström skulle

hon ganska tidigt reagera emot. Moderns död då hon endast var 13 år tycks ha varit en vändpunkt både för Frida och hennes äldre bror, då de inte riktigt tilläts sörja sin mor, eftersom de också förväntades glädja sig åt att hon nu kommit till himmelriket.¹⁰ I debutdramat och i hennes fortsatta författarskap var religionskritiken ett centralt tema.

Hon växte upp i en omvälvande tid. Industrialisering och urbanisering höll på att slå igenom på bred front, ett nytt politiskt system såg dagens ljus med riksdagsreformen 1866, den gamla enhetskyrkan förlorade sitt starka grepp om befolkningen och inom litteraturen och konsten blåste nya vindar. Stockholm var en smältdegel där det nya på ett påtagligt vis konfronterades med det gamla, i stadsbilden såväl som på ett idéplan. Även om det religiösa sammanhanget var det viktigaste för den

Familjen Stéenhoff; Frida, Gotthilf, Rolf och Fanny år 1907.

Frida Wadström 1886.

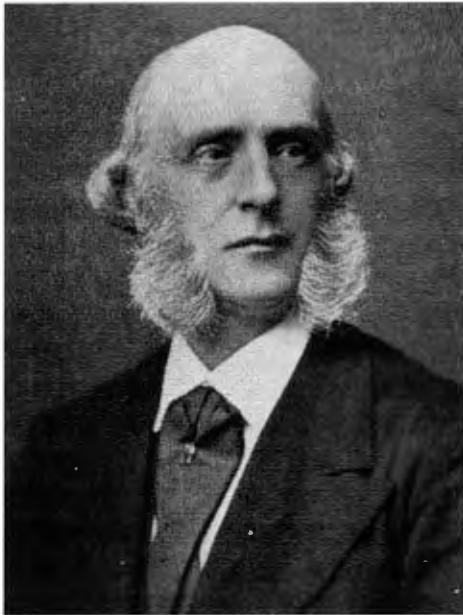
unga Frida Wadström så kom hon efterhand och oundvikligen i kontakt med andra aspekter av det nya. Det gällde till exempel då hon mötte elever med annan bakgrund i Åhlnska skolan, känd för att ha fostrat många av kvinnorörelsens pionjärer.¹¹ Eller för att inte tala om när hon vistades i Schweiz ett år efter att ha avslutat flickskolan, där hon bland mycket annat förundrades över att "se och höra det fullkomligt republikanska sättet att tala".¹² I breven hem under utlandsvistelsen, särskilt till brodern Bernhard, framgår tydligt såväl hennes fascination för det nya och moderna som hennes kritik av en ortodox religiositet.¹³

När hon efter denna vistelse, på försommaren 1884, återvände till Sverige hade radikala strömningar vunnit ökad mark även här. Allt skarpare kritik mot

det bestående och mot kyrkan och dess trossystem hördes från fritänkare och från socialister. Genom bildandet av Fredrika-Bremer-Förbundet detta år kom också kvinnosaken på ett tydligare sätt i fokus för debatten. Det var inte minst på litteraturens område som striden stod. Den nya författargenerationen "Det unga Sverige", hade anammat den danske litteraturkritikerns Georg Brandes' devis om att "sätta problem under debatt". Detta tilltalade inte minst alla de kvinnliga författare, varav många dramatiker, som debuterade vid denna tid. Pjäser av Alfhild Agrell, Victoria Benedictsson, Sofie Elkan, Amanda Kerfstedt och Anne-Charlotte Leffler spelades frekvent på Dramaten och på Svenska teatern i Stockholm under hela 80-talet.¹⁴ Vad som framför allt sattes under lupp i den nya litteraturen var äktenskapet och sexualiteten. Ibsens *Et dukkehjem* från 1879, där Nora väljer att lämna man och barn och ett kärlekslöst äktenskap, blev startskottet för vad som senare skulle utvecklas till den så kallade sedlighetsfejden, där två typer av äktenskapssyn och sexualmoral ställdes mot varandra. Å ena sidan den som förespråkade erotisk utlevelse och fri kärlek för både män och kvinnor, företrädd av till exempel Strindberg och Geijerstam. Å andra sidan den som i likhet med Bjørnson i dramat *En handske* från 1883 förespråkade en avhållsamhetens moral för båda könen före äktenskapet. Kvinnorna hamnade på bägge sidor i denna debatt.¹⁵ Kärlek och sexualitet var alltså temana för dagen, kritiken mot det bestående förödande och det gällde inte bara i litteraturen. I salonger,

sällskap och klubbar träffades fritänkare av olika slag, umgicks och debatterade tidens frågor.¹⁶ Av naturliga skäl finns det ganska få brev från och till den unga Frida då hon väl kommit hem, men all denna debatt och uppståndelse kan knappast ha undgått henne.

Vad hade hon då för planer för sitt liv? En tidig dröm var att komma in på Målarakademien. Att hon hade en konstnärlig ådra hade visat sig tidigt och den förmågan fick hon möjlighet att utveckla då hon och hennes tre syskon, tillbringade några somrar på prinsessan Eugenie's Fridhem på Gotland. I denna miljö som kallats en "akademi för de sköna konsterna", där målare, musiker och författare från när och fjärran sammanstrålade, fick hon målarlektioner av prinsessan Eugenie person-

Pastor Bernhard Wadström

ligen.¹⁷ I Schweiz, där hon gick i vanlig skola men också tog målarlektioner, kom lusten att skriva att tränga sig på och hon skrev flera artiklar som publicerades i en av faderns tidskrifter. Väl hemma igen var det en studentexamen som blev målet. Fadern kunde tänka sig att låta henne gå på Målarakademien, men först skulle hon ha en god utbildning för att kunna försörja sig. På så sätt var också han modern.¹⁸ Att läsa vidare vid universitetet var en annan tanke hon dryftat i brev till sin bror, apropå hans livaktiga skildringar av studentlivet i Uppsala. Men kärleken kom emellan i form av den unge läkarstudenten Gotthilf Stéenhoff. I november 1887 gifte de sig. Vigseln förrättades av Frida Wadströms far i hemmet i Stockholm.

Mötet med Sundsvall

Dagen efter bröllopet reste paret Stéenhoff från Stockholm till Sundsvall.¹⁹ Gotthilf Stéenhoff hade redan under parets förlovningsstid etablerat en läkarpraktik i staden, som det nu gällde att får fart på. Mötet med den sjudande sågverksstaden i norr innebar att de kom i direkt kontakt med de sociala konflikter och den turbulens som följde i industrialismens spår, vilket skulle få ett avgörande inflytande på deras liv och tänkande. Efterhand kom vi alltmer att ansluta oss till "radikala meningar", skriver Gotthilf Stéenhoff i sina memoarer.²⁰ Han, den socialt engagerade fattigläkaren, kom att orsaka återkommande strider i stadens olika nämnder, när han till exempel ville minska religionsundervisningen i skolan eller vägrade att besiktiga prostitu-

erade kvinnor.²¹ Hon, den kanske mest radikala av de två, var också socialt engagerad men det var framför allt med sin penna som hon kom att skaka om det borgerliga etablissemanget.²² Ett engagemang i kvinnosaken hade hon med sig och ett par år efter ankomsten till Sundsvall skrev hon fyra artiklar för tidskriften *Idun* som visar att hon hade tagit till sig radikala idéer i kvinnofrågan.²³ Vad som var särskilt viktigt för henne i mötet med den nya staden var den insikt hon nu fick om de fattiga kvinnornas, inte minst de ensamstående mödrarnas, och deras barns utsatta situation. Prostitutionen och den sexuella dubbelmoralen den vilade på, var en annan påträngande fråga. Frida Stéenhoff följde ibland med sin man på hans sjukbesök i arbetarhemmen och i fängelset och fick då se fattigdomen och nöden på nära håll. Hon tog även del av protokollen från fängelset som Gotthilf Stéenhoff ofta tog hem, då han skulle skriva utlåtanden om fångarnas sinnesbeskaffenhet. Särskilt de kvinnliga fångarnas livshistorier grep henne djupt. ”Deras öde var så ofta en tragisk slump”, skriver hon senare i de självbiografiska anteckningar som finns sparade i hennes arkiv.²⁴

Frida Stéenhoff gav alltså upp sina planer på fortsatta studier. Källmaterialet förtäljer inte hur hon tänkte kring detta eller kring det förestående äktenskapet, vilket innebar att hon formellt ställdes under sin mans förmyndarskap. Året innan hon gifte sig hade hon nämligen blivit myndig, enligt de nya bestämmelser som antagits 1884, men för gifta kvinnor gällde fortfarande den gamla äktenskapslagen. Att hon

Frida Stéenhoff

tänkt på saken framkommer i *Lejonets unge*, där det unga paret väljer att leva tillsammans utan att vara gifta. Med dramat ville hon få upp till debatt, ”huruvida icke ett naturligt samlif mellan man och kvinna, uppbyggt af ideell hängifvenhet, men utan lagens band, skulle kunna vara samhäll och individer till nytta i stället för skada”.²⁵ Den här frågan skulle hon återkomma till i sina dramer och debattskrifter. Hennes eget äktenskap kom mer att ha karaktären av ett kamrat- och kärleksäktenskap, trots den överhöghet som tillskrevs maken i lagen. Hon uttrycker aldrig något missnöje över att hon i och med sitt giftermål gick från att vara ekonomiskt beroende dotter till att bli en dito hustru. Hon fick ett starkt stöd av sin man samtidigt som hon värnade sin självständighet, vilket gav henne goda förutsättningar för att skriva och utvecklas intellektuellt. Hon tjänade

Gotthilf Stéenhoff, 1925.

förvisso en del pengar på sitt författarskap och på sitt måleri, men skrev också i ett sammanhang att hon var privilegierad som "inte behövde skriva för bröd".²⁶ Hade hon valt en annan väg i livet, till exempel att studera och skaffa sig en akademisk position, hade hon förvisso kunnat försörja sig själv men gränserna för vad hon skulle kunna säga i offentligheten, inte minst rörande kärlek och sexualitet, hade då varit mycket begränsade.²⁷

Frida Stéenhoffs debutdrama, med dess radikala budskap, tycks för vissa har kommit oväntat. Hon och hennes man hade "nära nog gällt för pietister", skrev en anmälare som gjorde anspråk på att ha insyn bakom kulisserna. Detta hade gjort harmen än större och fått till följd att Frida Stéenhoff blivit "bräddpatrons- och grosshandlaresocietetens i Sundsvall bête noire, som de moraliska fruarna och mamseller-

na naturligtvis inte kunna umgås med".²⁸ Visst förlorade paret sannolikt en del av bekantskapskretsen till följd av hennes författarskap och att det blev svårigheter för barnen vittnar senare uttalanden från sonen Rolf om.²⁹ Men många vänner kom också till och paret mötte stor sympati från de breda lagren i staden. I en privat anteckning, också tillkommen senare, ser Frida Stéenhoff tvärtom det faktum att hon debuterade i Sundsvall som sin lyckliga stjärna.

Redan tidigt förstod jag, att det var tur för mig, att mina dramer kommo fram just i Sundsvall. Den staden hade egenskaper, som gävo mig en ej så liten chans. Det fanns personer över hela landet, som beklagade att jag måste bo bland "träpatronerna i en så materialistisk miljö". Jag delade aldrig den synen. Om jag också ibland, i melankoliska momanger, klagade över förföljelser och över att jag hade för litet folk som förstodo mig, hände detta blott i särdeles enfaldiga stunder. Men vilken författare begär inte ibland det absoluta, den litterära himmel, där man sjunger hosianna. I nyktert tillstånd, det vill säga lagom pretentiöst, frågade jag mig i vilken stad i Sverige jag väl kunnat påräkna så mycket stöd som i Sundsvall? Svaret blev: i ingen annan!³⁰

Kulturlivet i Sundsvall kunde självfallet inte mäta sig med huvudstadens, men i spåren av samhällsomvandlingen i Norrlandsstaden följde också en spirande kulturell nydaning, som paret Stéenhoff kom att vara en viktig del av.³¹

En nydanande dramatiker

Frida Stéenhoff valde, liksom många av de kvinnliga författare som debuterade under 1880-talet, att skriva dramatik. Men om 1880-talet varit en glansperiod för de kvinnliga dramatikererna, så var situationen ett decennium senare helt annorlunda. Såväl det probleminriktade dramat som de kvinnliga författarna hade råkat i vanrykte, vilket innebar att det inte var den mest gynnsamma tiden för en kvinna att komma ut med ett samhällskritiskt drama. Nu hade nittiotalisterna, som upphöjde känslan och fantasin, börjat inta den litterära scenen och författarrollen hade antagit en alltmer maskulin prägel. De var "fältets herrar", för att använda David Gedins begrepp. Den 80-talslitteratur som bland annat varit kvinnornas, probleminriktad och med siktet inställt på det privata livet, avfärdades ofta med epitet "indignationslitteratur".³²

Av alla pjäser som skrevs vid denna tid var det många som aldrig sattes upp, men de lästes som litteratur och recenserades. Helst ville naturligtvis författaren se sina pjäser spelade på de stora scenerna i Stockholm, vilket var långt ifrån alla förunnat. En annan möjlighet var att få dem antagna av något av dåtidens många resande teatersällskap, som företrädesvis spelade i mindre städer och i landsorten.³³ Det var så Frida Stéenhoffs dramer nådde publiken. Och recenserad blev hon, även om pjäserna inte alltid sattes upp.

Inspirationen till att skriva dramatik hade Frida Stéenhoff redan fått under tiden hon vistades i Schweiz, då hon i julgäva fått de samlade verken av Molière, Racine,

Corneille och La Fontaine på franska, i en vackert illustrerad utgåva. Ingen trodde att hon någonsin skulle orka igenom dem, men hon hade läst alltihop i ett sträck, berättar hon långt senare i en artikel och noterar också att det var då som hennes intresse för att skriva väcktes.³⁴ Även om hon beundrade de franska klassikerna – särskilt hade Racines *Fedra* gjort intryck – hade de dock inte givit henne tillräcklig ledning då hon själv skulle skriva sitt första drama. Hon ville ha "mer realistisk form" och mindre av "traditionellt teaterspråk". Liksom många andra författare fann hon sin inspiration hos Ibsen. Och det var ju inget konstigt tillägger hon. "Alla har velat lära av Ibsen." Men därifrån till att "ta" från honom var ett stort steg som hon aldrig velat överskrida.³⁵ Härmed svarar hon på en vanlig typ av kritik, som inte minst riktades mot kvinnliga författare, för bristande självständighet och originalitet.³⁶

Fridas Stéenhoffs tidiga dramer handlade alla på olika sätt om relationen mellan könen, om kvinnans rätt till ett eget liv, men också om barnets rätt. Hennes andra drama hade titeln *Sin nästas hustru* (1898) och det efterföljande, som skrevs 1899, *Det moderna Lesbos*. Så här beskriver hon själv sambandet mellan sina tre första dramer. *Lejonets unge* handlade om flickan "som visste hvad hon ville", *Sin nästas hustru* om flickan "med den klufna viljan och därför dömd till undergång" och *Det moderna Lesbos* om "en som icke vet hvad hon vill".³⁷ Det sistnämnda lyckades hon inte få tryckt. Ellen Key, som hon fått kontakt med i och med *Lejonets unge*, avrädde hennes också från att publicera detta tredje

drama, som hon ansåg var för ”perverst”, eftersom det handlade om erotiskt färgad vänskap mellan kvinnor.³⁸ *Ärkefeinden* (1900), som var nästa drama hon fick publicerat, innehöll en skarp kritik av katolska kyrkan. Det fick ett välvilligt mottagande även från konservativt håll, vilket sannolikt hängde samman med den oro många kände över det uppsving som katolicismen hade i Sverige vid denna tid.³⁹ De tre efterföljande skönlitterära arbeten hon kom ut med under Sundsvallstiden handlade om den gifta kvinnans beroende ställning (*Det heliga arvet*, 1903), om den välbeställda familjeflickans kringskurna liv och påtvingade celibat (*Öknen*, 1904) och om krigets omänskliga logik (*Stridbar ungdom*, 1907).⁴⁰ Det sistnämnda var det första pacifistiska dramat på svensk botten.⁴¹

Frida Stéenhoff höll fast vid Georg Brandes devis att litteraturens uppgift var att ”sätta problem under debatt”. År 1903 tog hon dessutom mod till sig och sände den danske kritikern alla sina dittills publicerade arbeten för bedömning, med tillägget att han hellre skulle låta dem ligga än bli ledsen på henne för detta tilltag.⁴² Till hennes glädje tog han sig an uppgiften och skrev en längre artikel om hennes författarskap för *Politikens* räkning, som publicerades ett par veckor senare. Den som ville stifta bekantskap med en ung och oförfärad författarinna, med ”Tanker og Form, Talent og Smag”, borde läsa Fru Frida Stéenhoffs böcker. Så inleddes artikeln, som var mycket erkännansam och där Brandes höll *Lejonets unge* och *Det heliga arvet* särskilt högt. Han ser Frida Stéen-

hoff som en fjärran, men äkta ättling till den kända franska författarinnan Georg Sand i ”dennes första manér”.⁴³

Georg Brandes förundrades i artikeln över de framsteg han ansåg skett i den nordiska litteraturen, sedan 80-talets sedlighetsdebatter, när det gällde behandlingen av förhållandet mellan könen. Nu hade idéerna fått diktens form och uppträdde som levande varelser, inte blodlösa frågor.⁴⁴ Även om den bedömningen av 80-talslitteraturen sedd i ljuset av senare forskning knappast håller, så är den nydanande roll Brandes vill tillskriva Stéenhoff ändå intressant.⁴⁵ Han ser till exempel Saga i *Lejonets unge*, som väljer bort äktenskapet men inte kärleken, som en helt ny litterär figur.⁴⁶ Teaterforskaren Margareta Wirmark har i en studie över kvinnliga dramatiker kring förra sekelskiftet på liknande sätt framhållit Frida Stéenhoff som nyskapande i sin strävan att formulera ett alternativt normsystem, anpassat såväl för de båda könen som för ett framtida samhälle.⁴⁷

Konsten och livet

Frida Stéenhoffs dramer väckte som sagt ofta debatt. Det gällde till exempel *Det heliga arvet*, som spelades på Sundsvalls teater i december 1902. Det sällskap som satte upp pjäsen var enligt hennes egen mening medelmåttigt, men det hade gått bättre än hon trott.⁴⁸ Premiären blev en ”succé”, men efteråt kom motreaktionerna.

... det var en sådan där ”hypnotisme de la foule”, en sådan stämning att borgarne voro

inte sig själfva. När sedan eftertanken kom blev harmen stor. Debatterna ha varit häftiga. På W6 [de ogifta herrarnas tillhåll] har etablerats våldsamt gräl som räckt i timtal, vänner ha blifvit fiender och mångt hjärtas ondska har runnit öfver.⁴⁹

Kritiken mot hennes dramer och andra arbeten gällde i regel de idéer hon förde fram, tendensen, det vill säga den typ av kritik som ofta drabbat hennes kvinnliga föregångare. Men hon fick också mycket beröm, för att hon vågade ta upp så känsliga ämnen och för att hon ansågs ha en särskild talang som dramatiker och stilist. Några citat ur recensionerna av romanen *Öknens* får illustrera denna blandade bild. Först några kritiska. Så här skrev Carl David af Wirsén i sin anmälan i tidningen *Land*:

Öknens är i sin helhet anstötlig, men har dessutom detaljer som är så opassande, att man i ett hem ej bör låta en dylik bok ligga framme, emedan särskilt ungt folk kan af läsningen taga skada”.

Wirsén tyckte att det nu var dags för den svenska litteraturen att befrias från produkter av ”mångskrifvande damer, som beständigt och ända till leda behandla sexuella ämnen”.⁵⁰

Stockholms-tidningens recensent var om möjligt ännu mer upprörd. Frida Stéenhoff var ”den av våra feminister som hojtar mest och har minst att säga”. Hur långt stod hon inte från Ellen Keys storhet, nobless och djupa energi, denna ”feminismens kvinnliga Hinke Bergegren”.⁵¹

Och så ett helt annorlunda och positivt omdöme hämtat från Johan Nordlings recension i *Idun*.

Det är icke penseln utan radérnålen, som är det konstnärliga verktyget för den författarinna, som döljer sig under det mycket kända och mycket omdebatterade märket, *Harold Gote*. [...] Det är något af den mästerliga förenklingen och linjeskärpan hos en Zornsk radering i denna kallbittra skildring af den moderna familjeflickans ökenvandring mot den stora kärlekens hägring.⁵²

Recensenten i *Göteborgsposten*, signaturen E.W., tog fasta på det humoristiska och satiriska i skildringen, möjligen med en känga åt Wirsén, samtidigt som *Öknens* rent konstnärliga värde framhölls. Så här löd omdömet:

Pojkaktigt käck, rätt spydig, ofta till och med rätt mycket, ehuru på ett sätt, som enklare naturer inte uppfatta i allra första ögonblicket. – Sådan var Harold Gote och sådan är hon ännu, i allt en af de moderna, som skrifver program, men program så konstnärliga, att man läser dem som litteratur”.⁵³

I det förra sekelskiftets litteraturdebatt ställdes ofta etik mot estetik, problemdiktning mot konstnärlighet. Gick de att förena? Det är en fråga som engagerat många filosofer genom tiderna och som är lika aktuell idag som vid förra sekelskiftet.⁵⁴ För Frida Stéenhoff förelåg ingen sådan konflikt. Hon framhöll alltid att en författare aldrig fick göra avkall på det konstnärliga för att framföra ett budskap. ”Det ska na-

turligtvis vara konst inte predikningar”, skrev hon i ett brev till en författarkollega år 1901.⁵⁵ Hon värjde sig dessutom ständigt mot att kritiker ville sätta likhetstecken mellan henne – författaren – och olika karaktärer i hennes skådespel. År 1910 gav hon ut en skrift med titeln *Teatern och livet* där hon på ett intressant sätt sammanfattade sin syn på teaterns roll och uppgift i samhället. Teaterns uppgift säger hon här, är att utan att göra avkall på det konstnärliga, skildra sanna människor ur verkligheten, deras strävanden och dilemman. Teatern skulle inte ta parti, det var inte det som var poängen.

Författarens uppgift är att ge sig själv. Han skall lägga fram sitt känslö- och tankeliv,

sina strider och drömmar. Han skall meddela sitt jag åt allmänheten, inte i den meningen, att han skall tala om sig själv utan i den meningen, att han skall dela med sig av sin fantasi och intressera andra för, vad som rör sig i hans själ. I den mån han kan detta, och i den mån hans själ är rik, har han betydelse för sitt folk och världen.⁵⁶

Högst satte hon det hon kallade det humana dramat, byggt på en social och psykologisk ärlighet, som behövdes både för att förändra världen och för att utveckla den individuella personligheten. I rampens ljus skulle vardagens ”otaliga fall av pliktkonflikter” bli tydliga och upplösa till hjälp för ”ensamma, vilsegångna, grubblande själar”.⁵⁷

Feminismens moral

Frida Stéenhoff fick alltså både erkännande och kritik för sitt skönlitterära författarskap. Berömmet gällde framförallt hennes dramatiska förmåga och stilistiska talang, medan hon fick utstå hård kritik för de ämnen och idéer hon valde att ta upp. Förutom den offentliga kritiken fick hon också motta obehagliga anonyma brev, som hon av förståeliga skäl i inte bevarat och hon hade också problem med att få ut sina alster. Oftast behöll hon sitt goda humör, men ibland kände hon sig modstulen. På våren 1903 då förhoppningarna tycktes ha strandat när det gällde att få ut dramat *Det heliga arvet*, beklagade hon sig för författarkollegan Algot Ruhe på ett för henne karaktäristiskt humoristiskt sätt.

Jag måste spränga mig en passage på något sätt. Funderar som bäst hur. Sedan man uppgifvit varje förhoppning att få vare sig berömmelse eller förtjänst får man en viss lugn seghet. Men hvad det är obehagligt innan man kommer därhän! Det slipper Ni erfara. Vous n'aurez pas à passer par là. Det gratulerar jag er måst till. Få vi lefva kanske vi en gång träffas på parnassen! Utan att alls ha sträfvat till den lilla mullvadshögen.⁵⁸

När hon senare under året debuterade som föredragshållare, var detta kanhända hennes sätt att försöka spränga sig en väg. Föredraget, som strax efter kom i tryck, hade titeln *Feminismens moral* och var inledningen till ett samhällskritiskt feministiskt projekt som skulle bli mer uttalat efterhand, då hon i klartext skulle tala om barnbegränsning och kvinnors rätt till sexualitet även utanför äktenskapet. Genom den här skriften introducerade hon dessutom begreppet feminism i den svenska debatten, men hon förblev länge ensam om att använda det. Först på 1960-talet togs det upp igen av den nya kvinnorörelsen.

När Frida Stéenhoff satte titeln *Feminismens moral* på sitt föredrag och efterföljande skrift var det mycket medvetet. Ursprungligen hade begreppet feminism använts som en nedsättande benämning på en person som inte anpassade sig till rådande könskonventioner, men under 1890-talet började det användas i positiv bemärkelse inom den del av den internationella kvinnorörelsen som gick längst i sina krav på likställighet.⁵⁹ Det var det begrepp som antagits över hela den bildade

världen för att betona ”rörelsens senare och mer moderna stadium”, hävdar Frida Stéenhoff i inledningen till skriften. I Sverige var emellertid kvinnorörelsen alltför försiktigt, enligt hennes synsätt.⁶⁰

Detta var tiden då den svenska kvinnorörelsen började ta form. Fredrika-Bremerförbundet hade bildats redan på 1880-talet, men nu hade också de socialdemokratiska kvinnorna börjat organisera sig i större omfattning och den kvinnliga rösträttsrörelsen höll sitt konstituerande möte just detta år. Men feminist kallade man sig i regel inte, vilket troligtvis hade sin grund i att begreppet företrädesvis användes av grupperingar inom kvinnorörelsen som man inte ville förknippas med. Den tidiga svenska kvinnorörelsen var måttfull och pragmatisk. Suffragetternas militanta metoder i England ogillades, liksom de rörelser i Frankrike och Tyskland som inriktades sig på de mer kontroversiella frågorna kring kärlek, sexualitet och äktenskap.⁶¹ Det är inom den senare typen av tradition som Frida Stéenhoffs tankar ska placeras. Idéer liknande hennes finner vi till exempel hos Katti Anker Møller i Norge, hos Rosa Mayreder, Helene Stöcker och Grete Meisel-Hess i Tyskland, hos Charlotte Perkins Gilman i USA och hos Caroline Rémy i Frankrike.⁶²

Det fanns tydliga spänningar inom dåtidens svenska kvinnorörelse. När avancerade idéer om en friare sexualmoral även trängde in där på 1880-talet hade ledningen för Fredrika-Bremerförbundets bryskt satt stopp för det.⁶³ På 1890-talet var det Ellen Key som orsakade debatter. Även hon talade för en friare sexualmoral men

Clémentine-Hélène Dufau, reklamteckning från *La Fronde*. Vykort. Biliotéque Marguerite Durand, Paris

kritiserade också kvinnorörelsen för att gå för långt i sina likställighetssträvanden, vilket var nog så kontroversiellt.⁶⁴ Med Frida Stéenhoff fick kvinnorörelsen ytterligare ett kontroversiellt författarskap att hantera. Ellen Key kom att fungera som ett slags mentor för henne och i mycket var de eniga, inte minst i kritiken av religionen och rådande äktenskaps- och sexualmoral, men Frida Stéenhoff vände sig mot Ellen Key tankar om kvinnans särskilda "väsen" och mot att hon främst såg kvinnor i deras egenskap av mödrar.⁶⁵ I ett brev till Ellen Key skriver hon: "Jag intresserar mig mindre för hurudant hennes väsen är, än att hon får plats för sitt väsen – sén får hon

vara fågel eller fisk, gärna för mig. Men hon har inte armbågsrum – jag vill inte tala om den öfvriga kroppen."⁶⁶ Problemet var, enligt Frida Stéenhoff, just att den gängse moralen "sökt vältra öfver all känslighet på kvinnan och allt förstånd på mannen", som det står att läsa i *Feminismens moral*. "Idealet borde i stället vara, att hvarje människa vore både känslig och intelligent. *En hel personlighet*."⁶⁷

Varifrån hämtade hon då sin inspiration? Av brevväxling och annat material framgår det att hon läste mycket och brett, ofta tillsammans med sin man. De var båda internationellt orienterade och höll sig framför allt à jour med den sam-

hällskritiska skön- och facklitteraturen. Kvinnofrågan, religionskritiken och den moderna vetenskapen, särskilt utvecklingsläran, var teman som intresserade dem.⁶⁸ De tog, som många intellektuella vid denna tid, sin läsning och sitt engagemang på stort allvar. Vi resonerar jämt, skriver Frida Stéenhoff, i ett brev till sin bror. "Hvad det ibland är uppfriskande att ha någon att disputera med. Inom äktenskapet måste hvardera parten kunna andligen fåta och parera annars blir det ingen gymnastik för deras tankar och de förlora spänstigheten i själen".⁶⁹

Det tycks främst ha varit från fransk debatt som Frida Stéenhoff hämtat inspiration till sitt första föredrag. Bland de internationella tidskrifter paret prenumererade på fanns den franska *La Fronde*, som hon några år tidigare hade skrivit en artikel om för *Ord & Bild*.⁷⁰ Denna tidskrift, vilken startats 1897 av den kända franska feministen Marguerite Durand, var inte programmatiskt feministisk, men där arbetade endast kvinnor i alla funktioner. Det var särskilt Caroline Rémy, som skrev under signaturen Séverine, som Frida Stéenhoff uppskattade. Denna hade tidigare arbetat på en radikal vänstertidning som startats under Pariskommunens tid. I *La Fronde* fanns det sociala patos och den koppling mellan samhällsförändringar i stort och förändringar på kärlekens och moralens områden som också kommer att vara ett kännetecken för Frida Stéenhoffs författarskap.⁷¹

Feminismen som den förstås i *Feminismens moral* var något mer än kvinnosak eller formell kvinnoemancipation. När man

läser skriften fläktar samtidens tankebrus och olika ideologiska system förbi. Liberalismens tro på den fria och tänkande rationella individen, socialliberalismens reformtanke, den moderna vetenskapens tro på förnuft och framåtskridande, socialisternas tankar om att det var det ekonomiska beroendet som kedjade fast kvinnorna i underordning, religionskritiken och den tidens nya kärleksläror. Det är tankar kring familjen, kärleken och moderskapet som är i fokus i såväl denna som i Frida Stéenhoffs senare skrifter. Det var genom en analys av äktenskapet som orsakerna till kvinnors underordning skulle förstås. Skriftens kritik av äktenskapsinstitutionen är hård. Den rådande moralen gav plats för lagliga förbindelser, för celibat och prostitution, men inte för kärleken, var författarens slutsats. En social uppvärdering av moderskapet, ekonomiskt oberoende för kvinnor och barn och moralisk nyordning är hennes vision för framtiden. Hennes konkreta förslag till åtgärder var påfallande moderna: likställighet i äktenskapet, ökad bildning, rätt till arbete, barnbegränsning, barnbidrag och moderskapsförsäkring.⁷²

Feminismens moral bör mer ses som visionär pamflett, än som en regelrätt och djuplodande analys av tidens könsförhållanden och feministisk politik. Frida Stéenhoffs senare skrifter kom delvis att ha en annan och mer analyserande karaktär. Hon var påläst, det är uppenbart, men syftet var att skaka om, få folk med sig, få dem att tänka efter och här kom hennes skönlitterära och retoriska ådra till sin rätt.⁷³

En omstridd kulturradikal

Efter sin författardebut sökte Frida Stéenhoff närmare kontakt med tidens radikala kulturella elit genom brevväxling och resor till huvudstaden och ut i Europa. Successivt byggde hon upp ett stödjande nätverk av författarkollegor, dokumenterat framförallt genom hennes korrespondens och flera av dem trädde upp till hennes försvar då debatterna hettade till. Bland dem hon brevväxlade med, förutom de redan nämna, fanns vid den här tiden också John Landquist och Hinke Bergegren. Den Stéenhoffska familjens umgänge ändrade också successivt karaktär och blev mer varierat. Där samlades, vid sidan om "bolagsmänniskor", "den unga industristadens radikaler och anarkister, unghinkar och feminister", som Sverker Sörlin möjligen något tillspetsat formulerat det i en karaktäristik av kulturlivet och familjen Stéenhoffs betydelse i Sundsvall vid den här tiden.⁷⁴ När radikala föredragshållare och rösträttskvinnor, som till exempel Hinke Bergegren, Carl Lindhagen, Ann-Margret Holmgren, kom till staden avslutades deras vistelse ofta med ett besök hos Stéenhoffs.⁷⁵

Under 1900-talets första årtionde var de ideologiska gränserna ännu inte så skarpt utmejslade och liksom många radikala författare och intellektuella vid denna tid befann Frida Stéenhoff i en slags oberoende vänsterposition i gränslandet mellan liberalism och socialism. Det var också en tid då det fanns ett nära samband mellan kultur och politik. Många författare var liksom Frida Stéenhoff mångsysslare, som skrev i olika genrer och inte drog sig för

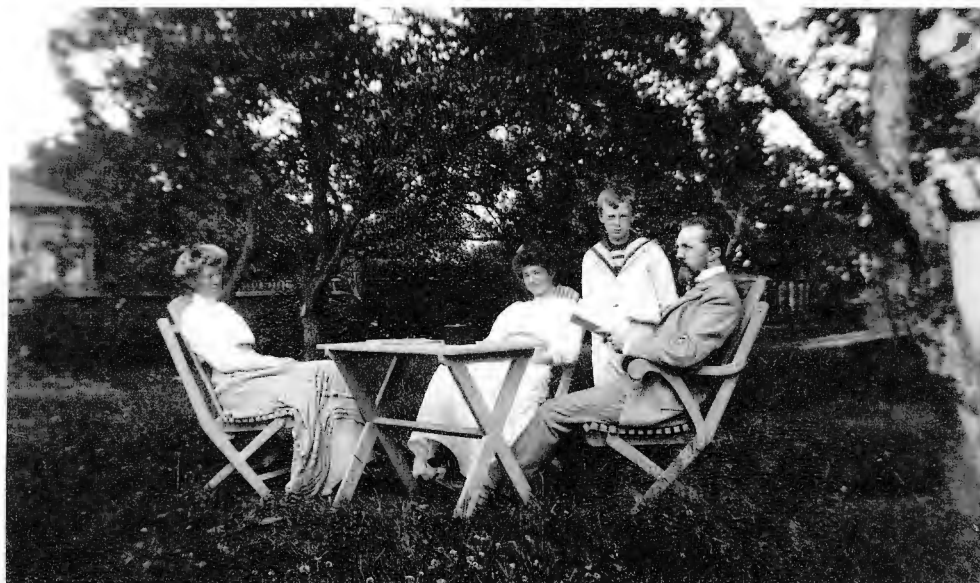
att delta i samhällsdebatten.⁷⁶ I Sällskapet för yttrandefrihet, senare Radikala klubben i Stockholm som samlade fritänkare av olika slag och där Frida Stéenhoff också medverkade, kopplades frågorna ihop och många av de aktiva var författare och konstnärer.⁷⁷ Det tycks ha varit i den typen av sammanhang, könsblandade och med högt i tak, som hon kände sig mest hemma och där hennes idéer kunde tolereras. Även om Frida Stéenhoff ofta beklagade att manliga författare inte förstått kvinnofrågan hyste hon hopp om att de skulle göra det. Feminismen "är icke längre en strid mellan *kön*. Icke heller mellan *klasser*. Den är en strid mellan *själar*", som hon besvärjande formulerade det i *Feminismens moral*.⁷⁸

Efter sitt första inlägg i samhällsdebatten kom Frida Stéenhoff under Sundsvallstiden att hålla föredrag och publicera sig i några av tidens mest kontroversiella och omdebatterade frågor. Flera av föredragen höll hon också i Stockholm och på andra orter i landet. De rörde den reglerade prostitutionen, barnbegränsning, den kvinnliga rösträtten, fredsfrågan och det hon kallade den fria kärleken.⁷⁹ Med detta placerade hon sig i samhällsdebattens själva centrum. Av de samhällsbevarande krafterna sågs hon alltmer som en representant för farliga och nedbrytande tendenser i samtiden, som ansågs hota familjen, släktet och samhällsstabiliteten.⁸⁰ I dessa debatter tenderade Frida Stéenhoffs kärnfråga om kvinnors och barns rätt, att helt skymmas bakom olika typer av nationella hänsyn och intressen.⁸¹

Kulmen i debatten nåddes med föredraget och skriften *Penningen och kärleken* år 1908. Den diskussion som då drogs igång överskuggade till och med den som orsakats av *Lejonets unge* elva år tidigare. Frida Stéenhoff fick upprepa föredraget två gånger både i Stockholm och i Sundsvall och det drog mängder av åhörare. Kritiken lät inte vänta på sig och den kom som tidigare företrädesvis från konservativt och religiöst håll. Motmöten hölls, motskrifter skrevs och kritiska inlägg publicerades i dagspress och tidskrifter.⁸² Den "fria kärlek" hon hade som vision tolkades ofta i debatten som en plädering för promiskuitet, men själv framhöll hon som mål, "å ena sidan en inskränkning i mannens nuvarande frihet, en stegring av hans moraliska ansvar, å andra sidan en friare, självständigare ställning för kvinnan".⁸³ Från liberalt och socialdemokratiskt håll var man i

regel mer välvilligt inställd, dock utan att ta alla hennes idéer till sitt hjärta, framför allt inte tankarna kring friare kärlekshållanden och barnbegränsning. Flera av mötena arrangerades av socialdemokratiska organisationer och den socialdemokratiska pressen ställde sig i stora stycken på Frida Stéenhoffs sida när debatten var som hetast.⁸⁴ I Sundsvall uttryckte arbetarrörelsen dessutom sin beundran genom att låta i maj-demonstrationen år 1908 passera hennes bostad.⁸⁵

Från kvinnorörelsens sida var det ganska tyst då Frida Stéenhoffs alster debatterades i offentligheten, med undantag för den kritik som fördes fram från dess konservativa och religiösa del. Bland annat talade Elin Rydberg, lärarinna och aktiv i KFUK, vid ett av protestmötena i Sundsvall på våren 1908.⁸⁶ Frida Stéenhoff hade själv varit involverade i rösträttsföreningen

Familjen Stéenhoff i trädgården i Oskarshamn.

i Sundsvall och hade kontakt med ledande rösträttskvinnor, varav hennes yngre syster Ellen Hagen var en. Men i den offentliga debatten kring hennes föredrag och skrifter var det alltså få representanter för den borgerliga kvinnorörelsen som deltog. Kanhända var det en medveten strategi och ett uttryck för motstånd från vissa, kanhända var det en tyst sympatyttring från andra. Den borgerliga kvinnorörelsens avvaktande hållning till att ta upp frågor kring kärlek och sexualmoral är i och för sig begriplig i denna tid då starka krafter var emot all kvinnoemancipation och då en kvinnas karriär eller trovärdighet lätt kunde undermineras av ett rykte om ett sexuellt snedsteg.⁸⁷ Frida Stéenoffs alster omnämndes ytterst sällan i Fredrika-Bremer-förbundets tidskrift *Dagny*. Personliga sympatyttringar kunde hon dock få. Från Frigga Carlberg, som tillhörde den liberala delen av kvinnorörelsen hade hon till exempel fått ett långt tackbrev när denna sett *Lejonets unge* i Göteborg, och läkaren Karolina Widerström sände i januari 1905 ett kort där hon uttryckte sin "sympati", "högaktning och beundran" för hennes modiga skrift om den reglementerade prostitutionen.⁸⁸ Sina bundsförvanter hade Frida Stéenhoff framför allt inom det frisinnade ledarskiktet inom rösträttsrörelsen. I den *Kvinnornas Almanack* som rörelsen gavs ut år 1908 tog man till exempel in hennes artikel "Brottets gökungar", som behandlade ett ytterst kontroversiellt ämne, nämligen rätten till abort då en kvinna blivit gravid genom våldtäkt.⁸⁹ Och kritiken uteblev inte. En dylik artikel passade inte i en kalender som var "afsedd

att ligga framme", skrev *Dagnys* redaktör Lotten Dahlgren, och hon vände sig också mot att aforismer ur Frida Stéenoffs verk "med slösande hand utströtts lite här och där i boken, hvarhelst en plats stått ledig bland text eller annonser".⁹⁰ På ett lokal plan fanns också tidvis ett starkt motstånd och protester mot att Frida Stéenhoff tilläts tala på rösträttsmöten och representera rörelsen.⁹¹ "Men som människorna buro sig åt mot Frida. Det var som om hon hade varit pestsmittad", skrev till exempel Frigga Carlberg i ett brev hösten 1909.⁹²

Från den socialdemokratiska kvinnorörelsen åtnjöt Frida Stéenhoff större sympati, vilket sannolikt hängde samman med hennes sociala engagemang och att hon vågade ta upp den kontroversiella frågan om barnbegränsning. Tidningen *Morgonbris* både skrev om henne och tog in artiklar skrivna av henne, hon anlätades som talare vid offentliga möten och inom rörelsen fanns grupper av kvinnor som var klart influerade av henne. Vid de konferenser som de socialdemokratiska kvinnorna anordnade under 1900-talets första årtionde togs även de sexuella frågorna upp till ingående behandling. Man diskuterade övergivna mödrars och barns situation, sexualupplysning och preventivmedel, bland annat med referenser till Frida Stéenhoff.⁹³ Men alla uppskattade inte denna frispråkighet. Det gällde till exempel Kata Dalström som satte solidariteten inom arbetarklassen främst och varnade kvinnorna för att, likt Frida Stéenhoff, göra den sexuella frågan till den centrala i arbetarrörelsen, "enär en mängd andra spörsmål äro av mycket större betydelse".⁹⁴

”En levande antites”

Pressen på familjen var hård då debatten om *Penningen och kärleken* var som mest intensiv och i ett brev längre fram berättar Frida Stéenhoff att de tagit Rolf ur ”den pietistiska gosskolan”.⁹⁵ Senare under året lämnar familjen Stéenhoff Sundsvall. Turbulensen kring dem båda spelade nog sin roll, men det avgörande var att hennes man fått en efterlängtd provinsialläkartjänst. De flyttade först till Oskarshamn och fyra år senare till Stockholm, där de sedan blev kvar. Nu fick hon på ett helt annat sätt än tidigare, ett kontaktnät av kvinnliga intellektuella: författare, fredsaktivister eller feminister i hennes egen tappning. Här fanns Elin Wägner, Anna Lenah Elgström, Marika Stiernstedt och Naima Sahlbom för att nämna några.⁹⁶

Frida Stéenhoff fortsatte oförtrutet att utveckla sina idéer – i skönlitterära texter, i debattskrifter och i artiklar. Under 1910-talet blev hon mindre ensam om sina idéer då en ny generation kvinnliga författare, med Elin Wägner i spetsen, gjorde litterära inbrytningar med skildringar av ett nytt och friare kvinnoliv. Efter 1920 blev Frida Stéenhoff mindre synlig i offentligheten samtidigt som hon fick mer erkännande för sin kulturgärning, vilket bland annat de många hyllningsartiklarna som skrevs till hennes ära då hon fyllde 60 och 70 år vittnar om.⁹⁷ En grupp vänner och författarkollegor tog dessutom initiativ till den biografi om hennes, skriven av Beatrice Zade, som kom ut på Bonniers förlag 1935.⁹⁸ Och i Erik Lindorms arbete *Gustaf V och hans tid*, som kom ut året ef-

ter, lyftes hon också fram. Ett av de första uppslagen pryddes av en stor bild av Frida Stéenhoff och under rubriken *Penningen och kärleken i Sundsvall* återgavs den livliga debatt som hennes föredrag väckt våren 1908.⁹⁹ Men med tiden föll hon i glömska – ett öde som drabbat många författare och intellektuella, inte minst kvinnor.

I en artikel i *Idun* som Elin Wägner skrev i samband med Frida Stéenhoffs 50-årsdag pekade hon på den paradox som många samtida upplevde i förhållande till den kontroversiella författarinnan. Hur kom det sig att hon, som hade det så bra, var så hängiven förändringsidén? ”Hennes lyckliga familjeliv, hennes vackra hem, hennes distingerade personlighet, hennes milda älskvärda uppträdande – allt detta har man så svårt att förlika med hennes åsikter.”¹⁰⁰ Att förklara varför en människa väljer en viss väg i liv är en naturligtvis en komplicerad fråga. Det handlar om tiden, hur ens liv har gestaltat sig, personligheten och rena tillfälligheter. En läsning av den unga Frida Stéenhoffs brev frammanar bilden av en engagerad och ytterst vetgirig ung människa. Kanske hennes bataljer med fadern rustade henne väl för att stå fast vid sina ståndpunkter trots den bitvis ytterst hårda kritik hon fick. De fortsatte att stå nära varandra oaktat att hon gick emot mycket av vad han stod för. Tiden med sina moderna idéströmningar, ökade utbildningsmöjligheter för kvinnor och mötet med radikalismen i Schweiz och sociala missförhållanden i Sundsvall var ytterligare betingelser, liksom att hon gifte sig med en man som uppmuntrade

hennes självständighet och författarskap och att hon hade ett stödjande nätverk omkring sig.

En annan och besläktad fråga är varför Frida Stéenhoff fick det utrymme hon trots allt fick, med tanke på de misogynna stämningar som ändå rådde vid den här tiden.¹⁰¹ En nyckel till den gåtan kan vara just den paradox som Elin Wägner och många i hennes samtid påtalade. Om någon annan, "en utlevad slusk", skrivit samma böcker, hållit samma föredrag, hur många anhängare hade han fått? "Hade han ock varit vår stads stolthet?", som en av hennes kritiker formulerade det.¹⁰² I en hyllningsartikel i Sundsvall tidning inför paret Stéenhoffs flytt från staden framhölls Frida Stéenhoffs kvinnliga framtoning som hennes styrka. "Trots allt det mod och den beslutsamhet varmed fru S. för pennan eller låter höra sitt väljudande

ord från talarstolen, bibehåller hon såsom sitt bästa harnesk emot de duggande anfallen sitt älskvärdt kvinnliga väsen, vilket är oantastligt och höjer sig högt över de småsinnade angreppens dvärgalåt."¹⁰³ Nu hade ju inte Frida Stéenhoff själv något till övers för idéer om kvinnors särskilda natur eller könsbestämda egenskaper överhuvudtaget, men det hindrar inte att hennes bakgrund, hennes roll som maka och mor och hennes feminina yttre kom att fungera som ett skydd som gav henne utrymme i debatten. Som Elisabeth Krey Lange formulerade det i en artikel inför Frida Stéenhoffs 70-årsdag.

Författarinnan till så många skrifter, som bringat oro i sinnena, är en levande antites. Hon andas frid och upphöjt lugn. Det har varit hennes styrka, hennes rustning i striden.¹⁰⁴

CHRISTINA CARLSSON WETTERBERG • "En levande antites".

Frida Stéenhoff i förra sekelskiftets kulturdebatt

Noter

1. Frida Stéenhoff, "Lejonets unge på scen idag och för tjugonio år sedan", *Bonniers veckotidning*, nr 26 1926, s. 28 f.
2. *Sundsvalls-Posten* 18/1 1897.
3. För debatten se *Sundsvalls-Posten* 21/1–2/2 1897. Se även Beatrice Zade, *Frida Stéenhoff: människan, kämpen, verket*, Stockholm 1935, s. 83–94 och Bodil Eriksson, "Fri kärlek på turné i spalterna år 1897", i *Kraftfält. Forskning om kön och journalistik*, Stockholms universitet, Stockholm 1998, s. 22–31.
4. Zade 1935, s. 89.
5. Martin Johansson, "Ännu några ord om 'Lejonets unge'", *Sundsvalls-Posten* 16/2 1897.
6. Pjäsen sattes upp av Wilhelm Rydbergs teatersällskap, som var ett av de mer ansedda vid denna tid. För mer information se Olof Hillberg (red.), *Teater i Sverige utanför huvudstaden*, Stockholm 1948, s. 95 f.
7. Bodil Eriksson, *Frida och kärleken: Del 2. Om Frida Stéenhoff, den fria kärleken och pressen i Gävle, Borås, Göteborg och Stockholm 1897–1908*. Högskolan i Sundsvall/Härnösand, 1985, Eriksson 1998.
8. Artikelen bygger på min biografi *Bara ett öfverskott af lif. En biografi om Frida Stéenhoff (1865–1945)*, Stockholm 2010.
9. Ellen Hagen, *Bernhard Wadström: präst – skriftställare – människovän: en livsbild från de andliga rörelserna under ett gånget sekel*, Stockholm 1936, Lars Österlin, *Stockholmsväckelsen kring lord Radstock: en kyrkohistorisk undersökning*, Stockholm 1947, Oloph Bexell, *Sveriges kyrkohistoria 7. Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid*, Stockholm 2003, s. 209.
10. Zade 1935, s. 44f, Carlsson Wetterberg 2010 s. 30–35.
11. Zade 1935, s. 44.
12. Brev från Frida Wadström till hennes far Carl Bernhard Wadström 11/10 1883, Bernhard Wadström m.fl. samlingar, Brev till Bernhard Wadström, Vol. 15, Stockholms stadsarkiv (SSA).
13. Carlsson Wetterberg 2010, s. 35–58.
14. Margareta Wirmark, *Noras sysstrar. Nordisk dramatik och teater 1879–1899*, Stockholm 2000. Se vidare Ingeborg Nordin-Hennel, *Dömd och glömd: en studie i Alfhild Agrells liv och dikt*, Umeå 1981; Eva Helen Ulvros, *Sophie Elkan: hennes liv och vänskapen med Selma Lagerlöf*, Lund 2001, Birgitta Holm, *Victoria Benedictsson*, Stockholm 2007. Angående kvinnornas roll i det moderna genombrottet i litteraturen i Norden se Pil Dahlerup, *Det moderne gennembruds kvinder*, København 1983; Inger-Lise Hjøtdt-Vetlesen, "Modernitetens kvinnlig text. Det moderna genombrottet i Norden", i *Fadershuset. Kvinnornas litteraturhistoria 1800–1900*, Band 2, Höganäs 1993.
15. Ulf Boëthius, *Strindberg och kvinnofrågan till och med Giftas I*, Stockholm 1969, Germund Michanek, *Skaldernas konung. Oscar II, litteraturen och litteratörerna*, Stockholm 1979, s. 300–340, Lars Lönnroth och Sven Delblanc (red.), *Den svenska litteraturen. 3. De liberala genombrotten 1830–1890*. Stockholm 1993, s. 185–199, Boel Englund och Lena Kärelund, *Rätten till ordet: en kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880–1920*, Stockholm 2008, s. 46–48.
16. Gurli Linder, *Sällskapsliv i Stockholm under 1880- och 1890-talen: några minnesbilder*, Stockholm 1918.
17. Zade 1935, s. 48.
18. Det framhåller Frida Stéenhoffs yngre syster, Ellen Hagen i en levnadsskildring (1936) över deras far. Hon betonar att han hade ett brett kontaktnät som sträckte sig utanför hans religiösa sfär och att hans patos var både kristendom och bildning, Ellen Hagen 1936, s. 135, 192–201.
19. Gotthilf Stéenhoff, Minnenas skuggspel på livet duk. Otryckt manuskript, 1940, s. 41. Frida Stéenhoffs samling, Kvinnohistoriska samlingarna, Göteborgs universitetsbibliotek. (GUB)
20. Stéenhoff 1940, s. 45.
21. Angående Gotthilf Stéenhoffs verksamhet se Lars Andér, *Tbc. Tuberkulos och tuberkulosvård i sundsvallsområdet 1890–1918*, Umeå 1989, kap. 3, Waldemar Skarstedt (red.), *Nykterhetsrörelsens banérförare: biografier af nutida svenska nykterhetskämpar: med ett hundrafemtiotal porträtt, däraf tvåanne helsidesbilder i elegant färgtryck*, Stockholm, 1903, s. 524–527.
22. Hon var bland annat engagerad i välgörenhetsorganisationen Tomtarne samt ledmot i en kommitté tillsatt av Stadsfullmäktige för att utreda införandet av ett nytt fattigvårdssystem. Se Zade 1935, s. 73f, Andér 1989, s. 82f, Carlsson Wetterberg 2010, s. 75.

23. "Hvad vi fordra", *Idun* 1889, nr 8, "Från faderns debet", *Idun* 1889, nr 17, "Princip och erotik", *Idun* 1889, nr 25, "Qvinnans såsom prest", *Idun* 1889, nr 45.
24. Anteckningar till självbiografi, Frida Stéenhoffs samling, Vol. A 27:6, (GUB).
25. *Sundsvalls-Posten* 19/1 1897.
26. Brev från Frida Stéenhoff till Ellen Key 12/10 1901, Kungliga biblioteket (KB).
27. Angående de akademiskt bildade kvinnornas position vid denna tid se t. ex. Ann-Sofie Ohlander, "En utomordentlig balansakt: kvinnliga forskarpionjärer i Norden", *Historisk tidskrift*, nr. 1 1987, Hanna Markusson Winkvist, *Som isolerade öar: De lagerkransade kvinnorna och akademien under 1900-talets första hälft* Eslöv, 2003.
28. *Göteborgs-Posten* 8/4 1897, osignerad artikel.
29. Carlsson Wetterberg 2010, s. 214.
30. Anteckningar till självbiografi, Frida Stéenhoffs samling,, Vol 27:6. (GUB)
31. Nordin Hennel, Ingeborg, "Författare i sekelskiftets Sundsvall", i Lars-Göran Tedebrand (red.), *Sundsvalls historia, Del III*, Sundsvall 1997, Sverker Sörlin, "Norrländska huvudstäder. Kring sambandet mellan ekonomi och kultur", i *Thule. Kungliga Skytteanska Samfundets årsbok* 1989, Umeå 1989.
32. För en diskussion av begreppet indignationslitteratur och begreppets eventuella koppling till manliga respektive kvinnliga författare se Per Rydén, *Domedagar: svensk litteraturkritik efter 1880*, Lund 1987, s. 128–133, David Gedin, *Fältets herrar: framväxten av en modern författarroll: artonhundraåttioalet*, Symposium, Stockholm 2004, s. 192–214, Englund & Kårelund 2008, s. 58 f.
33. Hillberg 1948, s. 95 f.
34. Frida Stéenhoff, "Mitt första författarskap", *Idun* 1909, nr 8. (Att la Fontaine ingick framgår inte av artikeln men av ett samtida brev till hennes bror Bernhard (25/12 1883, i privat ägo).
35. *Ibid* s. 101.
36. Se till exempel recensionen av Lejonets unge av signaturen "Jaqueline" i *Nya Dagligt Allehanda* 17/7 1896.
37. Brev från Frida Stéenhoff till Ellen Key 10/12 1899.
38. Brev från Ellen Key till Frida Stéenhoff 17/12 1899. (KB)
39. Angående katolicismen i Sverige vid denna tid se Yvonne Maria Werner, "Katolska kyrkans återkomst i Sverige", i K. Arne Blom och Sigfrid Fredestad (red.) *Vägen till Den katolska kyrkan i Sverige*, Ängelholm 2000.
40. Det heliga arvet och Öknen var inte dramer utan romaner (de kallades berättelser). Det heliga arvet skrevs dock ursprungligen i dramatisk form och uppfördes första gången i Sundsvall den 3 dec 1902.
41. Zade 1935, s. 141. För en insiktsfull analys av dramats idéinnehåll se Claes Ahlund, "Krig och kultur i konservativ och radikal belysning: Annie Åkerhielm och Frida Stéenhoff från sekelskiftet till första världskriget", *Sammlaren. Tidskrift för svensk litteraturvetenskaplig forskning*. Årgång 126: 2005.
42. Brev från Frida Stéenhoff till Georg Brandes 15/10 1903. Georg Brandes arkiv 1 c, Det Kongelige Bibliotek, København.
43. Georg Brandes, "Harold Gote", *Samlede skrifter Bd 17*, Kjöbenhavn 1906 (ursprungligen tryckt i Politiken den 9/11 1903, enligt Frida Stéenhoffs handskrivna notering), s 204.
44. *Ibid*, s. 207.
45. Under senare år har de kvinnliga 80-talsdramatikerna lyfts fram igen och analyserats ur nya perspektiv. Se till exempel Wirmark 2000, Lisbeth Larsson, *Hennes döda kropp: Victoria Benedictssons arkiv och författarskap*, Stockholm 2008, Monica Lauritzen, *Sanningens vägar: Anne Charlotte Lefflers liv och dikt*, Stockholm 2012. Inom ramen för projektet Moderna kvinnor, vid Stockholms stadsteater, och Spetsprojektet, ett samarbete mellan Riksteatern, Östgötateatern och Örebro länsteater, spelades dessutom under 2008 och 2009 pjäser skrivna av bland annat Alfhild Agrell, Victoria Benedictsson, Ann-Charlotte Leffler och Frida Stéenhoff på olika teaterscener i landet.
46. Brandes 1906 (1903), s. 205.
47. Wirmark 2000, s. 131.
48. Pjäsen sattes upp av det Deurellska teatersällskapet för att därefter spelas i landsorten. Carl Deurell, som tidigare bland annat hade varit engagerad hos Wilhelm Rydberg, hade bildat sitt sällskap några år tidigare. Se Hillberg 1948, s. 161–166.
49. Brev från Frida Stéenhoff till Ellen Key 10/12 1902, (KB), se även Zade 1935, s. 113.

50. *Vårt land* 17/10 1904.
51. *Stockholms-tidningen* 24/11 1904.
52. *Idun* 3/11 1904, s. 543. Artikeln var en samlingsrecension som tog upp ett antal nya verk av kvinnliga författare, däribland Selma Lagerlöf, Matilda Roos, Alfhild Agrell och Annie Quiding (senare Åkerhielm)
53. *Göteborgsposten* 19/11 1904.
54. För ett intressant aktuellt bidrag se Jeanette Winterson, *Konst: essäer om extas och skamlöshet*, Göteborg 2014.
55. Brev från Frida Stéenhoff till Algot Ruhe 7/4 1901. (KB)
56. Frida Stéenhoff, *Teatern och livet*, Stockholm 1910, s.16.
57. *Ibid* s. 19 f.
58. Brev från Frida Stéenhoff till Algot Ruhe 29/1 1903. (KB)
59. Om begreppet feminism vid denna tid se Ulla Manns, *Kvinnofrågan 1880–1921. En artikelbibliografi*, Lund 1992, s 14, Ulla Wikander, *Feminism, familj och medborgarskap: debatter på internationella kongresser om nattarbetsförbud för kvinnor 1889–1919*, Göteborg, 2006.
60. Frida Stéenhoff, *Feminismens moral. Föredrag hållet i Sundsvall den 30 juni 1903*, Stockholm 1903, s. 3f.
61. Angående den tidiga svenska kvinnorörelsen se till exempel Bertil Björkenlid, *Kvinnokrav i manssamhälle. Rösträttskvinnorna och deras metoder som opinionsbildare och påtryckargrupp i Sverige 1902–1921*, Uppsala 1982, Hjärdis Levin, *Masken uti rosen. Nymalthusianism och födelsekontroll i Sverige 1880–1910. Propaganda och motstånd*, Stockholm/Stehag 1994, Ulla Manns, *Den sanna frigörelsen. Fredrika-Bremer-Förbundet 1884–1921*, Stockholm 1997, Josefin Rönnbäck, *Politikens genusgränser: den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902–1921*, Stockholm 2004.
62. Mary A. Hill, *Charlotte Perkins Gilman: the making of a radical feminist, 1860–1896*, Philadelphia 1980, Ellinor Melander, *Den sexuella krisen och den nya moralen: förhållandet mellan könen i Grete Meisel-Hess' författarskap*, Stockholm 1990, Ann Taylor Allen, *Feminism and motherhood in Germany, 1800–1914*, New Brunswick, N.J., 1991, Ida Blom, I. "Voluntary motherhood 1900–1930: theories and politics of a Norwegian feminist in an international perspective", i G. Bock & P. Thane (eds), *Maternity and Gender Policies. Women and the rise of the European Welfare States 1880s–1950s*, London/New York 1994, Mary Louise Roberts, *Disruptive Acts: The New Women in Fin-de-Siècle France*, Chicago 2002.
63. Manns 1997, s. 84f.
64. Claudia Lindén, *Om kärlek: litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*, Stockholm 2002, s. 22f, Englund & Kåreland 2008, s. 189, Manns 1997, s. 134–142.
65. Se Ellen Key, "Missbrukad kvinnokraft" och "Naturenliga arbetsområden för kvinnan": *Tvæne föredrag*, Stockholm 1896, s. 14.
66. Brev från Frida Stéenhoff till Ellen Key 30/1 1903. (KB)
67. Stéenhoff 1903, s. 15.
68. Carlsson Wetterberg. 2010, s. 120 ff.
69. Brev från Frida Stéenhoff till brodern Bernhard Wadström 24/2 1890, Carlsson Wetterberg 2010, s. 80.
70. Frida Stéenhoff, "La Fronde", *Ord & Bild* 1900, nr 9.
71. Roberts 2002, s. 49, 5, Wikander 2006, s. 109 f. Tidningen finns på mikrofilm på Bibliothèque Marguerite Durand i Paris.
72. Stéenhoff 1903.
73. Detta blev uppenbart för mig vid en uppläsning i samband med utgivningen av en bok med några texter av Frida Stéenhoff våren 2007; boken bär titeln *Blott ett annat namn för ljus* (Rosenlarv förlag 2007) och innehåller Lejonets unge, Feminismens moral och novellen En sållsam historia.
74. Sverker Sörlin 1989, s. 88.
75. Carlsson Wetterberg 2010, s. 172ff.
76. Rydén 1987.
77. Carl Lindhagen, *Carl Lindhagens memoarer. Andra delen*, Stockholm 1938, s. 146ff.
78. Feminismens moral 1903, s. 6.
79. Den reglementerade prostitutionen ur feministisk synpunkt (1904), Humanitet och barnalstring (1905), Hvarför skola kvinnorna vänta? (1905) Fosterlandskänslan (1907), Penningen och kärleken (1908), Några ord om protesterna och grundlinjerna i mitt författarskap (1908)
80. Angående debatterna kring smuts- och dekadenslitteratur vid denna tid se Ulf Boëthius, När Nick Carter drevs på flykten: kampen mot «smutslitteraturen» i Sverige 1908–1909, Stockholm 1989.
81. En del av kritiken var hämtad från de rashygieniska tankar, som blev allt vanligare vid denna tid, och hävdade att barnbegränsning

- och friare kärleksförhållanden skulle leda till en degeneration av släktet. Frida Stéenhoff var, liksom många radikala intellektuella vid denna tid, om än i mild form också influerad av de rasbiologiska tankegångarna. För henne låg dock fokus på individens rätt och på juridiska och sociala reformer. Carlsson Wetterberg 2010, s. 180f, 231f. För en annorlunda tolkning se Stenberg, Lisbeth, *I kärlekens namn: om människosynen, den nya kvinnan och framtidens samhälle i fem litteraturdebatter 1881–1909*, Stockholm 2009. Angående det rasbiologiska tänkande se Gunnar Broberg & Mattias Tydén, *Önska i folkhemmet*, Stockholm 1991 och om dessa idéers förekomst inom kvinnorörelsen Christina Carlsson Wetterberg, "Kvinnans rätt och nationens väl. Debatten kring 1920 års giftermålsbalk", i Lars M. Andersson, Anna Jansdotter, Bodil E.B. Persson and Charlotte Tornbjör (red.), *Rätten. En festskrift till Bengt Ankarloo*, Lund 2000.
82. För denna debatt se Carlsson Wetterberg 2010, s. 203–209.
83. Frida Stéenhoff, Penningen och kärleken 1908, s. 94. För en mer utförlig behandling av skriften se Christina Carlsson Wetterberg, "Penningen, kärleken och makten: Frida Stéenhoffs feministiska alternativ", i Ulla Wikander och Ulla Manns (red.) *Det evigt kvinnliga. En historia om förändring*, Lund 2001.
84. Se t. ex. *Socialdemokraten* 14/1, 8/5 och 14/5 1908.
85. Zade 1935, s. 150 f.
86. Elin Rydberg, Med anledning af hvad fru Stéenhoff säger och vill. Föredrag vid protestmötet i Sundsvall den 5 April 1908, Sundsvall 1908
87. Se till exempel Inger Hammar analys av debatten i samband med att Marie Curie fick nobelpriset 1911, Inger Hammar, "Alma Maters sedliga döttrar. Kvinnornas intåg på den akademiska arenan", i Eva Österberg och Christina Carlsson Wetterberg (red.), *Rummet vidgas: kvinnor på väg ut i offentligheten ca 1880–1940*, Stockholm 2002.
88. Zade 1935, s. 94. Brev från Karolina Widerström till Frida Stéenhoff 15/1 1905, Carlsson Wetterberg 2010, s. 209.
89. Frida Stéenhoff, "Brottets gökungar", i *Kvinnornas Almanack* 1908.
90. Dagny 1907, s. 430.
91. Björkenlid 1982, s. 250, Christina Florin, *Kvinnor får röst: kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse*, Stockholm 2006, s. 259.
92. Brev från Frigga Carlberg till Signe Bergman 11/11 1909, citerat ur Florin 2006, s. 331, not 614.
93. Carlsson (Wetterberg), *Kvinnosyn och kvinnopolitik. En studie av svensk socialdemokrati ca 1880–1910*, Lund 1986, s.264–272, Levin 1994, s. 247–253.
94. Carlsson (Wetterberg)1986 s. 271.
95. Brev från Frida Stéenhoff till Anna Lindhagen 28/7 1908. Anna Lindhagens samling, Vol. 2c, (SSA).
96. Carlsson Wetterberg 2010, s. 256ff.
97. Se till exempel artiklar av Elin Wägner i *Tidevarvet* nr 36, 1935, Anna Lenah Elgstöm i *Socialdemokraten* 11/12 1935, Elisabeth. Krey Lange i *Idun* 19/12 1935, Signe Fredholm i *Arbetet* 3/7 1936, John Landquist i *Aftonbladet* 9/12 1935, Elis C:son Flodh i *Folket i Bild* nr 21 1935, samt under signatur eller pseudonym i *Svenska Morgonbladet* 11/12 1935, *Dagens Nyheter* 10/12 1935 och *Stockholmstidningen* 10/12 1935.
98. Bland initiativtagarna fanns vänner och meningsfränder som på olika sätt stött hennes gärning och författarskap, men också sådana som stått längre ifrån henne som Selma Lagerlöf och Lydia Wahlström.
99. Erik Lindorm, *Gustaf V och hans tid: en bokfilm. 1907–1918*, Wahlström & Widstrand, Stockholm, 1936.
100. Elin Wägner, "På Frida Stéenhoffs femtioårsdag", *Idun* 1915 nr 50.
101. Angående det motstånd kvinnorörelsen mötte se t.ex. Björkenlid 1984, s. 14ff; Johannisson, Karin, *Den mörka kontinenten: kvinnan, medicinen och frn-de-siècle*, Stockholm, 2004; Manns 1997, s. 162; Lindén 2002, s. 116 f.
102. Rydberg 1908, s. 10.
103. *Sundsvalls Tidning* 21/9 1908.
104. *Idun* 19/12 1935.

Kortfattat personregister till artiklar och meddelanden 1946–2013

LEIF GIDLÖF

Registret är upprättat i en mycket förenklad form och omfattar enbart namn på personer eller släkter som är det direkta föremålet för artiklar och meddelanden i tidskriften under perioden, sålunda inte i texterna annars omnämnda personer eller recensensavdelningen. Författarnamn framgår inte. Men även på detta sätt kan registret förhoppningsvis fylla en funktion för snabb orientering. För perioden 1946–1992 utgår det helt från uppgifter i Åke Lilliestams tryckta register (jfr nedan) och anger enbart årgång. Därefter anges även häftesnummer.

För mer detaljerade registeruppgifter hänvisas till följande.

- Personhistorisk Tidskrift 1946–1992. Register upprättat av Åke Lilliestam (PHT 1994:2). Detta register är upplagt alfabetiskt efter artikelförfattare och omfattar även re-

censerade arbeten och andra sökingångar samt ger fullständiga titlar på artiklarna.

- Artiklar i Personhistorisk Tidskrift 1898–1997. Register upprättat av Per-Olov Bergman. Registret är alfabetiskt upplagt efter författare. Finns att tillgå på samfundets hemsida www.personhistoriskasamfundet.org.

- Detaljerat personregister i respektive årgång.

Efter registret följer som komplement en förteckning på artiklar i tidskriften/skriftserien av mer allmän karaktär avseende principiella frågor, särskilda grupper eller annat och som inte i första hand kan kopplas till specifika personer eller släkter. Fram till 1993 är förteckningen att se som ett urval. På samfundets hemsida

www.personhistoriskasamfundet.org finns också ett antal hänvisningar till annan litteratur om biografi och personhistoria som företeelse.

Personregister

Adlersparre, Sophie	1997:1	Berger, Vilhelm	1981
Adrian-Nilsson, Gösta	1987	Berghman, Arvid	1999:1
Agnes Birgersdotter	1967	Bergholtz, Ralph	2013:1
Ahlberg, Alf	1987	Bergius, Bengt	1962
Ahlin, Lars	1998:1	Bergqvist Hansson, Jenny	2002:2
Ahnfelt, Astrid	1992	Bergström, Herman	2010:2
Ahnfelt, P. Gabriel	1967	Berling, Elvir	1990
Åke Bengtsson, se Färla		Bernström, Richard	2006:2
Akrell, Carl	2007:1	Berwald, Frans	1970
Alexander III, påve	1978(2)	Berzelius, Jöns Jacob	1955
Almquist, Jan Eric	1997:1		1957
Almquist, Johan Axel	1955	Besck, Zacharias	1978
Almqvist, Daniel	1951	Beskow, Bernhard von	1950
Alstrin, Erik	1976	Birckholtz, Hieronymus von	1998:2
Amund, målare, borgmästare	2004:2	Birger Jarl	1953
Anckarsvärd, Michael Gustaf	2003:1	Birger Magnusson	1967
Andersson, Erik Arvid	1996:1	Birgitta Birgersdotter (heliga Birgitta)	1973(2)
Ängel, Magnus Johansson	1952		1974(2)
Appelbom, ätt	1949		1976
Aslan Aga	1998:1	Björk, Leif	2012:1
Aspelin, Gunnar	2013:1	Björköätten	1953
Aspelin, släkt	1967	Björnsthäl, Magnus Gustaf	1949
Azzolino, Decio	1986	Bjurumsläkten	1952
Båät, Lennart Nilsson	1974	Blackstadius, Laurentius Nicolai	1958
Båät, Nils Lindormsson	1965	Blåpanna, Esbjörn	1962
	1974	Blixen, släkt	2012:1
Balck, Victor	1979	Blixencron, Mårten Pedersson	1973
Båt av Billa, ätt	1974	Block, Magnus Gabriel von	2011:1
Bedoire, släkt	1963	Bo Jonsson (Grip)	2007:1
	1966	Bodin, Jean	1963
Behmer, Axel	1991	Bolin, Sture	2012:1
Bellman, Carl Michael	1968/69	Bournonville, August	1973
Bengt Arvidsson	1964		1979
Bengta Knutsdotter	1966		1980
Berg, Rudolf Fredrik	2004:1		2005:2
	2012:1	Brahe, Ebba	1956
		Brahe, Per d.y.	1992
		Brandel, släkt	1957
		Brandsköld, Måns Arvidsson	1981
		Branting, Hjalmar	1984

Brask, Hans	1956	Ekenstam, Fabian Wilhelm af	1997:2
	1968/69	Eketrä, Sven Månsson	1948
	1970	Ekmarck, Lars August	1955
	1971/72	Elin av Skövde	1977(2)
	1973		1978(2)
Breitholtz, Carl	2005:1	Enander, Nicolaus	1998:1
Bremer, Fredrika	1949	Eneroth, Olof	2003:1
Bring, Sven, se Lagerbring		Engelbrekt Engelbrectsson	1974
Brocman, Nils Reinhold	1970	Englund, Hugo	1989
Brodersen, Georg	1991	Eosander, släkt	1958
Broomé, släkt	1980	Ericus Mattei	1952
Broström, Ann-Ida	2010:1	Ericus Olai	1974
Brown, Nils F:son	1996:1	Erik Matsson	1952
Cabeliau, Margareta, se Slots		Erik Segersäll	1975
Cahun, släkt	1966	Erskine, Thomas	1957
Camerarius, Ludwig	1951	Estenberg, släkt	1952
Canonhielm, släkt	1966	Evers, släkt	1992
Carlquist, Gunnar	1963	Falck, släkt	1947
Carlsund, Otto G.	1987	Falkengreen, Christoffer	1968/69
Cassirer, Ernst	1998:2	Falkman, Johan	1971/72
Colquhoun, släkt	1966	Farensbach, Volmar	1949
Coyet, Frederik	1953	Färla, Åke Bengtsson	1961
Crom, Johan	2001:1	Faxe, Vilhelm	1962
Croneborg, Benjamin Magnus	1951	Fecht, Petrus Michaelis	1955
Cronstedt, Carl Olof	1984	Ferber, släkt	1953
Crusenstolpe, Magnus Jacob	2011:2	Ferdinand I	1957
Crusius, Olaus Benedicti	1960	Filip Petersson	1970(2)
Cruus, Britta	2006:2		1973
Danckwerdi, Nicolaus	1970	Fischer, Randi	2008:2
Dancy, Britta	2002:1		2013:1
Danielsson, Axel	2012:1	Fleetwood, Carl	1956
Davis, Jefferson	1949		1957
De Geer, Louis	1993:1-2		1958
De la Gardie, ätt	1967		1959
De la Gardie, Magnus Gabriel	1968/69	Fleming af Liebelitz, Herman	2007:2
De Vylder, Ludvig	2007:2	Fogelqvist, Torsten	1998:2
Didelot, Charles	1984	Folke Magnusson	1959
Duhre, Anders Gabriel	1949	Folkesson, Johan	1998:2
Edén, Nils	1968/69		1999:1
Edström, David	1999:2	Fornander, Abraham	2008:2
Egislus Birgersson, se Ödgisl B.		Forsell, Carl af	2007:1
Ehrengranat, Adam	1950	Forssman, Alaric	1978
Ehrensward, Gustaf Johan	1948	Forssman, Anna	1989
Ekeblad, Johan	2008:1	Forssman, Magnus	1978

Fournier, Casimir	2008:1	Håkanson, Claes	1999:1
Friman, Carl	2006:1	Hälbonäsätten	1962
Frykholm, Lars	2007:2	Hall, John d.y.	1955
Gädda i Gäddeholm, ätt	1951		1956
Gahn, släkt	1966		1962
Galle, Peder	1946		2005:2
Gardell, Sölve	1975	Hallenberg, Jonas	2004:2
Gardemein, von, ätt	1988	Hallwyl, Wilhelmina von	1975
Geete, Anna Hamilton		Hamilton, Adolf Ludvig	1954
Geijer, Erik Gustaf	1948	Anna Hamilton Geete	2009:1
	2009:1	Hammar skjöld, Dag	2007:1
Gelsenius, Sven	2005:1	Hammar skjöld, Lorenzo	1970
Gezelius, Georg	1954	Hammerstaätten	1956
Gjörwell, Carl Christoffer	2001:1	Hamraätten, Per Ingemundsson	1966
Gödecke, Peter August	2002:1	Hansegård, se Söderqvist	
Gotstafuer Petersson	1987	Hansson, Per Albin	1984
Granberg, Per Adolf	2001:1		1989
Grill, Anna Johanna	1990	Hartmansdorff, Jakob August von	1984
Grill, släkt	1970	Hasselquist, Fredric	2008:2
Grip, Margareta	1957	Hazelius, Artur	2005:2
Grip, Nils	1961	Hedberg, Herman	1998:1
Gumaelius, Gustaf Vilhelm	2000:2	Hedin, Sven G.	1999:1
Gustaf I (Vasa)	1957	Hedlund, Gunnar	2004:1
	1978	Hedman, Abraham	1968/69
	1985	Hedman, släkt	1968/69
Gustaf III	1949(2)	Hedvig, se Ravensberg	
	1955	Heidenstam, Verner von	1949
	1964	Heinemann, Carl von	1995:2
	1993:3-4	Helander, Dick	2007:2
	1987	Helena av Skövde, se Elin	
Gustaf IV Adolf		Helena Petersdotter	1971/72
Gustaf Olofsson, se Stenbocksätten		Helena, g.m. Holmger	1970(2)
Gustaf V	1980		1973
Guttorm Toresson	1989	Helsing, Peder Månsson	2003:2
Gyldenstolpe, ätt	1977	Henel, Andreas Jochim von	1988
Gyllencreutz, ätt	1968/69	Henrik Matsson, se Huggut	
Gyllenhielm, Carl Carlsson	1966	Henschen, Erasmus Gabriel	1968/69
Gyllenhoff, släkt	1963(2)		1970
Gyllenkrok, Gustaf	1965	Herner, Torsten	2011:2
Gyllenstierna, ätt	1975	Hjärne, ätt	1958
Gylta, ätt	1970	Hjärne, Harald	1963
Hagberg, Euphrosyne	2006:1	Hjärne, Urban	1996:1
Hagerman, Gustaf	1957	Hjort av Vilsta, ätt	1959
Hagerman, Jonas	1957		

Hjort av Vilsta, Paulus Magni	1968/69	Karlfeldt, Erik Axel	1996:2
Hjorthorn, Jöns Ingemarsson	1985	Katarina Karlsdotter	1958
Holmger Karlsson, se Lejonbalk		Kejne, Karl-Erik	1998:2
Holste, Caspar	1962		1999:2
	1963		2004:1
Hoving, Helga	1996:2	Kellgren, Johan Henrik	1947
Hoving, Johannes	1996:2	Kellie, earl of, se Erskine	
Huggut, Henrik Matsson	1952	Kierrulf, Carl Andreas	1987
Humble, Olof Pedersson	1955	Kijl, Sövrin	1971/72
Hummel, Arvid David	1973	Kleen, Else	2009:2
Husberg, Karl Sigfrid	1970	Knös, Gustaf	2004:1
Husberg, släkt	1957	Knud Olsen	1968/69
Hvalgren, Emanuel	2013:2	Knut Kristinesson d.y.	1956
Ichsell (Ixel), Jacob	1957		1958
Ingeborg Karlsdotter, se Lejonbalk		Kökeritz, släkt	1962
Ingelgren, Georg	1955	Körning, Erik Matsson	1952
Ixel, se Ichsell		Kovalevsky, Sonja	1964
Järta, Hans	1971/72	Krabbe, ätt	1970
Jensen, Alfred	2002:2	Kristina Magnusdotter	1959
Johan Casimir	1987	Kristina, drottning	1986
Johan Göransson (Rosenhane)	1950		1989
Johansson, Christian	1973		1995:2
	1976		1999:1-2
	1979		2001:2
Johnson, Axel Ax:son	1992	Kullberg, August	2002:2
	1996:2	Laestadius, Lars Levi	1967
	2004:1	Lagerbring, Sven	1967
Johnson, Axel d.ä.	1997:2	Lagergréen, släkt	1974
Jonnergård, Gustaf	1994:1	Lagergren, Gunnar	2000:1
Jöns Andersson Lille	1964	Lange, Olof	1989
Jöns Ingemarsson, se (Hjorthorn)		Larcén, Elsa	2000:2
Jonsson, Gustav (Skå)	1992(3)	Lars Olofsson	1987
Josephson, Ludvig	1979	Laurentius Andreae	1975
Juel, Carl Axel	1971/72	Leijonmarck, Carl Ulrik	1946
Kaffe, Anna	1979	Lejonansikte, ätt	1980
Karl (Gustaf Vasas son)	1985	Lejonbalk, Holmger Karlsson	1970(2)
Karl Knutsson	1974		1973
Karl Sigtryggsson	1971/72	Lejonbalk, Ingeborg Karlsdotter	1968/69
Karl Sverkersson	1977	Lennart Nilsson, se Bååt	
Karl XII	1970	Leonard Ödesson, se Örnfot	
Karl XIV Johan	2011:1	Leopold, af, ätt	1968/69
Karl XV	1949	Leopold, Carl Gustaf af	1968/69
Karl, hertig (senare Karl XIII)	2009:2	Leuhusen, Reinhold	1962

Likvidssönernas ätt	1980	Nils Lindormsson, se Bååt	
Lilja, Gertrud	2009:2	Nilsson, Carl Esaias	1991
Liljevalch, Carl Fredrik	2000:1	Nilsson, Ferdinand	2009:1
Lilliecrona, Carl Wilhelm	1979	Nisser, Peter William	2007:2
Lillienberg, Jean Georg	1979	Nobel, Immanuel	2004:2
Lind af Hageby, ätt	1949	Nordberg, Johan	1986
	1952	Nordén, Artur	1989
Lindberg, Otto Emil	2002:1	Nordencrantz, Anders	1987
Lindblom, Janesie	2012:1	Nordenfalk, Otto	1964
Lindgren, Astrid	2010:2	Nordenskjöld, Carl Fredrik	1946
Lindman, Arvid	2010:2	Nordin, Johan Magnus af	1948
Lindorm, Erik	1961	Nordström, Johan	1998:2
Lindroth, Sten	2003:1	Norling, Erik G.	2001:2
Lindström, Rickard	1998:2	Nyström, Axel d.ä.	1981
Lingen, Reinholdt Johan von	1982(2)	Odelstierna, Erik	1996:1
Linné, Carl von	1981	Ödgisel Birgersson	1980
Ljungberg, Jöns Mathias	1994:1	Odhner, Clas Theodor	1967
Ljungberg, Lars Daniel	1996:2	Olaus Petri Medelpadius	1960
Lohe, släkt	1982		1966
Lundberg, Johan Wilhelm	1979	Olaus Petri, skolmästare	1962
	1980	Olof Jonsson i Högsrum	1955
Lundeberg, Christian	2005:1	Olof Pedersson, se Humble	
Lundström, J.P.	1997:1	Olsson, Olof, i Kullenbergstorp	1991
Macklier, se Makeléer		Örnberg, Victor	1963
Malmborg, Carl Julius	1971/72	Örne, Anders	2010:1
Malmborg, von, ätt	1958	Örnfot, Leonard Ödesson	1953
Maria Eleonora	1984		1954
Marmier, Xavier	1948	Orrelius, Magnus	1967
	1951	Oscar II	1987
Marmontel, Jean Francois	1955	Oxehufvud, ätt	1955
Meurling, Per	2012:1		1970
Meyerson, Agda	2003:2	Oxenstierna, Johan	2009:1
Meyerson, Gerda	2003:2	Palmaer, Margit	2000:2
Möller, Gustav	2011:1	Palmblad, Vilhelm Fredrik	1984
	2013:2	Palme, Olof	1989
Mossberg, Eije	2004:1		2006:1
Munck, Petrus	1984	Palmstierna, Erik	2012:2
Myrdal, Gunnar	2007:1	Papke, Carl	1978
Natt och Dag, Otto	1987	Paulus Magni, se Hjort av Vilsta	
Nelson, Charles, se Nilsson, Carl Esaias		Pavlova, Anna	1978
Nicolaus Hermannii	1984	Pehrsson, Johan, i Stora Tuna	1981
	1990	Per Ingemundsson, se Hamrätten	
Nicolaus Ragvaldi	1963	Peringsköld, Johan	1977

Peyron, Ludvig	1997:1	Schvan, Johan August	1965
Polhem, Gabriel	2008:1		1966
Porse (tre sjöblad), släkt	1957	Schvardz, Wilhelm Mauritz	1993:1-2
Posse, ätt	1949	Schwartz, Gustaf Magnus	2002:2
Pyhy, Konrad von	1957	Schwartz, Marie Sophie	1965
	1960		2004:1
Quensel, Conrad	1975		2006:1
Quensel, Nils	2011:2	Schyllberg, Petrus	1975
Quensel, släkt	1965	Selldén, Gustaf	1964
	1966	Sigfridsson, Anders, se Rålamb	
	1967	Sigrid Storråda	1957
Quensel, Wilhelm Johan	1968/69	Silfversparre, ätt	1989
	1970	Silfverstolpe, Malla	2001:2
Rålamb, Anders Sigfridsson	1964	Silfverström, Georg	1946
Ramstedt, Johan	2006:2	Silfving, J.L.	1946
Rappe, Axel	1979	Siöberg, ätt	1971/72
Ravensberg, Hedvig av	1953	Siöberg, Matthias Otto Wrangel	1971/72
Regnér, Gustaf	1991	Sjöberg, Erik (Vitalis)	1983
Ribbing, Seved	1946	Skredsvik, Kåre	1976
Ridderstad, Carl Fredrik	1953	Skytte, ätt	1956
Rietz, Johan Ernst	2001:1	Skytte, Johan	2011:2
Risingh, Johan Claesson	1992	Skyttehjälm, ätt	1956
Roos, Elias	2010:2	Skyttenhjälm, ätt	1956
Rosander, Carl	2005:1	Slaweka, Johan	1953
Rosén, Henrik	1971/72	Slawekaätten	1947
Rosenblad, Mathias	1984	Slots, Margareta	1946
Rosenhane, se Johan Jöransson			1953
Ross, Samuel Nilsson	1960	Söderqvist-Hansegård, familj	2001:1
Rubbestad, Axel	2011:1	Sparre av Tofta, ätt	1958
Rydeberg, Olof	1970	Spongberg, Johan	1953
Saltza, Edvard von	1967	Sprengtporten, Göran	1995:2
Sandberg, Johan Gustaf	1990	Springer, Christopher	1986
Sandbroätten	1978	Stake, Hans	1979
Sandwall, Johan	1976	Stälhandske, Mauritz	2010:1
Sandwall, Johan	1997:1	Stavenow, Ludvig	1964
Schantz, Carl Jacob von	1952	Stedingk, Curt von	1990
Schartau, Henric	1980	Stefan, ärkebiskop	1977
Schmitterlöw, Henning Christian	1950		1978
Schück, Adolf	2008:1	Sten (Gustaf Vasas son)	1985
Schück, Henrik	2010:1		1987
Schück, Sigrid	2010:1		1988
Schulman, Otto	1968/69	Stenbeck, John	2013:1
Schumacher, Carl Wilhelm	2005:2	Stenbock, Carl Magnus	2002:1

Stenbock, Magnus	2006:1	Trygger, Ernst	2010:2
Stenbocksätten, Gustaf Olofsson	1956	Tunström, Göran	2002:1
Stierneld, Adolf Ludvig	2011:1	Typotius, Jacobus	2012:2
Stiernhielm, Georg	1984	Tyrgils Knutsson	1950
Strindberg, August	2004:1		1952
Sture, Mauritius Svantesson	1959		1957
Sture, Sten d.y.	1951		1960
Stützer, familj	1993:1-2		1961
Sundblad, Johan	1958	Uggla, ätt	1947
Sundewall, Pehr Alfred	1976	Ulfsköld, ätt	1960
Sundius, Johannes	1962	Ulv, ätt	1958
Svantepolk Knutsson	1953	Ulvhild Håkansdotter	1953
	1955	Unonius, Gustaf	1983
Sven Månsson (Somme)	1948	Upmark, Gustaf Mauritz	1976
Sven Månsson Rospig, se Eketrä		Utter, Per Månsson Utter	1959
Svenonius, släkt	1965	Vannerus (Wennerus), Allen	1994:1
	1966	Vasaätten	1961
	1966		1966
Svinakula, ätt	1966	Vasaborg, Gustaf Gustafsson af	1946
Svinhuvud, ätter	1966	Väsbyätten, äldre	1952
Swedenborg, Emanuel	2003:2	Vassenius, Birger	1987
Swedenborg, Emanuel	2011:2	Vendell, Herman	2009:2
Taglioni, Marie	1977	Wachtmeister, ätt	1990
Takman, John	2013:1	Wachtmeister, Ulla	1978
Tamm, Clas	1998:1	Waerland, Are	2001:2
Tegnér, Alice	2013:1	Wägner, Elin	1949
Tegnér, Esaias	1981	Wahlström, Jonas	1975
Tegnér, släkt	1952	Wallenstråle, Martin Georg	1976
	1955	Wallin, Johan Olof	1949
Tersmeden, ätt	1946		1964
Tersmeden, Carl	2007:1		1967
Texeira, Manuel	1997:2	Wallman, Johan Haquin	2009:1
Tholander, Per Wilhelm	2012:1	Wedberg, Birger	1946
Thomander, Johan Henrik	1978	Wennström, Adrian	2005:1
Thomas, William Widgery Jr	2004:1	Werner (Warner), Johan	2003:1
Thomasson, Nils	2003:2	Wertmüller, Adolf Ulrik	1991
Thorén, Adam	1979	Wessén, Elias	1997:2
Tomtasläkten	1952	Westberg, Marie	1980
Torén, Magnus	1952	Widekindi, Johan	1948
Torgils Knutsson, se Tyrgils K.		Widell, släkt	1960
Tott, ätt	1961	Wingård, Carl Fredrik af	1962
Trolle, ätt	1946	Wittenberg, Erich Helmut	2007:1
Trolle-Wachtmeister, Hans Gabriel	1952	Wittrock, Georg	1964
Trotzig, Herman	2000:2		

Wrangel, Carl Magnus	1961
Wrangel, Fredrik Ulrik	1978
Wrangel, Thecla Sköldberg	1977
Wrede, Fabian	1948
Zacharias Olofsson	1983
Åke Bengtsson, se Färla	
Ängel, Magnus Johansson	1952
Ödgisl (Egislus) Birgersson	1980
Örnberg, Victor	1963
Örnfot, Leonard Ödesson	1953
	1954

Artiklar av allmän karaktär

Jan Eric Almquist, Domsagor och härads-
hövdingar i Stockholms och Uppsala län
(1946, skriftserien nr 11)

- 1569 års adelsprivilegier och våra äldsta
bevarade härads hövdingeregister (1953)

- Björn Asker, Invandrare i tvåkammar-
riksdagen 1867–1970 (1993:1–2)

- Personhistoria som tidsspegel – nittio-
nio årgångar av Personhistorisk Tidskrift
(2004:2)

- (red), Matrikel över ledamöter av Kungl.
Patriotiska Sällskapet 1816–1950 (1995,
skriftserien nr 23)

H. Arnold Barton, Socialliberala sam-
hällsbyggare i Djurholm och Birkastaden
(2009:2)

- Svenska teosofier och Point Loma (2010:2)

Göran Behre, Från högländerna till älv-
dalen. Göteborg och Skottland 1621–1814
(1993:1–2)

Ulf Beijbom, Projektet “Emigration till
antipod” och den glömda australienut-
vandringen (1984)

- Svenska societeten i New York 150 år
(1986)

Gunnar Bendix, Ordensbiskopar (1997:2)

Ragnar Björk, En historikerbok (2010:1)

Anders Björnsson, Tågresenärer och
klassresenärer – en personlig socialhisto-
risk betraktelse (2013:2)

Ingegerd Blomstrand, “Får jag se dig åter
ansigte mot ansigte?” Indienmission och
Sverigeliv i brev 1830–1952 (2012:1)

Christian Callmer, Svenska studenter i
Rostock 1419–1828 (1988, skriftserien nr 21)

Magnus Collmar, Släktnamn i bakarv.
Exempel från Strängnäs stift (1970)

Henrik Degerman, Från arkiv till folkliv.
Studier i herrgårdskultur (1997:2)

Anders Ekström, Om kretsloppsbiografins
möjligheter – några reflektioner (1999:2)

Boel Englund, Att förstå ett liv som levdes
för länge sedan – reflektioner över biogra-
fin som metod (2004:1)

Fredrik Eriksson, Att bedöma framtiden.
Svenska militärattachéer i östersjöområdet
1920–1939 (2012:2)

- Lars Ericson Wolke, ...återkallar ifrån glömskan... öfverstar och befäls personer. Kring den militära biografien i Sverige före år 1905 (2004:2)
- Tom Ericsson, Personhistoria och Internet (2010:2)
- Axel Friman, Svensk utvandring till Nordamerika 1820–1850 (1974)
- Hedda Gunneng, Våra medeltida diplom som personhistoriska källor (1989)
- Markus Gunshaga, Kyrkans trognaste tjänare. Om klockare, klockaredrängar och ringare vid Lunds domkyrka 1680–1730 (2008:2)
- Bo Hammarlund, I revolutionens skugga. Radikala samhällstänkare och jakobiner i 1790-talets Sverige (2012:2)
- Lars-Erik Hansen, Personval i Karlskrona 1896 (2000:1)
- Karin Hassan Jansson, Pigor: vardag och arbete under 1600- och 1700-talets tjänstefolks historia (2013:2)
- My Helsing, Kvinnor och män i Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok 1775–1782 (2008:1)
- Björn Helmfrid, Fogdar och borgmästare i Norrköping 1567–1618 (1960)
- Birgitta Holm, Personhistoria och litteratur (1999:2)
- Staffan Högberg (red.), Matrikel över ledamöter av Kungl. Patriotiska Sällskapet 1766–1815 (1961, skriftserien nr 13)
- Bengt Jangfeldt, Att skriva biografier. En verksamhet med livet som insats (2008:2)
- Karin Johannisson, Biografins renässans. Eller: var finns jaget? (1998:2)
- Thomas Kaiserfeld, Individ och tema. Biografien som avgränsning för problemorienterade studier (1994:1)
- Karin Kvist Geverts, Den svenska flyktingpolitikens janusansikte (2013:1)
- Örjan Lindberger, Synpunkter på integritetsproblemet i samband med personhistorisk forskning (1979)
- Patrik Lundell, Om biografiska samlingsverk 1700–1850 (2013:2)
- Göran B. Nilsson, Biografi som spjutspetsforskning (1994:3–4)
- Liv och gärning (1986)
- Göran Nilzén, Personhistoria och Svenskt biografiskt lexikon. Några reflektioner (1989)
- Lars Nord, Biografiernas statsmän – några orättvisa betraktelser (2001:2)
- Svante Nordin, Ett personhistoriskt förväxlingsstycke (1994:1)

Therese Nordlund, Att studera företagsledare: biografisk metod som hjälpmedel (2006:2)

Wilhelm Odelberg, Upplösningen av den svenska beskickningen i Tyskland 1945 (2003:1)

Lennart Pettersson, Skandinavism i praktiken. De nordiska konstnärernas sammanslutningar i Rom (1998:1)

Olof Ruin, Att teckna porträtt. Exempel från det egna skrivandet (2006:1)

Harald Runblom, Invandrare i svensk historia. Individ och kollektiv (1993:1–2)

Solfrid Söderlind, Bilder av svenska berömdheter. Johan Gustaf Sandbergs porträttserie på Gripsholms slott (1990)

Kari Tarkiainen, Att vara eller inte vara. Huvudstadens finska församling under 1800-talets första hälft (1993:1–2)

Jarl Torbacke, Biografin som problem för den generaliserande historikern (1989)

- Individ och generalisering (1994:3–4)

Göran Ulväng, Grevarna Spens arkiv på Höja – ett gårds- och släktarkiv från fyra sekel (2007:2)

Wawrzyniuk, Piotr, Officerare emellan – polska bilder av svenskar (2011:2)

Evert Vedung, Textkritiska problemlösningar i "Unionsupplösningens riksdagar" (2006:2)

Paul Wilstadius, Smålands nation i Åbo 1640–1798 jämte övriga studerande smålänningar vid Åbo akademi fram till år 1807 (1985, skriftserien nr 20)

Erik Wängmar, Svenska statsråd 1945–2003 (2005:2)

Gunnar Åselius, Säkerhetspolitisk personhistoria (2004:2)

Stig Östenson, Småländskt läg- och halvfrälse (1968/69)

BEATA ARNBORG

Kerstin Thorvall.

Uppror i skärt och svart

Stockholm, Atlantis, 2013, 350 s.

I en gammal *Månadsjournalen* från 1990-talet dansar en glad Kerstin Thorvall i gräset iförd brokig långkjol och blommig blus, inte barfota utan i strumpbyxlästen. Under rubriken "Förbjudet jubileum: I fjol så gick hon med herrarna i hagen..." basunerar Bonniers flaggskepp, med triumf ut att läsarna fortfarande följer Kerstin Thorvall tätt i spåren och att skandalboken från 1970-talet, *Det mest förbjudna*, till

sist blivit omdefinierad som modig finkultur. Bilden andras lössläpplighet och försiktighet och uppsluppen stämning med sorgen runt hörnet i en märklig blandning, ungefär som i det porträtt författaren och journalisten Beata Arnborg tecknar i sin biografi *Kerstin Thorvall. Uppror i skärt och svart*.

Som läsare tror man gärna att man vet allt om en författare som har ett djupt personligt tilltal och som även skriver självbiografiskt. I det avseendet erbjuder Beata Arnborgs biografi, byggd på dels ett omfattande källmaterial och dels på intervjuer, på åtskilliga upplysningar om Kerstin Thorvalls liv som känns en smula oväntade. Som den enorma produktiviteten – att hon utöver alla sina artiklar och krönikor skrev över sextio böcker, och att den enda som verkligen inte tycks ha sålt var en bok om klimakteriet (*Tänk om det är klimakteriet* från 1982). Att hon som nygift småbarnsmamma satte upp bygdespel i Sigtuna med den lokala kulturaffian: Gertrud Zetterholm, Vilgot Sjöman, Inga Landgré bland andra. Att hon intervjuat Ingmar Bergman! Och Kerstin Ekman, i den andra delen av *Kvinnornas litteraturhistoria* från 1983 där kvinnliga författare presenterade andra kvinnliga författare. Dock utan att någon av dessa två Kerstin blev alltför nöjd. Att hon trots flykten från det sedesamma och kyrkliga i uppväxten fortsatte flirten med religionen. Under en resa deltog Kerstin Thorvall i voodooiter och lät sig under en annan resa döpas på nytt i en afrikansk kyrklig rit. Och att hon var vän med Astrid Lindgren som ibland lånade ut pengar och som också vid nä-

got tillfälle också medlade mellan Kerstin och sönerna.

Man får en bild av hur Kerstin Thorvall klarade den kniviga balansakten mellan illamående och yrkesliv genom att arbeta i stort sett jämt. Men också hur hon ohjälpligt körde fast i de nära relationerna. Det framgår av denna starkt empatiska men knappat apologetiska biografi att ingen kunde, som Kerstin Thorvall leva rövare och bråka med nära och kära och säga upp bekantskaper och hota med att ta livet av sig och vara otrogen bara för att få slippa ångesten en stund. Ett utagerande så plågsamt att till och med medlemmarna i lokalgruppen i Vpk blev ledsna när Kerstin demonstrativt lämnade gruppen av politiska skäl.

Och ingen kunde, paradoxalt nog, som hon skriva om trivseln i kvinno- och tantlivet. Lugnet vid strykrädan, längtan efter blå skymningar, sorgmodiga funderingar över den tid som flytt, förgängligheten.

Redan i inledningen citerar Beata Arnborg Sara Lidmans kärleksförklaring till Kerstin Thorvall: "Kerstin visar hur vi står hjälplösa inför kärleken." Enligt Arnborg tog läsarna emot Thorvall med öppna armar och den stora läskretsen fanns länge i damtidningsvärlden.

I unga år läste jag Kerstin Thorvalls krönikor i min mammas tidningar – framför allt *Femina* – och i *Boken till dig* som jag hittade på biblioteket. Trots att *Boken till dig* innehåller många teckningar av ett näst intill omöjligt långbent flickideal var den en stor tillgång i en slags bruksläsning där identifikation och sökande efter relevanta strategier var av största

vikt när det gällde kvinnligheten. Thorvalls direkta tilltal lyfte fram en vantrivsel som man ville ta del av, inte distansera sig ifrån. Krönikorna och texterna handlade dessutom mycket om kroppen och det kroppsliga. I damtidningssfären var detta inget som upprörde, påpekar Beata Arnborg. Läsarna ville ha mer!

Men det tog ett tag innan Kerstin Thorvall blev insläppt i kulturens finrum där det var männen som hissade och dissade mest.

Inför publiceringen av *Det mest förbjudna* 1976 hade Kerstin Thorvall väntat sig uppståndelse över mammaporträttet, där mamman beskrivs som livsförnekande och förtryckande. I medierna fick hon däremot springa gatlopp bland manliga kritiker för att hon skildrade en medelålders kvinnas praktiserande av fri kärlek, ett manligt privilegium. Den som blev dissad kunde det vara fria skottpengar på – satiren som skrevs av Rolf Börj lind i *Aftonbladet* några år efter *Det mest förbjudna* berörde många illa men det var ingen som bojkottade Börj lind för det – sanktion hade ju givits på kultursidorna. Att kränka Kerstin Thorvall verkar inte ha stört hans karriär, hon tvingades dock flytta till Frankrike.

Åsa Mobergs kommentar om dubbelmoralen i receptionen av *Det mest förbjudna* är minnesvärd: när Ulf Lundell skrev *Jack* blev han talesman för sin generation, när Thorvall skrev om fri sexualitet och inkluderade medelålders kvinnor sågs det som äckligt, konstaterade Moberg.

Kerstin Thorvall togs i försvar av andra kvinnliga författare när det behövdes. Men

hon var ingen självklar del av systerskapet, påpekar Beata Arnborg. Under 1960-talet provocerade hon i jämställdhetsdebatten genom att gilla den traditionella kvinnorollen. Men hon bet också ifrån, hon hade verkligen inte löst rollkonflikten mellan yrkesarbete och moderskap, meddelade hon i intervjuer. Kerstin Thorvall var senare i livet också öppen med att hon hade försummat barnen. Och långt senare provocerade hon igen i de radikala kretsarna: Sextrakasserier var ett lyxproblem hävdade hon i en intervju – hennes bästa tid var när hon var sexualobjekt och när männen såg henne!

Uppgåelsen med mamman och längtan efter att bli sedd av den manliga blicken, både som kvinna och som författare är två teman som Arnborg belyser. Lite som ett antiklimax visar det sig att Kerstin Thorvalls mamma Thora både läste *Det mest förbjudna* och dessutom lät sig intervjuas och beklagade att tillvaron för Kerstin inte hade varit lyckligare under uppväxten. Sedan blev modern äldre och behövdes om hand: mera skuld i skuldspillet för Kerstin Thorvall. Fast i *När man skjuter arbetare* från 1993, tretton år efter moderns död, berättar den stygga och oförsonliga dottern också moderns historia, om kvinnan som till varje pris ville skydda sitt barn mot den äkta mannens utagerande manodepressivitet.

När man skjuter arbetare belönades med Moa Martinsson-priset och vid mitten av 1990-talet, när Kerstin Thorvall dansade i gräset i *Månadsjournalens* reportage hade hon alltså både

läsarna och kritikerna i sin hand, samtidigt. Ingen moralpanik längre bland manliga skribenter, utan respekt.

Men det innebar ändå ingen försoning i Kerstin Thorvalls privata liv, förmedlar Arnborg. Kerstin Thorvall fortsatte även som äldre leva i sina föräldrars inre landskap, i ångesten, depressionen, kontrollbehovet och utagerandet. Det anhörigperspektiv som skildras handlar om att många ville hjälpa men att det inte hjälpte. Thorvall fortsatte abdikera, göra slut med, pressa, slita ut och kräva. Beata Arnborg jämför med Märran i Mumindalen: någon som söker sig mot gemenskapen men skrämmer bort allt levande med sin framfart. En häftig jämförelse, men lätt igenkännbar för de som levt med psykiskt belastade anhöriga. Göran Greider, som blev lite av Kerstin Thorvalls kulturridhare på parnassen och som läste hennes dikt "Vinden i Cayenne" på begravningen berättar för Beata Arnborg att han aldrig fick ihop den elaka mamman med den begåvade författaren. Man påminns om ännu en Åsa Moberg-synpunkt, om Simone de Beauvoir: inte stark nog att verkligen vara den nya kvinnan, men stark nog att skriva fram henne. Kerstin Thorvall skrev fram komplikationerna och besvikelserna i den nya friheten och hur det går när kvinnorollen ska tas ner från piedestalen. Beata Arnborg har kartlagt vad det kostade henne.

Anne Hedén

INGELA TÄGIL

Jenny Lind. Röstens betydelse för hennes mediala identitet. En studie av hennes konstnärskap 1838–49

Örebro: Örebro Studies in Musicology 1
2013, 238 s., hft. illustr.

Jenny Lind som Amina i Bellinis Sömnängaren från sent 1840-tal.

Om en sångerska trots ett mindre tilltalande utseende ändå är framgångsrik kan man räkna med att hon äger speciella röstresurser. Operasångerskan Jenny Lind (1820–1887) var heller ingen fager flicka. När Erik Gustaf Geijers dotter Agnes (1824–1885) uppträdde tillsammans med henne och fick omdömet att de såg ut som två systrar var Agnes mindre trakterad.

Utifrån fotografier kan man också sluta sig till att de flesta målningarna av Jenny Lind, liksom bilden på 50-lappen, är avgjort förskönade. För att komplettera bilden var sångerskan också känd för sin smaklösa men emellanåt ändå dyrbara klädsel. Men Jenny Linds röst var exceptionell och skulle göra henne till samtidens bäst betalade artist. Under den berömda Amerikaturnén i mitten på 1800-talet, arrangerad av museimannen, cirkusdirektören med mera P. T. Barnum (1810–1891), kunde förtjänssten för en enda konsert överstiga flera hundra tusen svenska kronor i nutida penningvärde.

Det finns många samtida vittnesbörd om att Jenny Lind med sitt oansenliga yttre blev som förbytt när hon började sjunga. En klassiker är den brittiska ambassadrisen som trodde sig ut-satt för ett skämt när den unga svenskan skulle sjunga på en kunglig soaré i Berlin 1844. En kontrollfråga – Skulle den enkelt klädda och skygga flickan verkligen sjunga? – till tonsättaren och operadirektören Giacomo Meyerbeer (Jacob Liebmann Beer) (1791–1864), ansvarig för Jenny Linds framträdande, besvarades med ett av tillförsikt färgat: ”Vänta min fru”. När så Jenny Lind började sjunga förvandlades hon enligt uppgiftslämnaren till ”en ängel”.

Man vet förstås inte hur Jenny Lind lät eftersom hon gjorde karriär långt före gram-mofonåldern. Det finns emellertid ett rikligt indirekt material i form av recensioner, brev, dagboksanteckningar och liknande som gör att man ändå med hygglig säkerhet kan ringa in den röst hon var begåvad med. I denna röst och dess betydelse för hennes framträdande på

scen har musikforskaren och sopranen Ingela Tägil fördjupat sig i en musikhistorisk avhandling. Här bryter författaren ny mark och skapar annorlunda aspekter på sångfenomenet Jenny Lind och avviker förtjänstfullt från den rika flora av mest hagiografiska skildringar som finns av sångerskan.

Tägil koncentrerar sig på tidsperioden 1838–1849 det vill säga de dryga tio år då Jenny Lind framträdde på operascenen. Senare, som under Amerikaturnén, gav hon enbart konserter. Författaren utgår från ett genusperspektiv och menar att en medveten marknadsföring av Jenny Lind som företrädare för det sant kvinnliga enligt samtida uppfattning var nyckeln till hennes framgång. Detta byggdes i sin tur upp av tre omständigheter. Jenny Lind lanserades som den sanna/rena kvinnan privat, hon valde roller som motsvarade samma ideal vilket i sin tur förstärkte den image som eftersträvades; scen- och privatpersonen flöt samman i en gestalt. Till detta kom att Jenny Lind hade en röstskada som gav hennes instrument en extra vek, kvinnlig klangfärg.

När det gäller röstskadan har Tägil undersökt vilken sångpedagogik Jenny Lind undervisades i dels under sin utbildning vid Stockholmsoperan dels för samtidens främste inom området; den spanske tenoren Manuel Garcia (1805–1906). Detta parat med i huvudsak recensioner från olika tider visar att Jenny Lind sannolikt överutnyttjades i början av sin karriär på Stockholmsoperan. Hon tilldelades roller som inte passade rösten – ett öde som också höll

på att förstöra karriären för stjärntenoren Nicolai Gedda (1925–) under 1950-talet – liksom att Jenny Lind fick uppträda för ofta. Resultatet blev en skada där stämbanden inte slöt tätt inom ett visst tonregister. Här uppgav olika recensenter att rösten lät beslöjad eller hes och enligt Tägil förstärkte alltså denna speciella rösttimbre Jenny Linds kvinnliga utstrålning.

Rimligen blev skadan allt värre och rösten tröttare vilket var ett skäl till att Jenny Lind uppsökte Garcia i Paris 1841. Han lyckades begränsa skadan och sannolikt också ge Jenny Lind en mer fokuserad röst. Garcias insats lade sedan grunden till Linds internationella karriär utom Skandinavien med genombrott först i Berlin 1844 följt av övriga Tyskland, Wien och slutligen London där operakarriären avslutades 1849 då Jenny Lind ännu inte fyllt 30.

Så vitt framgår har Tägil tagit del av relevant tillgängligt och mycket omfattande nationellt och internationellt källmaterial och där recensioner är det centrala för olika resonemang och slutsatser. Recensioner kan emellertid vara vanskliga som källa. Den som recenseras är sällan i samma form och agerar eller sjunger lika bra vid varje föreställning. Likaledes kan recensenten variera i intryck och iakttagelseförmåga beroende på dagsformen. Till detta kommer att ord, uttryck och dess innebörd kan skifta mellan olika personer.

Ett exempel på denna problematik är Tägils slutsats att Jenny Lind hade en svag röst. Den franske kompositören Hector Berlioz (1803–1869) upplevde däremot Linds röst som stark

Recensioner

och en del recensenter, som Tägil refererar till, framhåller att rösten visserligen var svag men att den ändå gick igenom orkestern och utan problem nådde ut i hela salongen. Av detta kan man dra slutsatsen att Linds röst, om än liten, var mycket väl fokuserad liksom senare kollegans Birgit Nilsson (1918–2005), men knappast svag i den meningen att den hördes dåligt. Det ter ju sig också egendomligt att Jenny Lind vid inledningen av sin Amerikaturné, då hon sjöng för 6000 till 7000 personer, kunde göra succé med en svag röst. Linds röstvolym var sannolikt inte stor men med fokuseringen var det ändå en "stor" röst där en sparsam volym väl gav den en extra kvinnlig timbre. Det kan i sammanhanget vara av intresse att hänvisa till musikhistorikern Tobias Norlinds (1879–1947) uppfattning om operasångerskan Henriette Sontags (1806–1854) och Jenny Linds röster. Båda beskrevs i samtiden som näktergalar med liknande tonomfång och röstfärg. Enligt Norlind var Sontags röst "ej stor men mjuk och varm, koloraturen mästerlig" medan Lind hade "en mjuk och sällsynt smidig sopranröst, vilken visserligen i höjdlägen var tunn och något beslöjad men i mellanregistret så mycket mera utmärkte sig för en betagande charm". Här tycks Norlind bekräfta Tägils uppfattning om röstskadan.

Enligt Tägil lanserades Lind som den oskuldsfulla och offrande kvinnan och där repertoaren anpassades till detta ideal genom roller som Agathe i Friskyttan, Amina i Sömngångerskan, Lucia i Lucia di Lammer-

moor och flera andra i samma stil. I sina huvuddrag är det väl inte så mycket att invända mot teorin, men man kan ju också tänka sig en mer närliggande tolkning att Lind helt enkelt valde roller som passade rösten bäst och där just offerkvinnorollerna låg bra till. Men Lind gjorde också succé utom detta fack till exempel med huvudrollen i "Regementets dotter" – en roll hon för övrigt spelade flest gånger – vilket i sin tur visar att Lind hade ett bredare register som sångerska.

I Tägils framställning kan man heller inte utesluta att Jenny Lind privat bara spelade sin roll som "sann" kvinna medan hon i verkligheten hade en från detta avvikande personlighet. Samtida vittnesbörd tyder emellertid på att Jenny Lind knappast behövde förstå sig i detta avseende.

Tägil konstaterar helt riktigt att Jenny Linds karriär gynnades av att hon tidigt accepterades i kulturellt och socialt oförvitliga kretsar. Det är uppenbart att kompositören Adolf Fredrik Lindblad (1801–1878) och väl även Erik Gustaf Geijer (1783–1847) i hög grad gynnade sångerskans karriär. Att Lind fick umgås i denna miljö berodde enligt Tägil på hennes höga moral medan operasångerskor vanligen var prostituerade och uteslöts från umgänge i samhällets ledande skikt. Mot detta påstående kan man emellertid göra flera invändningar.

Fler sångerskor än Jenny Lind – till exempel kollegan Henriette Sontag och flera andra i samtiden – torde ha iakttagit god moral med kopplad god social ställning. I en del fall hin-

Recensioner

drade heller inte mindre kyskhets framgång på scenen och social acceptans. Ett exempel är Emilie Höggqvist (1812–1846). Att skådespelerskan födde Oscar I (1799–1859) två söner hindrade inte att hon under flera år var Stockholms ledande aktris och kunde hålla kulturell salong; pikant nog i närheten av Arvfurstens palats där Oscar I som kronprins huserade med sin lagvigda.

Offerrollerna och morallanseringen liksom röstkadan är Tägils förklaring till Jenny Lind storhet som sångerska. Detta har säkert

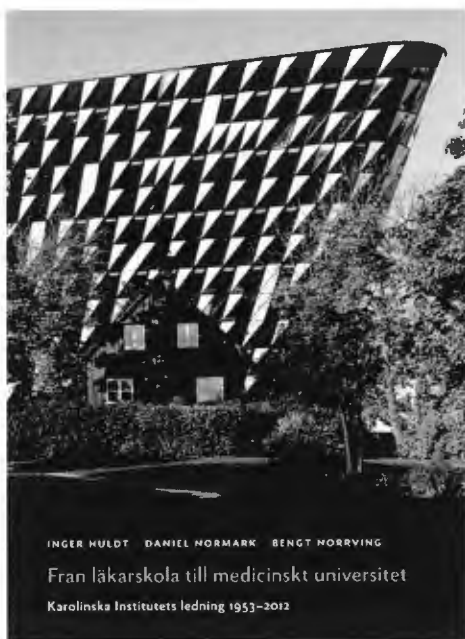
påverkat och byggt under sångerskans idolisering. Frågan är emellertid om Tägil därmed fångat hela hemligheten med hennes utförs-gåvor. Ytterligare en faktor skulle till exempel kunna vara den stora diskrepansen som uppstod mellan Linds oansenliga yttre och den exceptionella rösten. Möjligen är den engelska ambassadrisens upplevelse från 1844 om förvandlingen till en ”ängel” också en del av fenomenet Jenny Lind.

Ulf Hamilton

RED. AV INGER HULDT,
DANIEL NORMARK OCH
BENGT NORRVING.

**Från läkarskola till medicinskt
universitet. Karolinska Institutets
ledning 1953–2012**

Sthlm: University Press, 2013. 301 sidor.
Personreg.

Stockholms akademiska värld har inte studerats lika mycket som Lunds eller Uppsalas. Denna boks författare har tagit det originella greppet att undersöka hur Karolinska Institutets ledning har förvalt sitt uppdrag. Samhällsvetenskaplig teoribildning, inte alltid av

någon förklarande kraft, har därvid påverkat bruket av termer och exempel. Sex rektorer i följd har granskats närmare och befinns var och en på sitt sätt ha präglat Institutets liv.

Då Institutet etablerades 1810 fanns sex professorer. De avlönades inte som professorerna vid universiteten eftersom privatkliniker i huvudstaden kunde svara för deras försörjning. Från början var läkare och kirurger yrkesmässigt skilda åt. Läkarna var de mest ansedda medan kirurgerna var de som hade bäst inkomster. En läkarkår finns etablerad från 1860-talet. Sjukhus i Paris och London stod som förebilder. Universitet i Uppsala spjånade emot då Karolinska Institutet växte till liksom när Stockholms högskola inrättades. Det dröjde till 1874 innan Institutet fick full examinationsrätt i paritet med universitetens.

Yrkesskolor för sjuksköterskor grundades och blev bestående – Ersta, Röda Korset och Sophiahemmet – alla kom till under 1800-talet. Undervisningen bedrevs till stor del på sjukhusen som växte i antal.

Karolinska Institutet blev en läkarskola som bedrevs av läkare – det betonar bokens författare. De benämner lärarkollegiet en klubb. Fram till 1937 en klubb för män – det året utnämndes en kvinna, Nanna Svartz till professor. Professorerna var institutionsförestandare. Tillträdet till klubben bestämdes av ett meritokratiskt förfarande. Professorerna värnade om sina discipliner men kunde agera i enighet mot det omgivande samhället. Någon intern hierarki behövdes inte bland dem som

fått tillträde till klubben. Rektor förde ordet i sessionssalen och dekanus var vice ordförande. Greve Karl Mörner, professor i kemi, var rektor mellan 1898 och 1917 och kunde dela ut Nobelpriset från 1901. Till en början gjordes försök att slippa uppdraget att dela ut Nobelpris. Professor Axel Key försökte övertala Nobels släktingar att i stället skänka en miljon om året till institutet. Processen att välja värdig pristagare påverkade lärarkollegiet, klubben.

Tillsättningar av professorer bereddes av kanslern för rikets universitet och avgjordes av regeringen. Denna ordning rådde ännu på 1960-talet. År 1940 stod Karolinska sjukhuset klart – kliniker och prekliniker kunde då bli konkurrenter. Ambitionerna blev tydligare.

Flyttningen av Karolinska Institutet på 1940-talet till Solna stördes av besparingsåtgärder. Drivande i byggnadsutredningen var generaldirektören Wilhelm Björck. Byggnadernas arkitekt Ture Ryberg talade om "ett monument över missriktad sparsamhet". Elevernas slussades mellan olika kliniker. På så vis gick de från ämne till ämne.

Radiologin är det kanske bästa exemplet på snabb utveckling av klinisk institution. Röntgenstrålningen vid diagnos och behandling fick ett snabbt genomslag. Bakteriologin gick något senare samma väg som självständig disciplin. Forskning sågs som "a young man's game". Längre fram i karriären gällde mognad och undervisning. Med tiden blev professorns roll en annan. Institutioner som enbart sysslade med forskning växte fram efter andra världskriget.

Vid krigsslutet 1945 bestod institutet av 30 institutioner. Där fanns tolv teoretiska professorer och arton kliniska.

Statens medicinska forskningsråd inrättades och Karolinska institutet höll sig väl framme då medlen fördelades. Extern finansiering blev en maktfaktor. Anslag tilldelades svenska forskare från det amerikanska National Institute of Health. I Sverige var Wallenbergstiftelserna de första att satsa på medicinsk forskning. Med nya finansiärer uppstod möjligheter till kommersialisering. Bioteknologin nådde även den politiska nivån. Experimentell vetenskap ledde till en polarisering mellan kliniker och prekliniker i byggnadsfrågor.

På 1960-talet var professorerna 44 till antalet. Av läkarna gick 28 procent vidare till disputation. Men av dessa var endast 5 procent kvinnor.

Sten Friberg (1902–1977) var rektor under 16 år från 1953. Han arbetade på Vanförestalten som sedan benämndes Norrbackainstitutet. Då Friberg utnämndes 1943 var han ännu ende professor i ortopedi. Som rektor hade Friberg ett hedersuppdrag medan han samtidigt var professor. Efter beslut av kanslern kunde tiden för undervisning något begränsas.

Utmärkande för Friberg som rektor var hans representativitet. Kring rektor fördes ett omfattande socialt liv. Han spelade regelbundet bridge med professorskollegerna Clarence Crafoord, Herbert Olivecrona och Hilding Bergstrand, hans närmaste företrädare som rektor. Till rektors popularitet bidrog hans sällskapliga

Recensioner

maka, Gudrun Friberg, syster till skådespelaren Thor Modéen. Intaget av studerande ökade på Fribergs tid från 90 per år till 370.

Ett nytt ämbetsverk, Universitetskanslersämbetet, kom till 1964. Tandläkarhögskolan blev en del av institutet som fick två fakulteter. I fortsättningen leddes institutet av en styrelse som benämndes konsistoriet. I ledningen fanns ett rektorsämbete med en förvaltningschef.

Sverige utvecklades till en kunskapsnation. Högskolorna i Göteborg och Stockholm blev universitet. Nya universitet inrättades efter hand – i Umeå 1965 och tio år senare i Linköping. Det statliga engagemanget ökade. Forskningspolitiken påverkades av den ökande internationaliseringen. Ännu så länge gällde att varje ny professor var tillförsäkrad en organisatorisk bas. Men universitetsadministrationer växte också i betydelse. Rektorsuppdraget var på väg att ändras från ett förtroendeuppdrag till vad som kunde bli en heltidstjänst.

Antalet högre utbildade i Sverige steg från 5 procent till 40 procent. Karolinska institutet försköts från att vara högskolan i Stockholm för läkarutbildning till en organisation för medicinsk forskning. Institutet sågs som Stockholms medicinska fakultet. Anslagstilldelningen kunde bli till ett maktspel mellan olika ämnen. Den meritokratiska meriteringen bedrevs inom en platt organisation, en klubb.

Något massuniversitet blev Karolinska institutet ändå inte. Men vad som av bokens författare betecknas som en förändrad identitet blev synlig.

Sune Bergströms (1916–2004) rektorat varade från 1969 till 1977. Bergström blev till en början professor i Lund i fysiologisk kemi. Vid utnämningen var han 31 år. Forskning kring prostaglandiner, som han deltog i, blev framgångsrika. De ledde till tillämpningar och ett industriellt stöd växte fram. År 1958 var Bergström tillbaka vid institutet där han utbildats. Forskningssamarbetet växte i styrka och blev internationellt. USA gav finansiellt stöd och Bergström belönades omsider med Nobelpris. Som dekan engagerades han i byggnadsärenden. Ett laboratorieblock, Berzeliuslaboratoriet uppfördes 1971 som en gemensam funktion för den prekliniska utbildningen. Motsvarande resurser växte fram hos det nya sjukhuset i Huddinge som till viktiga delar stod klart 1972. Hos institutet hade dittills friliggande institutionsbyggnader varit dominerande, i boken kallat paviljongsystem. Professorer försvarade sina distrikt.

En biomedicinsk dokumentationscentral vid sidan av biblioteket etablerades på Bergströms initiativ. En omsorgsfullt planerad tillbyggnad ritad av tidens arkitekt Peter Celsing, kom till stånd. Samtidigt fick Nobelarbetet egna, särskilt utformade lokaler 1974.

Sune Bergström befann sig ofta på resor i forskningssyften i andra delar av världen. Ändå höll han daglig kontakt med de administrativa äliggandena. Väl hemma gick han på fotboll på Råsunda med kollegan Carl-Axel Hamberger. Bergström värdade sig om de politiska kontakterna och var väl anskrivnen hos socialdemokratin.

Även i Uppsala uppfördes en storinstitution, Biomedicinskt Centrum, som tog över den farmaceutiska utbildningen. Undervisningssjukhusen i Stockholm begränsades till fyra – även Danderyds sjukhus och Södersjukhuset räknades in. Vid Huddinge fick Tandläkarhögskolan nya lokaler.

Statens sjuksköterskeskola fick ny byggnad 1978 på institutets område. Utbildningen hade dittills klassats som gymnasial. En högskolereform 1977 förde över dessa och andra utbildningar från gymnasieskolor till högskolor. Organisatoriskt slogs flera utbildningar samman 1982 till Hälsohögskolan i Stockholm. En vetenskaplig nivå byggdes upp. I tidens anda skulle utbildningen vara problemorienterad och forskningsanknuten. Under de följande åren disputerade rader av barnmorskor, sjuksköterskor och laboratorieassistenter i pedagogik vid Stockholms universitet eller i omvårdnad vid Karolinska institutet.

Tillkomsten av ett storlandsting i Stockholmsområdet betydde att institutet fick en stark partner att samarbeta med. Verksamheten bedrevs i själva verket till 60 procent vid sjukhus som hörde till landstinget.

När planerna på ett universitet i södra Stockholm växte fram hos politikerna ville man föra vårdutbildningarna dit. Stockholm hade så när fått två medicinska högskolor. Då ville Karolinska institutet svara för hela det medicinska fältets utbildningsbehov – ett viktigt ställningstagande. Institutet begränsades därmed inte längre av att utbilda läkare. Det

blev ett universitet. Med bokens terminologi är organisationen ett kluster. Man är samlokaliserad men samverkar blott i begränsad utsträckning. Institutet svarar för yrkesutbildning inom sjukvård och medicin i vidare mening i samverkan med landstinget som vårdgivare.

Bengt Pernow (1924–2009) stod som rektor från 1977 till 1983 utan att kandidera för ännu någon mandatperiod. Hans egna studier inriktades mot peptidforskning och rörde sig mellan de prekliniska och de kliniska områdena. Man bemödade sig om att lyfta den pedagogiska nivån inom utbildningarna och medicinsk undervisning förstärktes. Pernow var professor i klinisk fysiologi vid Huddinge sjukhus. Efter en infekterad strid lades Serafimerlasaretet, det anrika, ned 1981. Hans medverkan vid nedläggningen förde honom i konflikt med dess företrädare professor Gunnar Biörck.

Vid tiden för Pernows tillträde till rektoratet reformerades alla ledningsorgan efter politiska beslut. Styrelsen för Institutet blev ett konsistorium med politiker i majoritet. En uppgift för Pernow blev att förmå styrelsens politiskt tillsatta ledamöter att verka till institutets bästa. En samrådsnämnd behandlade gemensamma angelägenheter för Institutet och landstinget, där sjukvårdsdirektören blev en mäktig motpart. Men motsättningar kunde med diplomati lösas upp. Ett nytt system för budget introducerades. Resurserna fördelades mellan grundutbildning, forskning och forskarutbildning. Decentralisering och ökad

Recensioner

självständighet gjorde det lättare att förverkliga expansiva planer. Internt var vetenskapsområdena konkurrensutsatta vad avser såväl ekonomiska medel som kompetent personal.

Efter tiden som rektor gick Pernow vidare som drivande ordförande i styrelsen för Sophiahemmet som befästes inför framtiden.

Bengt Samuelsson (f. 1934) är ursprungligen lundensare. Med Sune Bergströms forskargrupp flyttade Samuelsson till Stockholm. En längre vistelse vid Harvard University orienterade honom mot grundforskning och naturvetenskap. Efter en tid som docent vid Karolinska institutet lämnade Samuelsson institutet för en professur i kemi vid Veterinärhögskolan 1967. Sex år senare var han tillbaka som professor i medicinsk kemi. I samverkan med läkemedelsindustrin kunde preparat som Trombyl lanseras. Farorna vid hjärtinfarkt reducerades.

Samuelsson delade 1982 års Nobelpris med Sune Bergström och ännu en forskare. Han blev 1978 dekan i den medicinska fakulteten. Erfarenheterna från internationella forskningsmiljöer jämte förbindelserna med läkemedelsbranschen blev bestämmande för hans inriktning.

Den forna strukturen med en professor och en institution övergavs. Vad som kallades aktivitetsrelaterad budget infördes – en stor förändring som kunde genomföras utan stridigheter. Rekrytering av professorer till nya ämnesområden blev en huvuduppgift. Samuelssons prestige som redan belönad forskare underlättade vid planeringen.

Som rektor från 1982 fortsatte Samuelsson att forska. Många ärenden kunde delegeras till högskoledirektören. Delegerandet formaliserades genom att ett organ som inte stod inskrivet i högskolelagen inrättades, benämnt direktionen, en operativ chefsgrupp.

Formerna för rekryteringen av studenter förändrades efter impulser som Bengt Samuelsson mottagit i USA. En läkarutbildning med forskningsanknytning infördes 1986 efter visst motstånd från Universitetskanslersämbetets administratörer. Goda kontakter mellan Samuelsson och regeringen bröt ner motståndet.

Nya laboratoriemiljöer för forskningen kom till och grundades på ekonomiska resurser som tillfördes från Astra eller Wallenberg- och Beijerstiftelserna. Även regeringen stödde gärna Karolinska institutet, något som kunde skapa motsättningar mot övriga högskolor eller universitet i landet.

Samuelsson verkade ofta i det fördolda men var en skicklig bearbetare av politiker eller presumtiva donatorer. Ett 20-tal donationsprofessorer kom till under hans rektorat som sträckte sig över hela sjutton år. Villkoren för gävoprofessorer justerades så att donatorerna inte kunde påverka tillsättningarna.

Det institutionella tänkandet underminerades undan för undan. Forskningsparker byggdes upp efter amerikanskt mönster både i Solna och i Huddinge, i nära förbindelse med sjukhusen men i egna lokaler. Privata näringsföretag understödde, angelägna som de var om

utfallet av grundforskning. Finansiärerna gynnade forskning av livsprocesser på cellers eller molekylers plan. Tilldelningen var inte sällan tidsbegränsad. Försörjningen bestämdes efter utbudet av forskning som producerades. Antalet publikationer kunde räknas och blev ibland styrande. Mer än hälften av de artiklar som publicerades från forskargrupper hos Institutet hade utländska medförfattare – ett mått på internationaliseringen.

Antalet ämnesinstitutioner var omsider över 140 till antalet. I en förändrad organisation begränsades de med tiden till ett 30-tal. En särskild ad hoc-grupp inrättades för vad som benämndes fundraising. Starka personligheter styrde vid omorganisationer inom Institutet. ”I normala akademiska intriger får man kniven i ryggen, på Karolinska Institutet kastar man den framifrån”, – ordvalet är en förvaltningsdirektörs.

Den statliga Byggnadsstyrelsen bjöd ofta motstånd mot förändringar. Ny förvaltare blev Akademiska Hus. Institutets överläggningar med regeringen kunde bli avgörande. Högre standard och inte fler lokaler var oftast vad som begärdes.

Motsättningar mellan teoretiker och kliniker dröjde kvar. Professorer på Huddinge sökte sig norrut då tjänster blev lediga. Men den gamla ämnesindelningen fick vika för forskargrupper med en flexibel struktur. Resurserna fördes till forskningsfält i stället för till forna discipliner. Institutet blev ett forskarhotell. Den biomedicinska forskningen, gärna kall-

lad Life Science, var inte längre identisk med läkaryrket.

Hans Wigzell (f. 1938) trädde till som rektor 1995. Wigzell hade redan som student siktat inställt mot en bana som forskare, låt vara att läkarstudier ändå tog plats. Immunologi blev hans ämne. Forskningar inom tumörbiologi förde honom till en professur vid Uppsala universitet. Tio år senare vände han tillbaka till Institutet för en professur i sitt ämne. Från 1986 var Wigzell chef för Statens bakteriologiska laboratorium och senare generaldirektör för Smittskyddsinstitutet. Wigzell hade gått från forskare till samordnare av andras forskning. Då han tillträdde rektoratet hade han goda erfarenheter. Samverkan med näringslivet och kommersialisering av forskningens resultat blev kännetecknande för hans tid som rektor. Forskare skulle utbildas till entreprenörer.

Wigzell summerade institutets läge 1977 under pågående rektorat. Den offentliga finansieringen uppgick vid den här tiden till 2,1 miljarder kronor, vartill kom 800 miljoner per år från externa finansiärer. De forskarstuderande inom medicinska fakulteten uppgick till 1400, vid nationell jämförelse en hög siffra. På odontologen fanns 100 forskarstuderande. Verksamheten dominerades av den medicinska fakulteten.

Rektor lyckades skapa vad som kunde kallas ett medicinskt universitet. Genom ett samgående med Hälsohögskolan i Stockholm kunde studentantalet fördubblas. Tanken på Karolinska institutet som ett begränsat spetsforsk-

Recensioner

ningsinstitut övergavs. Som verksamhetsområden sågs grundutbildning, forskarutbildning och forskning. En karriärgång inrättades och en så kallad meritportfölj för lärare skapades. En adjunkt kunde bli en lektor, en lektor som var behörig kunde anställas som professor. Den samlade kompetensen hos institutet blev en styrkefaktor.

En statlig utredning, styrd av Wigzell, ledde till en sammanslagning av de fem tidigare forskningsområdena till Vetenskapsrådet 2001. Ett organ för forskningsfinansiering, Grants Office, etablerades. Även EU-medel kunde tillföras. Forskningsansökningarna professionaliserades.

Vid Stockholms stadsteater koncipierades under Wigzells direkta medverkan en pjäs om molekylär forskning som kunde framföras under tolv säsonger.

Systemskiftet vad avser resursfördelning blev ingripande. Professorer tillsatta före 1999 kunde inte sägas upp vid arbetsbrist. Tillkomna efter detta datum garanterades inte längre anställning. Fakultetsindelningen vid Institutet avskaffades. Begreppet medicin inbegrep såväl vård som sjukgymnastik.

Efter 2004, året efter Wigzells avgång, slogs universitetssjukhusen vid Karolinska och Huddinge organiskt samman, varefter man kunde samarbeta med biobanker och tillgång till patientmaterial. Sjukvårdsledning – medical management – blev en profession i sig.

Harriet Wallberg-Henrikssons (f. 1956) tid som rektor varade mellan 2004 och 2012. Hon

stod för ordning och reda. Institutets etiska förhållningssätt bevakades. Bolognaprocessen ledde 2007 till en högskolereform. Processen styr numera examensstrukturen. Lägena är tre – grundnivå, avancerad nivå och forskarnivå. Universitetet bestod som myndigheter men kunde själva forma om sin inre organisation.

Wallberg-Henriksson började som idrottslärare vid vad som en gång benämndes Gymnastiska centralinstitutet. Hon stimulerades att forska om medicinska träningseffekter mot åldersdiabetes. Från 1988 var hon professor i klinisk fysiologi. Då Medicinska forskningsrådet reorganiserades 1996 blev hon en av dess huvudsekreterare. När det nuvarande Vetenskapsrådet inrättades tog hon motsvarande plats inom medicin. Stamcells forskning prioriterades vid institutet. Livskraftiga forskningsmiljöer måste skapas som kunde svara mot den internationella konkurrensen.

Satsningen på etik och värdvetenskap gavs utrymme. Allmänhetens förtroende för forskning och undervisning gjorde det nödvändigt med etiska vägmarken. Anställdas bisysslor och relationer till näringsliv granskades noga. Ett pressekretariat inrättades och fick snabbt genomslag. Universitetets kärnverksamhet, således forskningen, rapporterades och slog igenom i medierna.

Frågor om jämställdhet lyfts fram. På några år steg antalet kvinnliga professorer från 14 till 22 procent. Verksamheten med fundraising lyftes också upp. Donatorer kunde vara privatpersoner, företag eller stiftelser. En uppgift för

Recensioner

rektor var att skapa goda relationer till presumtiva bidragsgivare.

Bengt Norrving, en av bokens författare, var under 1990-talet docent i statsvetenskap i Lund. Efter uppdrag i regeringskansliet blev han rektor vid vad som kom att kallas Hälsohögskolan som lydde under landstinget. Som sådan medverkade han då högskolan togs upp i Karolinska institutet. Från 2011 är han universitetsdirektör vid institutet. Antalet tjänstemän vid förvaltningen har vuxit till närmare 400. Administrationens dubbla uppgift är delikat. Den ska både stödja universitetets kärnverksamhet och övervaka den.

Karolinska institutets expansiva utveckling har på ett dramatiskt sätt ändrat styrkeförhållandet mellan svenska universitet till institutets fördel. I boken karaktäriseras institutet som modernismens högborg, i nära beröring med positivism och reduktionism. – Med institutets anspråk förefaller merparten av den humanis-

tiska forskningen rymmas inom vad som beskrivs som ”det lilla extra, restposten efter det rationella och objektiva ...”.

Rollen som rektor har ändrats från ett hedersuppdrag i en platt organisation till ett akademiskt ledarskap som anger forskningens inriktning. Rektoratet har förvandlats till en presidentpost efter amerikanska förebilder.

Reflexionerna kring varje rektors person kan kanske sammanfattas så här: Sten Fribergs roll var förvaltande och representativ medan Sune Bergström var reformteknokrat. Relationerna till sjukvårdsorganisationen vårdades av Bengt Pernow under det att Bengt Samuelsson var den försiktige lobbyisten. Hans Wigzell förstärkte riktningen utåt mot näringsliv och samhälle. Om Harriet Wallberg-Henriksson kan sägas att hon stabiliserade forskningens villkor.

Åke Lilliestam

DAN KORN

Kejne. Verkligheten bakom 1950-talets rättsröteaffärer

Carlssons bokförlag, Stockholm 2013, 852 s.

I början av 1950-talet drabbades Sverige av vad som i samtiden kallades rättsröta. Den grundades på en rad "affärer" – Unman, Selling, Kejne, Haijby med fler – där polis, åklagare eller domstolsväsendet påstods vara styrda av dolda makthavare där en homosexuell läggning var ett förenande band. Det talades om en homosexuell liga som i hemlighet styrde nationen. För att rätt uppfatta tidsandan var en homosexuell läggning i början av 1950-talet i högsta grad moraliskt klandervärd och lag-

mässigt belagt med flerårigt straffarbete fram till 1944. Homosexualitet då kan jämföras med nutida moraluppfattning om pedofil läggning.

Banérförare för uppfattningen om rättsröta var författaren Vilhelm Moberg. Men Moberg stod inte ensam. Media var påtagligt positiva och blåste tjänstvilligt upp företeelsen. En tredje spelare var en del företrädare för Folkpartiet, det på 1950-talet största oppositionspartiet, och där udden riktades mot den då rätt osäkre statsministern Tage Erlander, som mot alla odds vunnit valet 1948.

Den enligt Erlander allvarligaste affären inom "rättsröten", som också hotade regeringsinnehavet, var Kejneaffären uppkallad efter dess centralfigur pastorn vid Stockholms stadsmission Karl-Erik Kejne (1913–61). Affären framstår väl i nutida ljus – liksom största delen av övriga affärer inom den så kallade rättsröten – som rätt beskedlig och inte utan både tragiska och humoristiska inslag.

Om Kejneaffären och personen bakom har Dan Korn författat en mycket omfattande och detaljerad bok. Det ska väl inledningsvis framhållas att Korn inte uppdagar några egentliga nyheter avseende Kejneaffären eller rättsröten i övrigt. Att Kejne var en bluff och affären utan egentlig substans är väl redovisat i tidigare litteratur. Förtjänsten med Korns bok är i stället den mycket noggranna redovisningen av hela affären, det ingående porträttet av Kejnes person liksom kopplingen mellan Kejne- och Haijbyaffärerna, där det framgår att Haijby försökte rida på den stämning i samhället som Kejne piskat upp.

Recensioner

Att Kejne var en kuf och lite avvikande vittnas det om redan när han läste teologi i Uppsala på 1930-talet. För att få ytterligare grepp om Kejnes person kan det påstådda sambandet mellan präst och skådespelare vara belysande. Till det humoristiska allmängodset hör ju historien om prästen som får frågan om sitt yrkesval och svarar att han inte kom in på Dramatens elevskola.

När man granskar Korns framställning är det uppenbart att Kejne befann sig i detta spänningsfält med en stark dragning åt skådespeleriet. Han tillhörde sällskapet Stallbröderna och var en mycket populär och fångslande predikant i Statsmissionens Bullkyrka i Gamla Stan. Av Korn framgår också att Kejne var en trägen gäst på olika tidningsredaktioner där han ivrigt meddelande uppfattningen om sin affär och myndigheternas enligt honom suspekta uppträdande och också gav upplysningar så länge affären med hans namn var aktuell. Enligt Korn försökte Kejne också förlänga affären så länge som möjligt och där både sanning och omdöme fick lida avsevärt. Kejne hade blivit känd och ville för allt i världen inte mista den för honom alltmer livsviktiga positionen. I nutiden skulle Kejne lätt kunna inlemmas i det knippe "kändisar" som med tvång/välbehag framträder i lättare TV-program för att behålla sin status.

Genom grava missförstånd från Kejnes sida fick han uppfattningen att en pastor bosatt på Östermalm i Stockholm bedrev homosexuell pojkprostitution i sin lägenhet, där kunderna

var högt uppsatta personer och medlemmar i den ovan nämnda "homosexuella ligan". Här ingick personer som Kejne av någon anledning inte gillade. Det gällde statsrådet Nils Quensel som enligt Kejne bedrev en mystisk hjälpverksamhet som nog var täckmantel för homosexuellt utnyttjande. En annan var biskopen Manfred Björkquist som enligt Kejne oriktigt försetts den moraliskt förkastlige pastorn med venia; det vill säga tillstånd att predika trots avsaknad av fullgjord prästutbildning. Att biskopen därmed kunde vara homosexuell var en självklar möjlighet i Kejnes föreställningsvärld.

Kejne polisanmälde sin kollega men fick snart uppfattningen att polisutredningen inte drevs med tillräcklig energi och där orsaken enligt Kejne måste vara att "ligan" hindrade polisen och lade locket på. Dessutom menade Kejne att polisen i stället undersökte honom eftersom han var "ligan" på spåren. Som ett bevis bland andra uppgav Kejne med idog envishet att hans telefon var avlyssnad.

Allt detta inklusive den så kallade Knivfällan – i nutida belysning snarast ett olycksfall i arbetet från polisens sida, även om samtidigt och särskilt Moberg var mycket uppbragda över det inträffade – gav i en senare mycket omfattande statlig utredning inga som helst belägg för Kejnes uppgifter.

Pastorn på Östermalm blev visserligen fälld men inte för sin påstådda verksamhet. Den rörde sig heller inte om homosexuell pojkprostitution, som Kejne var övertygad om, utan den veniaförsedde lånade ut sin lägenhet till frigjorda

personer som idkade ormgrop. Det ansågs i stället belagt att Östermalmspastorn förtalade Kejne och pekade ut honom som homosexuell. Att Kejne i sin tur anklagade sin predikantkollega för samma sak lämnades märkligt nog utan åtgärd.

På samma sätt – det vill säga utan verklighetsförankring – förhöll det sig med ett senare förgiftningsförsök av Kejne med en kvicksilverförsedd apelsin och där en av Kejnes nära vänner ansågs vara den hemliga ligans verktyg. Trots att saken saknade varje grund kunde tidsandan inspirera författarinnan Birgitta Stenberg till att skriva romanen/deckaren "Apelsinmannen" också dramatiserad för TV och sänd under 1990-talet.

Intressant i denna senare fas av Kejneaffären är att Kejne själv envist förnekade att han blivit förgiftad. Korn framför här en fullt möjlig teori att Kejne ådragit sig en könssjukdom som han behandlade men en salva innehållande kvicksilver. Pastorn, som alltså förgiftat sig själv, hade därmed goda skäl för att läkarna inte skulle komma hans predikament på spåren.

Att ligan ändå var ansvarig för förgiftningen var dock Kejnes chef vid Stadsmissionen och tillika fp-riksdagsmannen JW Johnsson liksom Moberg övertygade om. De slog larm i pressen och Johnsson förde också saken vidare till riksdagen. Detta ledde till att regering såg sig tvingad att undersöka Kejnes uppgifter och omständigheterna kring hans person; en utredning där bland annat chefredaktören Ivar Harrie, juristen Nils Herlitz och före

LO-ordföranden August Lindberg ingick. Nu undergick emellertid Kejneaffären en påtaglig avdramatisering och betydande komisk höjd då Kejne oriktigt påstod att flertalet män i utredningen var av homosexuell läggning och den hemliga ligans trogna redskap.

Upplösningen av affären var mindre tilltalande. Trots utredningens tydliga resultat fortsatte Kejne envist att framföra sin ursprungliga uppfattning. Moberg fann honom med tiden mindre trovärdig och Kejne fälldes också senare för förtal. Slutligen lämnade han Stadsmissionen där Johnsson tröttnat på att han ständigt sysslade med sin affär och struntade i sina arbetsuppgifter. Kejne flyttade till Oscars församling där han emellertid utmärkte sig genom att ofta framträda i berusat tillstånd.

Enligt gängse kvällstidningstradition dog så Kejne efter att ha ätit av en förgiftad julskinka. Den hemliga ligan hade alltså till slut lyckats eliminera en farlig fiende. Sanningen var emellertid rätt annorlunda. Enligt obduktionsprotokoll dog Kejne av förstörd lever; han hade alltså i ganska unga år helt enkelt supit ihjäl sig.

Även om Kejne väl får ses som en märklig person med ett tragiskt livsöde var han uppenbarligen i sin samtid farlig och aggressiv och sannolikt inte olik de som under 1600-talet drev häxprocesser. Med hjälp av den naive Moberg och en välvillig och mindre nogräknad press lyckades Kejne i sin jakt på homosexuella tvinga fram statrådet Quensels avgång och skaka regeringen genom att skapa en berättelse om rättsröta som inte existerade.

Recensioner

Men, det bör framhållas, helt befriad från rättsröta var inte Sverige i början av 1950-talet. I ett fall var Tage Erlander själv vållande. Hans inrikesminister Gunnar Hedlund fälldes efter en lång process för ett rätt grovt skattebrott och där det var uppenbart att Hedlund försökte påverka domstolarna. Erlander bidrog med att låta Hedlund sitta kvar som minister trots fällande dom sannolikt för att inte förlora regeringsmakten som blivit en konsekvens om ordföranden för Bondeförbundet och koalitionspartnern fått avgå.

Man imponeras av Dan Korn's minutiösa arbete med att tränga in i alla aspekter av Keynes person liksom författarens klarläggande analyser av hur olika ryktesspridning i Kejneaffären uppstod. Men man får ändå motvilligt tillstå att boken är väl omfattande särskilt när det gäller en för sammanhanget onödig fördjupning avseende en lång rad bipersoner i dramat från 1950-talets början.

Ulf Hamilton

ROGER ANDERSSON

Johan på Gårda och lite till...

Göteborg, Gårda Johan, 2013. 185 s. inb.,
illustr.

”Johan på Gårda” (1873–1958) var en av Göteborgs många åkeriägare, men till skillnad från de andra byggde han upp ett storföretag, nu kallat Gårda Johan, och till skillnad från de andra blev han legendarisk. Hans namn var Johan Johansson, och han föddes i Främmestad mellan Trollhättan och Vara. Han började som fattig bonddräng, men efter några år kom han som åkardräng till stadsdelen Gårda inom Örgryte kommun (nu sedan länge införlivad med Göteborgs stad). Här kom han att leva och verka, och han fick även namn efter sin stadsdel. Om honom har Roger Andersson skrivit en omfattande levnadsteckning, som egentligen är en företagshistorik, men till följd av Johans betydelse handlar 95 av bokens sidor (mer än hälften) om honom.

Tack vare Roger Anderssons ingående och väl underbyggda framställning begriper man varför Johan på Gårda blev en framgångsrik företagsbyggare. Lönsamheten inom åkeribranschen var inte stor, men Johan gick vidare. Andra åkare nöjde sig med att köra sprängsten, schaktmassor, jord till anläggningar och rivningsmassor. Johan på Gårda övergick till att låta sina män även spränga berg, schakta för husbyggen, utföra anläggningsarbeten och riva hus. Andra åkare nöjde sig med att köra sand, men Johan på Gårda skaffade sig egna sandhålor, där han tog sand till sina anlägg-

ningsarbeten, och där han sålde sand till andra. Åkeriägaren blev entreprenör i allsköns branscher. Han var nyfiken och ivrig att pröva på. Ännu under sina sista levnadsår upplevde han schaktningar och rivningar som ”äventyr”. Dem ville han inte släppa ifrån sig (till sina ”pojkar”).

Roger Andersson skriver långt i efterhand och har aldrig träffat Johan på Gårda, men efterlämnade källor har så mycket att berätta, att bilden av en personlighet tonar fram. Enkel och anspråkslös var Johan. Som Johan Johansson var han född, och med detta namn dog han. Han var föreningsmänniska och deltog i sällskapslivet inom föreningarna. Allt detta gav honom värdefulla bekantskaper. Roger Andersson har ingenting att förtälja om motsättningar och bråk. Sådant tycks Johan ha haft en förmåga att undvika. Av allt att döma tycks en kristen tro ha funnits på botten av personligheten. Han var noga med att lyssna till morgonandakten på radion. Han var medlem i Kyrkans Vänner. Han var gäst vid invigningen av Härlanda kyrka, och denna invigning var den sista händelsen i hans liv. Om politiska uppfattningar får vi inte veta någonting. Boken saknar antydningar. Johan tycks inte på något sätt ha ”stuckit ut” eller skyltat med sina övertygelser.

Mot sina anställda var han omtänksam och förstående. Skandaler tycks ha saknats både i hans liv och i företagets historia. Han har gjort avtryck i historien, men i likhet med många andra, som har skött sig, kommer man inte Johan på Gårda nära in på livet.

Recensioner

Detta gäller i än högre grad Hans Andersson, som kom in i bilden 1972, året efter företagets försäljning. (Johan Johanssons söner sålde företaget 1971.) Hans Andersson är alltjämt verksam och vi får veta mycket om hans företagsomvandlingar och framgångsrika sökande efter nya verksamheter att satsa på men om honom själv framkommer föga mer än att hans idrottsintresse är stort och att han måste vara en rasande skicklig företagsledare, anpassningsbar intill det osannolikas gräns och försedd med näsa för vad som kan vara lönsamt. Detta intryck övergår till visshet, då man får veta, att han under många år var ordförande för ishockeyklubben Västra Frölunda. För att kunna styra över dessa stora, starka och självständiga pojkar måste man vara diplomat, lejtontämjare och trollkonstnär som kan trollda fram pengar ur intet.

För att få pengar beställde man en ishockeytavla av den kände popkonstnären Andy Warhol och "serigrafer" (reproduktioner) av detta verk. Under försäljningen av dessa "serigrafer" fick man veta, att konstnären hade avlidit. Hans Andersson såg genast sin chans och dubblade priset. Reproduktionerna hade strykande åtgång och har senare än ytterligare ökat i värde. Ja, Hans Andersson är en skicklig företagsledare och klubbordförande, men hans levnadsteckning rent personhistoriskt återstår att skriva. Kanske återkommer Roger Andersson i ämnet. Det viktigaste är dock, att han skriver mer. Roger Andersson är en framstående forskare. Han samlar in väldiga mängder fakta och sammanfattar dem skickligt och insiktsfullt. Hans bok ger både insikter och en angenäm läsoplevelse.

Lars Gahrn

ROLF H. CARLSSON

**Tidig med allt – alltid före sin tid:
Eric Rhenman 1932–1993. En biografi.**

**Del I: Att förvärva ett
erfarenhetskapital**

Stockholm, Ekerlids Förlag, 2013. 408 s.,
käll- & personreg., inb.

**TIDIG MED ALLT
ALLTID FÖRE SIN TID**

Eric Rhenman 1932–1993

En biografi

DEL I: ATT FÖRVÄRVA ETT ERFARENHETSKAPITAL
ROLF H CARLSSON

Ekerlids Förlag

Företagsekonomins snabba tillväxt som akademisk disciplin under 1900-talets andra hälft är exceptionell. Det började som handelsteknik och bokföring i 1800-talets och det tidiga 1900-talets handelshögskolor, men ämnet fick sitt genombrott vid universiteten först efter andra världskriget. Successivt införlivades

nya forskningsfält: distributionsekonomi och marknadsföring på 1930- och 1940-talen, och organisationsteori och ledningsfrågor under 1950- och 1960-talen. Vid de svenska universiteten kom det stora genombrottet på 1980-talet, då företagsekonomi – både när det gällde antalet studenter och forskare – utvecklade sig till det utan jämförelse största ämnet vid de samhällsvetenskapliga fakulteterna. Allt mer komplexa organisationer och ett allt mer komplext samhälle underbläste efterfrågeexplosionen på akademiskt utbildade ekonomer. En helt ny bransch av ekonomikonsulter växte fram och anlätades av företagen för rådgivning och tidsbegränsade uppdrag.

Det amerikanska inflytandet över såväl den akademiska ämnesutvecklingen som den ekonomiska konsultverksamheten är slående, men svenska samhällsforskare har dock förmått att lämna självständiga bidrag. En svensk som i hög grad har lämnat avtryck på båda områdena är Eric Rhenman (1932–1993). Hans pionjärgränning för att utveckla den så kallade intressentmodellen inom organisationsteorin uppmärksammades tidigt men har åter kommit i blickpunkten under senare tid. I intressentmodellen är det företagsledningens uppgift att fatta beslut som tillfredställer företagets olika intressenter, såväl ägare och anställda som kunder, leverantörer och samhälle. Efter en tid då vinstmaximering och aktieägarintresset dominerat som målstyrningsmaxim i företagen har intressentmodellen åter lyfts fram inom den företagsforskning som sysslar med håll-

barhetsfrågor, kända under sina anglosaxiska beteckningar, *corporate citizenship* och *corporate social responsibility* (CSR).

Rolf H Carlsson har tagit sig an uppgiften att i en biografi dokumentera Eric Rhenmans bidrag till kunskaperna om företagsledning och organisation för eftervärlden. Den första delen, som utkom förra året, omfattar de formativa åren i Rhenmans liv. Den slutar i mitten av 1960-talet, då han grundade tanke-smedjan och konsultföretaget SIAR, *Swedish* (sedermera *Scandinavian*) *Institute for Administrative Research* för att utveckla sina idéer om "kliniskt" orienterad forskning i företagsledningsfrågor. Med klinisk företagsforskning menade Rhenman en kombination av forskning och konsultation där deltagande observation utgjorde en huvud ingrediens.

Eric Rhenman föddes och tillbringade sin tidiga barndom i den lilla byn Mattisudden vid Lilla Luleälven i Jokkmokks socken. Till fastigheten hörde stora skogsegendomar som tidigare generationer successivt utvidgat genom förvärv och giftermål. Familjen var socialt och ekonomiskt väl etablerad i lokalsamhället. Mamma Thyra var utbildad småskollärare och pappa Knut gjorde hela sin yrkeskarriär inom Vägverket, först som chef för den kommunala väghållningen i Jokkmokk, därefter som statligt anställd vägmästare i Kalix och så småningom som övervägmästare på Gotland. I storfamiljen ingick också farfar Axel som hade gjort en skoglig karriär och slutade som skogsförvaltare för Munksund. Farfar Axel framstår

som en riktig familjepatriark som kom att betyda mycket för Erics tidiga utveckling, särskilt som mamman och pappan ofta tvingades vistas på annan ort i sina arbeten.

Skolgången följde den vid denna tid gängse för någon som visade någorlunda studiebegåvning och hade ambitiösa föräldrar. Eric Rhenman genomgick samrealskola i Kalix 1944–1947 och Högre Allmänna Läroverket i Visby 1947–1951. Eric stack dock ut och avvek på många sätt från normaliteten. Han var oerhört receptiv, hade lätt att lära och lämnade både realskola och gymnasium med de bästa betygen i respektive klass. Men han visade också prov på en målmedvetenhet, uthållighet och arbetsdisciplin som måste ha tett sig alldeles exceptionell för både lärare, klasskompisar och närstående familjemedlemmar. Som tolvåring lärde han sig skriva maskin och fullföljde på sommaren en Hermodskurs i tyska som förberedelser inför starten i realskolan. Ivrigt påhejad av mamma Thyra genomförde han därefter en rad extrakurser på Hermods både i skolämnen och nyttoämnen som "Förenings- och mösteknik" för att förkovra sig.

Redan inför gymnasiestarten gjorde han upp en studieplan för hur hans kommande studentbetyg skulle se ut för att säkra intagningen till civilingenjörsutbildningen (kemisk inriktning) vid KTH. Planen innehöll detaljerade delmål för varje termin och reviderades fortlöpande under gymnasietiden. En detalj som avslöjar ett starkt behov av fasta rutiner och strävan efter effektiv tidsanvändning hos

Recensioner

den brådmogne pojken var de tidsbudgetar för olika aktiviteter – inklusive hur många timmar per typvecka som han skulle ägna sin flickvän – som han gjorde upp under gymnasieåren.

Som i så många andra fall skapade trygga uppväxtförhållanden trygga individer. Medveten om sin studiebegåvning och förmåga att organisera sitt arbete utvecklade Eric Rhenman en grundmurad självtillit. Han framstår i biografien som en högrepresterande tävlingsmänniska, men samtidigt var tron på den egna förmågan parad med en god portion generositet och förhandlingsskicklighet. Han var en förningsmänniska och hans goda ledaregenskaper förstärktes när han upplevde att han kunde påverka och se resultat av sitt engagemang.

Helt i enlighet med gymnasieplan satsade stora A-studenten på kemiingenjörsutbildning på KTH, men läste parallellt på Handelshögskolan och tog dubbelexamen 1955. Vid 22 års ålder var han således både civilekonom och civilingenjör. Studiekarriären imponerar, särskilt som han delfinansierade sina studier med extrajobb som lärare på en flickskola och dessutom både hann gifte sig och skaffa barn.

Eric Rhenman första anställning var på Svenska Essos huvudkontor i Stockholm. 1956 knöts han till AB Atomenergi, det statliga forsknings- och utvecklingsföretaget som vid denna tid genomgick en kraftig expansionsfas. Kärnkraften var det sena 50-talets stora framtidsbransch. Författaren talar om "atomeuforin" och berättar livfullt om spänningarna mellan den privata industrin (ASEA)

och den socialdemokratiska regeringen när det gällde dess roller i den framtida utbyggnaden av atomenergin. Inom AB Atomenergi avancerade Rhenman till administrativ chef och arbetade ständigt med nya organisationslösningar för att skapa balans mellan projektgrupper och specialistgrupper i forsknings- och utvecklingsarbetet på företaget.

Under sina åtta år på Atomenergi var Rhenman visserligen tjänstledig under några korta perioder men hann sin vana trogen ändå med en hel del vid sidan av det ordinarie arbetet. Han fullgjorde sin militärtjänst på flygstaben där han tillsammans med andra unga matematiker och statistiker sattes att utveckla den nya operationsanalysen. Han fortsatte också forska på Handelshögskolan, vikarierade som lärare där och var i USA på stipendium under ett knappt läsår. Forskningsvistelsen vid Carnegie Tech i Pittsburgh 1959–60 öppnade för möten och diskussioner med Herbert Simon och Philip Selznick som var den tidens gurer inom organisationsteorin. Studierna vid Handelshögskolan ledde fram till en licentiatexamen 1961. Man kan lätt läsa mellan raderna i biografien att Rhenman inte var helt nöjd med det avhandlingsbetyg han fick: det var inte det högsta, "bara" det näst högsta.

I den svenska samhällsdebatten blev licentiaten Rhenman ett känt namn under det tidiga sextiotalets diskussion om "det demokratiska underskottet" i näringslivet. Han engagerades av SAF för att på vetenskaplig grund skriva om makt- och ansvarsfördelning i företagen,

något som resulterade i boken *Företagsdemokrati och företagsorganisation* (1964). Grundidén i boken var att företaget måste hitta olika arrangemang för att upprätthålla goda relationer till dess olika intressenter. De anställda var en av företagets intressenter, ägarna en annan och företagsledningens uppgift var att balansera de olika intressena mot varandra för att säkerställa företagets långsiktiga överlevnad.

De svåraste utmaningarna för företagsledningen kommer i framtiden ha sin grund i omvärldsförändringar, hävdade Rhenman. Med facit i hand är hans antagande att kollektiva lösningar i framtiden skulle ersättas av mer individualistiska av särskilt intresse. Hans syn föranledde ideologisk grundad kritik både från vänster och höger i mediedebatten. Från den växande vänsterrörelsen ifrågasattes intressentmodellen därför att den legitimerade företagsledningens ställning, och många i näringslivet var kritiska mot synen att de anställda skulle betraktas som en lika legitim intressegrupp som kapitalägarna.

Eric Rhenman hade siktet inne på en akademisk karriär och sökte flera professurer utan framgång; både avsaknaden av doktorsgrad och hans näringslivsbakgrund låg honom säkert i fatet. Under åren 1964–1967 lyckades han dock få till stånd en egen forskningsgrupp för administrativt utvecklingsarbete (GAU), bli antagen som docent vid Handelshögskolan i Stockholm och få lärartjänst (preceptur) vid Företagsekonomiska institutionen i Lund; där utnämndes han också efter kort tid till

professor. GAU var knutet till Handelshögskolans forskningsorganisation i Stockholm, men ställdes på egna ben 1966 som självständig forskningsstiftelse, Swedish Institute for Administrative Research (SIAR). Därmed inleddes ett nytt skede i Eric Rhenmans liv som levnadstecknaren lovar återkomma till i en framtida del II.

Biografen Rolf H Carlsson är onekligen väl lämpad för sin uppgift. Han är en allmänt erkänd expert på ägarstyrningsfrågor med bred, internationellt förankrad kunskap om vad som rör sig i tiden. Som mångårig SIAR-kollega och nära vän kände han föremålet för sin levnadsteckning väl. Författaren är dessutom källkritiskt skolad och medveten om nödvändigheten att hålla distans till egna uppfattningar och lyssna på vad andra källor har att säga. Det utnyttjade källmaterialet är rikligt och omfattar alltifrån Rhenmans utgivna skrifter, hans korrespondens och dagböcker till vad närstående kollegor, vänner och andra informanter vittnar om.

Det metodiska upplägget av biografen har en intressant SIAR-prägel. Eric Rhenmans uppväxt, utbildning och karriär följs upp genom en slags deltagande observation där praktik och forskning vävs samman. Biografen, ofta refererad till i jag-form, reser i Rhenmans fotspår och tillsammans med informanter och skriftliga källor klarlägger händelseförlopp och analyserar personlighetsdrag. Upplägget är mindre vanligt i biografisammanhang, men fungerar väl och ger liv åt framställningen.

Recensioner

I mina ögon intressantast blir minnesteckningen i samspelet mellan individ och struktur, mellan person och miljö. Eric Rhenman formades av sin trygga uppväxt, sin arbetsdisciplin och sin begåvning. Barn- och ungdomsåren skapade en självständig person med stark tilltro till sin egen förmåga. Det är egentligen först i samband med ansträngningarna att göra akademisk karriär som självkänslan sätts på prov när hans forskningsintegritet ifrågasätts på grund av kopplingarna till konsultverksamheten. Riktigt spännande är framställningen när "atomeuforin" på 50-talet och den företagsdemokratiska diskursen på 60-talet behandlas

och relateras till huvudpersonens aktiviteter. Sammantaget är Rolf H Carlssons biografi över Eric Rhenman en välskriven, bred levnadsteckning, där tidsanda, individ och gärning fogas samman på ett fullödigt sätt.

Det är med spänning som vi ser fram mot fortsättningen där Rhenmans insatser under perioden 1966–1993 för att utveckla forskningsinstitutet och skapa en "SIAR School" av teorigods kring företagsledning och företagsorganisation kommer att avhandlas.

Håkan Lindgren

ALEXANDRA VON SCHWERIN
(RED.)

Den dolda kvinnomakten.

500 år på Skarhults slott

Atlantis, Stockholm, 2014, 191 s. illustrerad, personregister.

Skarhults slott, beläget på den skånska slätten några kilometer söder om Eslöv, har en lång och spännande historia. Med sina många ägarbyten och skiftande människoöden har den åtskilligt att ge den personhistoriskt intresserade. Som ägare finner vi flera av Sveriges mäktigaste släkter, liksom några av Danmarks mest framstående under tiden då Skåne var danskt. I ägarlängden ingår familjerna Rosensparre, Rosencrantz, Rud, Trolle, De la Gardie, von Königsmarck, Piper och Brahe. Karl XIV Johan ägde slottet från 1826 till sin död

1844 då det genom köp övergick i släkten von Schwerins ägo där det stannat sedan dess. Arvskiftena går traditionellt från far till son eller från far till dotters man. Änkor blir myndiga och kan inneha ägarskapet i väntan på att omyndig son uppnår myndig ålder. Ägarlängden, som den hittills varit känd, består således av en lång rad män. Efter det projekt som redovisas i den aktuella boken är bilden en annan.

Alexandra von Schwerin kom till Skarhult som nygift slottsfru 2003. Hon är initiativtagare till det kvinnohistoriska projekt som resulterat i boken *Den dolda kvinnomakten. 500 år på Skarhults slott* vilken publicerades på den internationella kvinnodagen den 8 mars 2014. Mellan april och september i år visas som en del av projektet en utställning på slottet, som därmed släpper in allmänheten för första gången. Projektets pedagogiska del har blivit en stor framgång; utställningen är mycket populär och har besökts bland annat av samtliga skolbarn över tio år i Eslövs kommun. Bok och utställning är ett välkommet och lyckat bidrag till att lyfta fram och debattera kvinnors ställning under de senaste 500 åren.

Boken presenterar i sex välskrivna avsnitt, som författats av etablerade forskare, nedslag i Skarhults historia sedan mitten på 1500-talet. Och det är kvinnorna som står i fokus. Med detta perspektiv skrivs slottets historia om. Kvinnorna har förstas inte varit okända, men deras verkliga roll och verksamhet visar sig vara betydligt mer delaktig och aktiv än vad man tidigare trott. På flera punkter kan forskarna

Recensioner

revidera den tidigare kända historien och visa upp starka kvinnor som huvudpersoner. Som Alexandra von Schwerin, redaktör för boken, formulerar det i förordet: "Med de nya rön som denna bok presenterar skriver vi om Skarhults ägarlängd. I den nya ägarlängden är kvinnorna synliga som de företagsledare och entreprenörer de i själva verket var." I ett avslutande kapitel intervjuar redaktören åtta nu verksamma slottskvinnor runt om i Sverige om deras syn på sin roll i dag och inför framtiden. En kvinnolängd, som får komplettera ägarlängden, ger föredömligt en sammanfattning av samtliga kvinnor och den roll de haft på Skarhult.

Dick Harrison pekar i det inledande kapitlet på hur vår syn på historien och historiska skeenden i dag helt präglas av 1800- och 1900-talens syn, enligt vilken männen är de enda som räknas och kvinnorna helt enkelt inte existerar i historieskrivningen. Även om forskningen känt till och tidigare lyft fram starka och driftiga kvinnor som hemmavid stått för skötseln av gods och gårdar när deras män under långa tider varit ute i krig har inte den officiella historiebilden ändrats, och vi tenderar fortfarande att glömma bort halva befolkningens historia. Peter Ullgren kan i sitt avsnitt om Mette Rosencrantz (1533–1588) visa hur en bildad och förmögen kvinna, änka först efter Steen Rosensparre och sedan efter Peder Oxe, med kraft griper sig an ledningen av inte bara Skarhult utan ett "väldigt godsimperium" som sina barns mor och som änka med full äganderätt. Likafullt är det i första hand mäns

namnteckningar som vi finner i de officiella handlingarna. I Skarhults ägarlängd står hennes omyndige son Oluf som byggherre.

Vidare är det enligt ägarlängden Pontus De la Gardie som 1663 köper Skarhult. Svante Norrhem kan med sina nya efterforskningar slå fast att det i själva verket var hans förmögna hustru Beata von Königsmarck (1637–1723) som stod för köpet. Utrymmet här tillåter inte någon redovisning av de dramatiska händelser och vändningar som slutligen leder till att Magnus Fredrik Brahe ärver Skarhult. Magnus Fredrik är son till Erik Brahe och föds tre månader efter faderns avrättning för delaktighet i kungaparets försök till statskupp 1756. Enligt de nya forskningsrön som Carin Bergström kan redovisa ärver dessemellan vid makens död Stina Piper (1734–1800) slottet. Hon har nämligen fått Skarhult i morgongåva av Erik Brahe, med förbehållet att hon skulle förlora slottet om hon gifte om sig. Det gör hon 1773 och då först övergår Skarhult till sonen Magnus Fredrik Brahe.

Angela Rundquists bidrag "Skärvor av kvinnomakt" behandlar två kvinnor Martina von Schwerin (1789–1875) och Maria von Schwerin (1864–1952) som inte bodde på Skarhult, men som på olika sätt räddade slottet till familjen von Schwerin. Genom Martinas pengar, enda barn och arvtagerska till den förmögne direktören i Ostindiska kompaniet Martin Törngren, kunde sonsonen Jules von Schwerin 1844 förvärva Skarhult. Torpardottern Maria Kaunitz gifte sig med Hugold, pro-

Recensioner

fessor i Lund och barnbarn till Martina, och födde sonen Hans. Denne son blev arvtagare till Skarhult, och därmed kunde slottet stanna i familjens ägo. Marias levnadsöde tillhör de mera gripande i boken.

Ett helt annat skede i slottets historia skildras av Eva Helen Ulvros i avsnittet "Ni ska bli ett gott parti". Slottsfrun Margaretha von Schwerin (1908–1998) grundade 1944 hushållsskola på slottet, med blomstrande verksamhet och stor efterfrågan på platserna under de 13 år den verkade; ytterligare ett exempel på en initiativrik och duglig kvinna. Från ett sentida perspektiv ställer Ulvros frågan varför kvinnor i en tid med lagliga möjligheter till utbildning och arbete såg det som ett starkt ideal att bli hemmafru? Kring mitten av 1900-talet var detta tydligen inte en relevant fråga.

Det kvinnohistoriska perspektivet som läggs på Skarhults historia har visat sig vara i hög grad fruktbart. De kvinnor som vid olika tillfällen är slottets verkliga huvudpersoner får för första gången träda fram i sin egen rätt. Och resultatet blir en bok som skriver om historien och skapar ny historia. I bästa fall kan den öppna ögonen och locka till efterföljd i enlighet med redaktören Alexandra von Schwerins önskan att se Skarhults kvinnor som ett mikrokosmos som speglar hur Sverige i stort har utvecklats från 1500-talet fram till modern tid. Säkert finns det många fler liknande kvinnor att lyfta fram i ljuset. Bokens värde stärks av den genomgående höga kvaliteten på författarnas bidrag.

Kerstin Assarsson-Rizzi

CHRISTER ERICSSON

Bandybaronen i folkhemmet.

Familjen De Geer, bruket och folket

Stockholm, Carlssons förlag, 2013. 266 s.,
ill., inb.

Spelar bandy någon annan roll än just som tidsfördriv för ungdomen? Historikern Christer Ericsson skulle säga att det spelar en stor roll, och då inte bara som tidsfördriv. I stället spelade bandyn (och idrotten generellt) en viktig roll i bruksorterna för att bygga upp en bruksanda. Det handlade om en möjlighet för makten att dana folket och ungdomen på ett

didaktiskt sätt till acceptans och gemenskap – allt för brukets bästa. Detta är temat för Christer Ericssons bok om Lesjöfors, bruket, familjen De Geer och om Lesjöfors IF. Allt är en berättelse om ett folkhemssverige som i dag har förvandlats till oigenkännlighet, åtminstone enligt vissa. Det är dock inte första gången författaren ger sig in i denna tematik utan denna bok är den senaste biten i ett pussel med många likartade bitar. Ericsson har tidigare skrivit om olika bruk, industrimän inom högern och om idrotten, särskilt relaterat just till bruksorter där sport i olika former hade en central betydelse i skapandet av bruksanda.¹ Idrotten har setts som ett led i ett patriarkaliskt förhållande på bruksorten, mellan brukspatron (i detta specifika fall tre generationer, baron De Geer) och arbetarna.

I och med att Ericsson gjort denna typ av studier förut har han även lätt för att i enkla ordalag beskriva vad patriarkalismen är samt dess relation till folkhemmet och den svenska modellen. I denna modell var det aldrig långt mellan patron eller baron och fackklubben eller arbetarna. Något vi måste minnas är att många av dessa bruksorter, som i dag i många fall beskrivs som återvändsgränder, en gång faktiskt var mönstersamhällen – särskilt Lesjöfors. Där fanns det ett kontrakt som skrevs under av baron De Geer och av facket, och byggde på ömsesidig tillit och ansvarstagande, just med syfte att bygga ett idealsamhälle. Ericsson beskriver detta förhållande med termerna *gåvan* och *gengåvan*. Arbetarna strejkade inte

och var lojala mot företaget och som betalning fick de brukets tacksamhet som manifesterades genom social trygghet, bostäder, ordning, identitet och bandy.

Studien av Lesjöfors bruk har huvudpersonerna i familjen De Geer i centrum. Det handlade om tre generationer av familjen som hade makten över bruket. Den äldsta generationen var Gerard De Geer som tog över på 1920-talet efter en längre period av strejker och osämja. Det var då som en ny tid inleddes bland annat eftersom baron i sin ungdom varit synnerligen radikal (socialdemokrat) men sedan bättrat sig. Från denna tid hade han dock med sig en känsla för arbetarnas krav och närde tankar om samverkan mellan arbetsledning och arbetskraft. Denna beskrivning av förhållandena känns dock alltför tillrättalagd, alltför idylliserad. En av anledningarna kan vara källmaterialet -brukstidningen- men det verkar osannolikt att Christer Ericsson skulle falla i en dylik fälla. En anledning till att historien om Lesjöfors och familjen De Geer är idyllisk kan hänga samman med relationen mellan då och nu. Det kan handla om att man som läsare fastnar i känslan av saknad efter en tid som flytt, en saknad efter ett mer idylliskt Sverige. Det finns nämligen beskrivningar av att baron med jämna mellanrum var tvungen att låna dagskassan från Konsum för att betala lönerna till arbetarna och att löneutbetalningarna delades upp så att baron ånyo kunde låna dagskassan från Konsum eftersom det ändå var där som

pengarna hamnade. Roande och idylliskt, men samtidigt symptomatiskt. Det var ett samhälle utan konflikter och utan motsättningar.

Det finns dock ett mer allvarligt problem med denna typ av idyllisering, nämligen att vi vet betydligt mindre om vilka som inte var delaktiga. Vilka var det som inte passade in i Lesjöfors? Vi anar att det finns sådana grupper och personer på orten och vid företaget. Men vi får inte veta mer än att det finns de som inte passar in. Det kan inte vara så att det knappt fanns några motsättningar i ett samhälle som Lesjöfors. Ibland får vi veta att facket inte alls var eniga med ledningen, men inte mer än detta. Möjligen ser vi här ett tecken på att källmaterialet är något enahanda och har sin utgångspunkt främst i bruksledningen. Ett exempel där det inte enbart var idyll är diskussionen om de finska arbetarna som kom till Lesjöfors under 1960-talet där faktiskt spänningar, fylleri och knivslagsmål nämns. Men det hela beskrivs ändå på ett idylliskt sätt, nästan med barons egna ord från brukstidningen *Slaggstänk*. Detta är en av mina invändningar, nämligen att de sociala relationerna på orten beskrivs alltför idylliskt och att det inte verkar finnas några konflikter. Den andra invändningen jag har är att det inte heller är tydligt att bandyn spelade rollen som didaktisk symbol där rent spel och ömsesidighet manifesterades. Det må möjligen vara sant att det var så, men jag är inte helt övertygad om att bandyn spelade denna roll. Men alldeles oavsett detta

Recensioner

är Christer Ericssons bok om Lesjöfors mycket läsvärd. Det är en illustration av efterkrigstidens framgångsverige men också av dess haveri, när bruket i Lesjöfors gick i konkurs och rekonstruerades om flera gånger.

Fredrik L Eriksson

Noter

1. Se exempelvis: samtliga av Christer Ericsson, Vi är alla delar av samma familj: Patron, makten och folket vid Nyby bruk 1880–1940, diss., Stockholm 1997; Fotboll, bandy och makt: Idrott i brukssamhället, Stockholm 2004; Kapitalets politik och politikens kapital: Högermän, industrimän och patriarker 1890–1985, Stockholm 2008.

MARIANNE KINDGREN OCH
BIRGITTA TINGDAL

Johanna Hård: En sjörövarhistoria

Göteborg: Tre Böcker Förlag AB, 2013, 101
sidor.

Intresset för sjörövare är stort bland den stora allmänheten och även bland forskarna. Vad gäller Sverige under de senaste 500 åren har man dock inte haft mycket att fördjupa sig i. Sjørövare har i stort sett saknats. Desto större uppmärksamhet har 1823 års händelser fått, fastän detta sjöröveri var en enstaka händelse av obetydlig omfattning. Fyra män seglade ut från öarna vid Göta älvs mynning. Tre av dem bordade en dansk jakt, medan den fjärde satt

kvar vid rodret i båten. De tre besättningsmännen på den danska jakten dödades eller fick allvarliga sår och kastades överbord. En del av godset ombord rövades. Vål hemkomna greps de fyra sjörövarna inom kort. Mannen vid rodret dömdes till livstids fästning. De tre som hade dödat och plundrat dömdes till döden och avrättades. Dessa hemska händelser utreddes utförligt av rättsväsendet. Folke Danbratt har gått igenom handlingarna och skrivit en uttömmande skildring (*Strandad jakt*, 1963).

En gåta återstod dock: Vad hände med änkan Johanna Hård, som enligt sjörövarna hade deltagit med råd och uppmaningar före avfärden? Hon skulle rentav ha sagt, "att det inte skulle göra något om ett eller annat liv skulle komma att spillas emedan man då inte behövde befara att bli röjda eller upptäckta." Johanna Hård nekade till allt och påstod, att hon inte ens kände till de fyra männens avfärd. Hon frikändes i brist på bevis, men vad hände henne därefter?

Marianne Kindgren och Birgitta Tingdal har lyckats spåra henne, och mänskligt att döma har de lyckats avvinna bevarade källor alla tillgängliga upplysningar. Efter att ha frikänts i brist på bevis flyttade Johanna Hård till Stockholm, där hon så småningom blev anställd inom Kungliga Postverket och fick tjänstebostad i posthuset (nuvarande Postmuseum). Hon var då inskriven i Hovförsamlingen och uppges i kyrkoböckerna vara "väl-frejdad". Där i Stockholm dör hon också 1851.

Vissa kapitel i boken är dramatiserade och har snarast skönlitterär uppläggning. Detta

Recensioner

sätt att skriva gör skildringen både lättläst och medryckande, men inslagen av diktning blir många, när sakupplysningarna som i detta fall är få och otillräckliga. En sakligt redogörande framställning skulle ha varit att föredra.

Släktforskare kan ofta hopa uppgifter men sällan teckna bilden av en personlighet. Så är det i viss mån även i detta fall, men Johanna Hård var en så stark personlighet, att vissa personlighetsdrag trots allt framträder. Hon var viljestark och hård. Hon nekade till alla anklagelser. Från häktet skrev hon brev till sin far och bad honom skaffa fram vittnen, som skulle lockas med betalning. Brevet uppsnappades och kom till rättens kännedom. Då nekade hon till att ha skrivit dem. Man har inte någon anledning att tro vad hon påstår inför rätta. Man skulle gärna ha sett en utförligare undersökning av skuldfrågan. Denna skulle antagligen förbli oklar, men om läsaren hade fått ta del av de motstridande uppgifterna, hade bilden kanske blivit något klarare.

Författarinnorna sätter in Johanna Hård i tidssammanhanget. 1820-talet var en svår tid för folket på Västkusten. Den stora sillperioden var över, och efter Napoleonkrigen var de gyllene tiderna för köpmän och smugglare ett minne blott. För Johanna tillkom att hon blev änka 1817, då hennes make, salteriägaren Fredrik Hård, avlider. På många ställen i boken framskymtar djupt armod och försämrade levnadsvillkor. Med hjälp av sjöröveri försökte några förbättra sina förhållanden, men detta brott gjorde endast ont värre. Johanna Hård miste allt vad hon ägde och var tvungen att flytta från sina hemtrakter för att börja ett nytt liv. De flesta skulle inte ha klarat detta, men hon var både viljestark och hård. Hennes personlighet och hennes levnadsöde hörde inte till de vanliga, men hon har speglat tiden, och så gör även denna välskrivna och väl underbyggda levnadsteckning.

Lars Gabrn

HELI VON ROSEN

Dödsorsak Ogaden. Om flyg och politik med Carl Gustaf von Rosen i Afrika

Stockholm, Atlantis, 2013, 448 sidor.

I mitten av 1800-talet drog en medelålders svensk greve på friarfärd till USA och gifte sig med en ung, rik arvtagerska. Familjen kunde nu leva på betydligt större ekonomisk fot än tidigare generation. Alla barn i äktenskapet kunde förse sig med större gods och/eller hus i Stockholm och leva ståndsmässigt i relation till efternamnet. Ett av de fem barnen – Eric von Rosen (1879–1948) – köpte redan som 21-åring godset Rockelstad i Sörmland och framlevde sedan här sina dagar som ekonomiskt oberoende etnograf, storviltjägare med mera.

En av sönerna till Eric – Carl-Gustaf (1909–1977) – skulle växa upp i denna till synes bekymmersfria och stimulerande miljö. Men

här fanns en rad konflikter och problem för en uppväxande yngling. Fadern – ofta frånvarande på långa forskningsresor – var gammaldags och brutal i sin uppfostran samtidigt som sonen var högst oppositionell och egensinnig. En annan komplicerande omständighet var familjens böjelse för nazismen. Föräldrarna trodde starkt på Adolf Hitler liksom farbrodern Clarence. Mammans syster Carin gifte om sig med naziledaren Hermann Göring och Carins syster Fanny – också övertygad nazist – skulle bland annat skriva en framgångsrik hagiograf över sin i förtid bortgångna syster. Den tredje mostern – Lily – också positiv till i vart fall Göring – skulle 1943 bli Carl-Gustafs svärmor.

En orsak till att nazismen kom att genomslå släktmiljön var sannolikt Görings numera ”klassiska” besök på Rockelstad i februari 1920 då han som taxifygare hemförde Eric von Rosen under ytterst svåra väderförhållanden och blev blyxtförälskad i den då redan gifta Carin von Kantzow på besök hos sin syster. Händelsen förefaller också ha avgjort den unge Carl-Gustafs yrkesval och där piloten Göring under lång tid var den stora idolen.

Carl-Gustaf von Rosen blev alltså flygare efter en dramatisk men oavslutad skolgång där den heller inte så välartade ”motorprinsen” Bertil var en nära kamrat. Efter en kortare tid som konst/cirkusflygare skulle emellertid Carl-Gustaf von Rosen viga huvuddelen av sitt liv åt humanitära flyginsatser interfolierat med en och annan rent krigisk verksamhet och som kommersiell flygare.

Recensioner

Om denne märklige och rikt begåvade flygare har svärdottern Heli von Rosen skrivit en biografi med fokus på von Rosens mångåriga insatser i Etiopien och där han också slutligen mötte en tragisk död 1977. Biografen fördjupar sig inte i nazistinflytandet i släkthemiljön – vilket heller inte den tidigare Carl-Gustaf von Rosen-biografen Ralph Herrmanns gör – men von Rosen stod rätt säkert senare i livet främmande för nazismen även om han under andra världskriget med viss kallblodighet utnyttjade kontakten med "morbror Hermann" då han rådde in på svårigheter. Möjligen var Kristallnatten 1938, som Carl-Gustaf von Rosen personligen upplevde i Berlin med mor och syster, en vattendelare. Han blev tagen av polisen när han fotograferade vad som skedde på gatorna, befriades när släktskapet med Göring uppdagades, men det intressanta filmmaterialet fick han inte behålla. Familjekretsen i övrigt förhöll sig emellertid lojal till Göring fram till hans död 1946, även om sympatierna förstås avtog.

Carl-Gustaf von Rosen tillhör utan vidare en exklusiv krets av svenska 1900-talshjältar dit man också kan räkna Elsa Brändström, Folke Bernadotte, Dag Hammarskjöld, Raoul Wallenberg eller det i dag väl okända paret Nina och Valdemar Langlet som förmodligen räddade fler judar från döden i Budapest under andra världskriget än sin mer namnkunnige kollega.

Medan många av de nämnda bara skulle idka hjälteverksamhet under en rätt begränsad tid – som till exempel Wallenberg – skulle von Rosen viga i stort hela sitt vuxna liv åt detta.

Redan som 26-åring greps han av det italienska överfallet på Etiopien/Abessinien; ett land som senare också skulle bli hans andra hemland. Han anmälde sig och sitt flygplan till svenska Röda Korset för humanitär tjänst, blev uttagen och anlände med visst besvär – hans plan var inte avpassat för den etiopiska geografien – till Addis Abeba i december 1935. Här fick han lära sig att flyga lämpligare farkoster och verkade som ambulansflygare fram till att Italien med hjälp av senapsgas vann kriget i början av 1936. Återkommen till Sverige hyllades von Rosen som hjälte och medaljerades i nu stolta föräldrars närvaro.

Detta första humanitära uppdrag skulle följas av flera. Men von Rosen utförde under åren också annan verksamhet som pilot vid holländska flygbolaget KLM, stridflygare på finsk sida under vinterkriget, flygkapten i svenska Transair med mera. Kejsare Haile Selassie hade heller inte glömt von Rosens flyginsatser i Etiopien och från 1945 och under några år framåt skapade von Rosen på kejsarens uppdrag ett etiopiskt flygvapen; en uppgift han lyckades genomföra trots betydande bland annat administrativa och ekonomiska problem.

1968 skulle von Rosen bli engagerad i Biafrakrisen. Biafra – en del av Nigeria – ville bilda egen nation och var nu i sitt utsatta läge föremål för hjälpsändningar via flyg. Här blev också Carl-Gustaf von Rosen engagerad men som den impulsiva man han måste ha varit, blev han så tagen av Biafras situation att han beslöt att gå till militärt angrepp mot Nigeria. Detta var naturligtvis moraliskt diskutabelt och en högst

Recensioner

olämplig anknytning till hjälpflygningar. Men von Rosen hävdade att anfällen bara utfördes vid tider och på platser så att inte människoliv utan bara material skulle gå till spillo; ett förhållande han förstås inte kunde garantera.

Den militära taktik som von Rosen utformade – små lätta flygplan med begränsad bomlast som flög på mycket låg höjd undan fiendens radar – hade visserligen betydande framgång även om det nu inte ändrade Biafras öde. Aktionen visar emellertid att von Rosen, till allt annat, också var en framstående militärstrateg.

Slutstationen för von Rosen blev alltså Etiopien där han skapade ett statsunderstött flygbolag som utförde humanitära uppdrag som matbombningar, sjuktransporter och liknande. Verksamheten, där bland annat hustrun, sonen och svärdottern/författaren var engagerade, var av stor betydelse med tanke på Etiopiens knepiga geografi och minimala vägnät. En märklighet med bolaget var att det väl tack vare von Rosen förhandlingsförmåga och ock-

så verksamhetens goda resultat, kunde verka i stort sett ostört även efter den marxistiska revolutionen i Etiopien då kejsaren avsattes. En överraskande uppgift i Heli von Rosens bok, som rätt ingående redovisar inre politiska förhållanden i bland annat Etiopien, är att revolten inte drevs fram av dåvarande Sovjet, som man väl som oinvigd i förts hand tänker sig, utan av hemvändande etiopiska studenter som i Paris inspirerats av 1968-årsrevolten.

Svagheten med Heli von Rosens bok – och som väl också Hermanns framställning lider av – är att lite oreflektad hjältebeskrivning smyger sig in i framställningen. En annan brist är bokens nästan genomgående redovisningskaraktär och där lite djupare analys av händelser, personer och så vidare knappast förekommer. Att personen von Rosen, utan tvekan en av Sveriges mest intressanta och spännande personligheter under 1900-talet, uppmärksammas är emellertid både motiverat och efterlängtat.

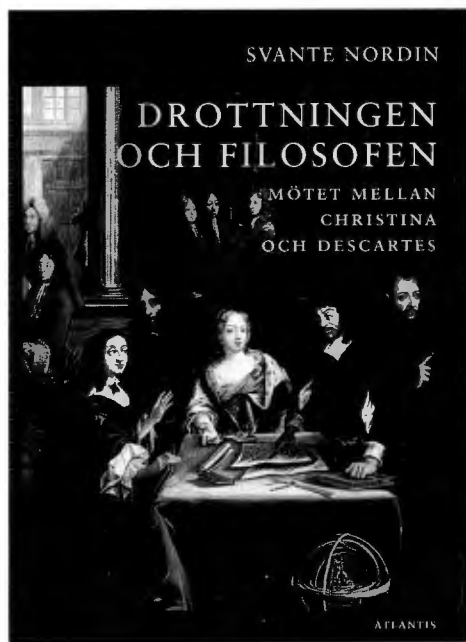
Ulf Hamilton

SVANTE NORDIN

Drottningen och filosofen.

Mötet mellan Christina och Descartes

Stockholm, Atlantis 2012, 221 s. personreg.

Alla har vi väl hört talas om Descartes – stundom omnämnd med namnets latinska form Cartesius – samt om dennes snöpliga ändalykt: att han mer eller mindre frös ihjäl i det vint-riga Stockholm dit han kallats för vittra och andra samtal med drottning Kristina. Men hur mycket sanning ligger det i den historien? Och hur kom det sig att den vida berömda franske filosofen alls var beredd att företa den långt-från lätta resan upp till den Höga – och kalla!

– Nord? Om detta har den lundensiske idé- och lärdomshistorikern Svante Nordin skrivit en behändig liten skrift som på ett fångslande sätt reder ut problemen.

Descartes stod för en ny filosofi som önskade bryta med hela det dittills dominerande antika tankegodset och i stället som en modern vetenskap bygga på rationella och ”geometriska” principer. Detta bidrog till att hans rykte spreds i dåtida intellektuella kretsar. Hans teser har ju slagordsmässigt brukat sammanfattas i frasen ”Je pense, donc je suis” eller på latin ”Cogito ergo sum”.

Bakom Descartes resa till Sverige låg ivriga bemödanden från Kristinas sida. Hon tänkte i Stockholm samla en del av dåtidens lärde och ville göra sitt hov på slottet Tre Kronor till Europas främsta preciösa salong, ”ett centrum för lärd och hövisk kultur” som Nordin uttrycker saken. Descartes var sålunda en av epokens mest omtalade filosofer och hon önskade bli direkt undervisad i hans läror. Han kom till Stockholm i början av oktober 1649 och mottogs av drottningen med all tänkbar vänlighet och uppmärksamhet. Han erbjöds till och med ett svenskt adelskap om han lovade stanna i landet, men var från början inställd på att visiten skulle bli kortvarig.

Det Stockholm Descartes kom till var den snabbt växande huvudstaden i en stormakt. Adeln byggde hus och palats; exempelvis Magnus Gabriel de la Gardies Makalös och Carl Gustaf Wrangels på Riddarholmen (nuvarande Svea hovrätt). Vid Västerlånggatan låg von der

Linderska palatset som var hopbyggt med Scharrenbergiska huset vid Kornhamnstorg. Detta var den troliga bostaden för Pierre Chanut, den franske residenten i huvudstaden. I detta fyrvåningshus ska även Descartes ha inkvarterats. Alltjämt i denna dag kan den intresserade beskåda ett burspråk bakom vilket den franske filosofen kunde betrakta det säkert mycket aktiva gatulivet utanför.

Descartes hade mycket höga tankar om Kristina och upptogs genast i hovet men slapp den dagliga hovtjänsten och behövde bara närvara när drottningen särskilt fordrade det. Där blev han snabbt populär och författade till hennes förnöjelse ett utkast till en komedi som fick formen av en allegorisk charad, ett herdespel. Dess ämne var "Kärleken till Visdomen, sökandet efter Sanningen och studiet av Filosofin". Med filosofiundervisningen var det dock sämre ställt. Det visade sig att drottningen hade lite tid för den och dessutom önskade att den skulle ske vid femtiden på morgonen – något som dramatiskt stred mot Descartes sena morgonvanor. Dessutom ville hon att dessa möten inte skulle börja förrän efter ett visst uppehåll. Kristinas tanke var att filosofen skulle få en månad eller sex veckor för att vänja sig vid det nya landet och rota sig där. På så vis hoppades hon att han skulle få smak för sin nya vistelseort och stanna här.

Under den begynnande vintern ägnade Descartes sig åt ett uppdrag från drottningen att i stort sett efter italiensk förlaga – och möjligen även fransk – skissa på statuterna för en lärd akademi i Stockholm. Enligt hans förslag

skulle den enbart omfatta svenska undersåtar och ledamöterna avsågs föreslå ämnen och frågeställningar som diskuterades vid sammanträdena. Alla skulle tillåtas få ordet och dessutom lyssna "stillt och med respekt" för det som uttalades i akademien. Drottningen förväntades avsluta och – om hon så önskade – ge sitt svar på de aktuella frågorna. Vid ett möte med filosofen den 1 februari 1650 berömde hon mycket av hans tankar. Men detta skulle bli sista gången de träffades och längre än så avancerade inte detta projekt.

En svår influensa härjade nämligen vid denna tid i huvudstaden och många drabbades, bland annat Pierre Chanut. Även filosofen insjuknade, fick lunginflammation och avled tidigt på morgonen den 11 februari, sex veckor före sin femtiofjärde födelsedag. De första tecknen på sjukdomen lär ha visat sig redan vid hans sista möte med drottningen. Föga oväntat spreds kort efter bortgången ett antal rykten om att han fallit offer för en avsiktlig förgiftning. Bakom detta låg sannolikt dramatiken i att han dog så kort tid efter sin ankomst till Sverige. Nordin avvisar dock alla sådana spekulationer och konstaterar att Descartes i själva verket fick ett liv som för 1600-talets förhållanden var ovanligt långt.

Boken ägnar givetvis utrymme åt diskussionen om hur mycket filosofen kan ha påverkat Kristinas kommande övergång till katolicismen. Enligt Nordin spelade denne rimligen viss roll i sammanhanget men i så fall var Pierre Chanut en viktigare person. Mötet med de båda frans-

Recensioner

männen innebar att drottningen fördes in i en fransk och katolsk bildningsvärld som starkt attraherade henne. Detta förde henne i sin tur en bit in på vägen mot den nya trosuppfattningen och påvens Rom. Men enligt författaren rörde sig om en betydelsefull indirekt påverkan snarare än en direkt missionsverksamhet.

Som framgår finns all anledning att rekommendera professor Nordins nya verk. Det ger en rad fina inblickar både i de filosofiska frågeställningar som stod i fokus i mitten av 1600-talet och i livet vid drottning Kristinas hov.

Bo G Hall

RED. KENNETH GUSTAFSON

Talekonst och passion. Skalden och filosofen Thomas Thorild. En antologi

Kungälv, Thomas Thorild Sällskapet, 2013.
223 s.

Talekonst och passion

*Skalden och filosofen Thomas Thorild.
En antologi*

Redaktör Kenneth Gustafson

Andra försökte vinna de inflytelserikas bevägenhet och ynnest, men skalden och filosofen Thomas Thorild (1759–1808) stötte snarare bort dem. Hårda ord om ”kröntra barn” var inte ägnade att vinna Gustav III:s gillande, och när kungen i samband med skaldens disputation försökte närma sig honom, brydde sig Thorild inte om att ta till vara denna lockande möjlighet. Med de båda stora smakdomarna i vitterhetens värld, Johan Henrik Kellgren och

Carl Gustaf af Leopold, invecklade han sig i en långvarig och förbittrad fejd, som ger ekon i litteraturhistorien ännu i våra dagar. Något stort namn i litteraturen kunde han inte bli på detta sätt. År 1793 dömdes han till landsförvisning, vilket inte hindrade, att han fick bosätta sig i Sveriges tyska besittningar, där han blev överbibliotekarie och senare även professor vid universitetet i Greifswald. Besvikelserna över den franska revolutionen och tillfredsställelsen över dessa utnämningar tycks ha haft en viss lugnande inverkan på den självständiga och stridbare författaren.

Författare, som inte tror på vare sig kyrkan eller överheten utan tar avstånd från bägge, är tunnsockda under äldre tider. Sentida radikaler hittar inte många föregångare, men Thomas Thorild är en av dem. En och annan har under århundradenas lopp intresserat sig för den egensinnige skalden, och till intresset har även bidragit, att han var en föregångare till romantiken. År 2007, nästan 200 år efter hans död, bildades Thomas Thorild Sällskapet, som har givit ut föreliggande antologi.

Somliga artiklar är snarast essäer, men andra är forskningsinlägg. Ämnena är högst olika, och i vissa sammanhang är Thorild snarast en biperson. En man som framträder i helfigur är litteraturvetaren, socialdemokraten och Thorildforskaren Stellan Arvidson, som i Thorild fann en själsfrände. En av ingångarna till Thorild blev universitetet i Greifswald, där Arvidson kom att tjänstgöra. Arvidson var en glödande beundrare av DDR, försvarade Berlinmuren, vägrade att ta avstånd från den sov-

Recensioner

jetiska inmarschen i Tjeckoslovakien och var otröstlig efter DDR:s undergång 1990. Statsminister Tage Erlander betecknade Arvidson som en "dubbelidiot", och Arvidson miste sin riksdagsplats 1968. Alla har vi våra blinda fläckar, och DDR var en av Arvidsons. Birgitta Almgren har tecknat bilden av Arvidsons liv med Thorild och finner, att Arvidson med tiden gör Thorild alltmer socialistisk. Stefan Jonsson har utrett Arvidsons insatser inom den marxistiska litteraturforskningen i Sverige. Thorild var visserligen ett av Arvidsons ämnen, men här finns skalden långt i bakgrunden.

Som motsats till dessa uppsatser framstår Nils Erikssons utförliga och välskrivna artikel om den fattige bohüslänske studeranden Thomas Thorilds mellanhavanden med lektorn och kyrkoherden, senare biskopen, Martin Georg Wallenstråle. Med häpnad finner man, att Thorild i början av sin bana på alla sätt gick till väga så som fattiga skaldar brukade göra vid denna tid. De uppvaktade sina gynnare och andra högt uppsatta med hyllningsdikter och underdåniga tiggARBREV. Utbytet blev i detta fall ringa och kan möjligen ha bidragit till att Thorild inte fortsatte på den inslagna vägen.

Otto Fischer skriver om Thorild och talekonsten. Även inom detta område var skalden högst egensinnig. De flesta talare strävar efter att anpassa sig efter sina åhörare, så att dessa förstår och kan följa med, men Thorild ansåg, att talarna skulle anpassa sin stil och sin framställning efter ämnet. Det bekymrade honom föga, om somliga åhörare inte kunde begripa eller hade svårt att följa med. Thorilds fram-

ställning har alltsedan 1700-talet ansetts vara oklar och svårbegriplig. Hans stilkonst är någonting för sig.

Carola Häntsch försöker utreda, om Thorild har påverkat den tyske landskapsmålaren Caspar David Friedrich. Hon går noggrant igenom tidigare forskningsinlägg och jämför de båda männens uppfattningar med varandra. Några bindande slutsatser kan hon dock inte dra. Läget blir snarare mer invecklat i och med, att hon upptäcker likheter mellan Friedrich och Kant samt mellan Kant och Thorild. Som redogörelse för dåtida filosofi har utredningen hur som helst värde, oavsett vem som påverkade vem.

Antologin ger åtskilliga smärre pusselbitar till bilden av Thorild. Vill man få en helhetsbild, bör man dock gå till Kenneth Gustafsons levnadsteckning över skalden, utgiven med stöd av Svenska Akademien samt Kungliga och Hvitfeldtska stiftelsen. Föreningen Kungälv's Musei Vänner och Thomas Thorild Sällskapet står som förlag, och bokens titel är: *Thomas Thorild: Skalden – rebellen* (2010, 132 sidor, illustrationer). Denna levnadsteckning är en utmärkt översikt och sammanfattning. Gustafson har läst allt av betydelse, som har skrivits om skalden. Tack vare hans litteraturförteckning kan andra forskare lätt gå vidare i detta ämne. Som man kunde vänta blev det i första hand Gustafson själv som gick vidare med Thorild. Gustafson har även satt de andra forskarna och författarna i rörelse. Thorild var sin tids Strindberg, och sådana människor kan inte undgå att intressera andra.

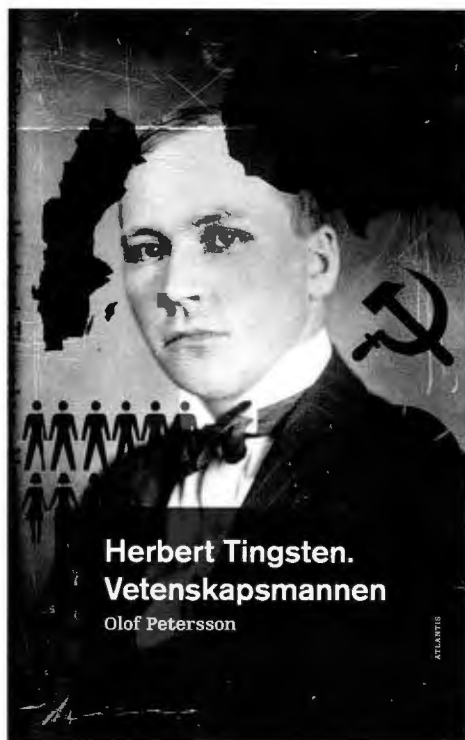
Lars Gabrn

OLOF PETERSSON

Herbert Tingsten. Vetenskapsmannen

Stockholm: Bokförlaget Atlantis, 2013.

343 s., inb., reg.

Herbert Tingsten hade ett skrivande liv även före de tretton åren (1946–1959) som dynamisk chefredaktör på *Dagens Nyheter*. Parallellt med att han i Uppsala läste in en fil. kand. (1916) med ämnena engelska, statskunskap, astronomi och geografi, studerade han juridik och avlade grundexamen 1920. Mer av tillfällighet än av överlagt val började han doktorera i ämnet statskunskap. Han disputerade 1923 på

en avhandling om folkomröstningar i USA. Han erhöll docentbetyg på avhandlingen: ”så gled jag vidare till professuren”. Efter en del kringelkrokar med tjänstgöring bland annat i riksdagen under tre perioder (1920–1922, 1925–1927, 1930) och attachéjänst i Berlin och Paris hamnade han som docent hos sin lärare Axel Brusewitz i Uppsala. Genom bidrag från Lars Hiertas fond, från Stockholms stad och från Tingstens egen far beslutades om inrättandet av en professur i statsvetenskap vid Stockholms högskola 1934. Ämnet hade hittills saknats vid huvudstadens egen högskola. Med stöd av positiva utlåtanden från en rad statsvetarprofessorer kallades Tingsten till den nyinrättade tjänsten. Han tillträdde den första mars 1935.

Under åren vid akademien på Upplands-slätten radikaliserades Tingsten. Han började sina studier i Uppsala samtidigt med att första världskriget bröt ut. Ännu höll han fast vid ungdomsårens nationalism och konservativa värden, men kom snart i kontakt med andra strömningar. Han gick med i Verdandi och blev snart studentföreningens ordförande. Här förenades med Tingstens egna ord liberaler och socialdemokrater med ”rationalism, framstegstro och demokrati som riktlinjer”. I socialdemokratien fann han ett parti som uttryckte hans personliga uppfattningar beträffande statskyrkans avskaffande, införande av republik och enkammarssystem. Första gången han röstade på socialdemokraterna var vid valet 1924. Kontakterna med Axel Hägerström och Uppsalafilosofin hade förvisso också gjort sitt till.

Recensioner

Tingstens första större populärvetenskapliga arbete blev *Demokratiens seger och kris* (1933). I det omfattande verket gav han sig i kast med att beskriva och analysera konstitutioner i olika stater i världen. Även aktuella ideologier som kommunism, fascism och nationalsocialism lades under luppen. Centralt i framställningen var demokratiens framväxt som statsform. Vidsträckta historiska utblickar underbyggde resonemangen. Längre fram publicerades *Den nationella diktaturen* (1936; nytgiven som paperback 1965 under titeln *Nazismens och fascismens idéer*). Efter omfattande resor i berörda länder (Tyskland, Italien, Österrike), genomgång av relevant litteratur och politiska manifest liksom genom samtal med ledande politiker – bland annat Hermann Göring – hade Tingsten samlat på sig tillräckligt med material för att kunna genomlysna de nationalistiska diktaturernas uppbyggnad och politiska ambitioner. En likartad kartläggning av innehåll och tanketradition presenterades i *De konservativa idéerna* (1939). En stor del av föreställningar och värden som förknippas med konservatismen lyftes fram och underkastades rationell analys. Författaren avsåg att längre fram ge sig i kast även med liberalismen, men annat kom emellan. En del av det han skrivit om liberalismen kom dock långt senare att publiceras i den lysande essäsamlingen *Viktoria och viktorianerna* (1965).

Det stora arbete Tingsten dragits in i slutet av 1930-talet gällde hans eget parti. I två basanta volymer om sammanlagt 900 sidor utkom *Den svenska socialdemokratiens idéutveck-*

ling (1941). Undersökningen påtalade ett antal motsägelser inom den klassiska marxismen. Det vittomfattande historiefilosofiska perspektivet Marx hade rört sig med gick ofta nog inte att förena med de erfarenheter det vardagliga samhällslivet bjöd på. Socialdemokratin var ursprungligen ett marxistiskt parti och hade utan vidare spising inkorporerat begrepp och politiska ändamål från *Kapitalets* upphovsman. Genom att med hjälp av sina elever hade Tingsten kunnat tränga in i ett kolossalt textmaterial från tidningar, böcker, broschyrer, fackförenings- och arbetarekommunsprotokoll. Resultatet blev obarmhärtigt för varje brinnande socialist inom Rörelsen: de ursprungliga målen hade tunnats ut, de revolutionära appellerna hade klingat av. Socialdemokraterna var på väg att bli som vilket annat riksdagsparti som helst, även om uppslutningen kring en stark stat fanns kvar liksom en önskan om mer planhushållning. De gamla ropen om att avskaffa monarkin, statskyrkan, militärväsendet och kapitalismen som ekonomiskt system kunde möjligen upprepas första maj, men till vardags försköts dessa strävanden till en avlägsen framtid. För Tingstens egen del blev följden av dessa slutsatser att han inte kunde kvarstå i det parti han en gång anslutit sig till.

Tingsten var redan nu inne på idéer som han skulle återvända till många gånger som tidningsman och författare: ideologiernas avtynande och demokratin som en överideologi, vilken flertalet politiskt omdömesgilla medborgare hyllade och bara en handfull extremister ifrågasatte. Han skulle senare sammanfatta

dessa tankar i boken *Från idéer till idyll: Den lyckliga demokratin* (1966). I den "lyckliga" demokratin hade politik mer eller mindre ersatts av förvaltning. I skuggan av uppflammande ungdomsuppror verkade inte tesen hålla måttet under det närmaste tio–femton åren. I dag verkar dock inte finnas något som motsäger den.

Statsvetaren Olof Petersson har i en märkvärdig bok gett sig i kast med vad vetenskapsmannen Herbert Tingsten utträttade under sitt liv innan denne greppade rodret på DN. Av den verkförteckning som återfinns baktill i boken framgår hur produktiv Tingsten var under hela sitt liv. Vid sidan av de titlar som nämnts ovan hann han med att samla sig även till andra böcker, författa en lång rad vetenskapliga uppsatser, tidskrifts- och tidningsartiklar. Dessutom höll han föreläsningar på olika ställen i världen, deltog i många debatter varav somliga radierades och ingick även i olika utredningar. Hans verksamhetsiver liksom hans arbetsförmåga tycks ha varit enorm. Samtidigt kunde han ägna mycken tid åt läsning av skönlitteratur. Han säger rent av att han läst betydligt flera skönlitterära böcker under dessa år än statsvetenskaplig litteratur. Han hävdade, att

skönlitteraturen redovisade så mycket av kunskap om människolivet att det vore att säga nej till en rik kunskapskälla att förbigå den. Förvisso var han en sann humanist.

Petersson går igenom Tingstens olika forskningsområden, målar upp en bild av de teman denne arbetade med, ringar in analys-tekniska metoder för att komma framställda idékomplex till livs. Tingsten hade en ovanlig förmåga att snabbt tillgodogöra sig omfattande litteratur och att klart urskilja vad som var viktigt. Genom sin profilstarka sakprosa med dess effektiva sammanfattningar och djärva rationalism väckte han redan under sin tid som universitetsman uppmärksamhet. Idékritik – för övrigt namnet på en samling essäer Tingsten gav ut 1941 – rationalism liksom analytiska utredningar om demokratiens väsen var hans särskilda gebit. Knappast någon annan skribent under 1900-talet har visat sådan skärpa, oförskräckthet och passionerad uppslutning kring demokratiens värden. I Peterssons bok möter läsaren en inom sitt ämne framträdande gestalt men också en imponerande personlighet.

Olof Hägerstrand

Medarbetare i detta nummer

- Kerstin
Assarsson-Rizzi
- fil. dr i engelsk litteraturvetenskap, M.A. i Librarianship, bibliotekarie vid Kungl. biblioteket, chef för Vitterhetsakademiens bibliotek. Nu pensionär. Har senast redigerat och utgivit *Bror Emil Hildebrands Lefnadsteckning* (2014).
- Karl Bruno
- doktorand i agrarhistoria, verksam vid Sveriges lantbruksuniversitet. Hans avhandlingsarbete handlar om det biståndsenngagemang som har funnits vid de areella näringarnas fackhögskolor och senare SLU sedan tidig efterkrigstid. Avhandlingen har arbetstiteln *Exporting Agrarian Expertise*.
- Christina
Carlsson Wetterberg
- professor i historia vid Örebro universitet. Hon disputerade år 1986 på avhandlingen *Kvinnosyn och kvinnopolitik. En studie av svensk socialdemokrati ca. 1880-1910*. Äktenskapslagstiftning, social välfärd och kvinnorörelsens utveckling är några centrala forskningsområden. Hon arbetar för närvarande med biografisk forskning och hennes senast publicerade bok är *'Bara ett öfverskott af lif.' En biografi om Frida Stéenhoff, 1865-1945* (2010).
- Fredrik Eriksson
- f. 1971, lektor i historia med militärhistorisk inriktning vid Militärhistoriska avdelningen, Försvarshögskolan. Docent i historia vid Södertörns högskola. Eriksson har forskat om den svenska högern under 1900-talet, jordbrukspolitik, agrara rörelser i Östersjöområdet, militära eliter, samt svenska militärattachéer i Östersjöområdet under mellankrigstiden.

- Christina Florin f. 1938, professor em. i historia, särskilt kvinnohistoria, vid Stockholms universitet. Hennes forskning har handlat om lärarinnor, läroverkspojkar, studentskor, kvinnliga tjänstemän, rösträttskvinnor, jämställdhetsaktivister. Hennes forskning berör sociala processer som professionalisering, medborgarskap, maskulinitet, politisk kultur, statsformering och klass- och kön.
- Lars Gahrn f. 1953, fil. dr historia vid Göteborgs universitet 1988 med avhandlingen *Sveariket i källor och historieskrivning*. Antikvarie vid Mölndals museum. Har publicerat en lång rad artiklar om forntid, medeltid, samt lokal- och personhistoria.
- Leif Gidlöf svensk historiker och tidigare krigsarkivarie samt arkivråd, samt ordförande i Personhistoriska samfundet.
- Bo G. Hall f. 1938, jur. kand. och fil. dr i historia. Disputerade våren 2010 på avhandlingen *Perspektiv på patron. Bruksägaren och statministern Christian Lundeberg (1842–1911)*. Kommersråd vid Kommerskollegium 1980–2003.
- Ulf Hamilton f. 1944 civ. ing. och fil. dr på den teknikhistoriska avhandlingen *Teknik på bönders villkor* från 1997. F.d. museiman vid Göteborgs och Malmö museer samt Nordiska museet. Hamilton har bl.a. skrivit artiklar om idrottshistoria, museihistoria och 1950-talets rättsröta.

- Anne Hedén fil. dr i historia och verksam vid Historiska institutionen, Stockholms universitet. Avhandlingen *Röd stjärna över Sverige. Kina som resurs i den svenska vänsterradikaliseringen under 1960- och 1970-talen* utkom 2008. Andra forskningsintressen inkluderar relationerna mellan Sverige och Finland 1918 och kvinnorörelsens mediestrategier under efterkrigstiden. Anne Hedén är även verksam som kulturjournalist.
- Olof Hägerstrand f. 1942, disputerade 1995 i idé- och lärdomshistoria vid Uppsala universitet på avhandlingen *"Juntan" som realitet och hörsägen. Makt och opinioner kring Uppsala universitet under 1790-talet*. Under många år redaktör för kulturtidskrifter, redaktör för PHT 1998-2005.
- Åke Lilliestam f. 1925, fil. dr idé- och lärdomshistoria, r:e bibliotekarie vid Kungl. biblioteket, överbibliotekarie vid Karolinska institutet 1986-1990, redaktör för PHT 1973-1980.
- Håkan Lindgren f. 1941, är en svensk ekonomhistoriker. Disputerade 1972 med avhandlingen *Spannmålshandel och priser vid Uppsala akademi 1720-1789*. Han är professor em. i ekonomisk historia vid Handelshögskolan i Stockholm sedan 1995 och är styrelseordförande för Institutet för Ekonomisk-historisk och Företagshistorisk Forskning vid Handelshögskolan.

- Elisabeth Mårald fil. dr på en avhandling om kanadensisk litteratur. Universitetslektor em. i engelskspråkig litteratur vid Umeå universitet. Artiklar om engelskspråkig litteratur i fackpress. Studier av 'Plump Fiction', analys av diskurser som avspeglas i karaktäriseringen av överviktiga personer i engelskspråkig litteratur. Uppväxt i Göteborg. Studerande vid Nordhemsskolan, Kjellbergsskolan, Majornas HAL, Göteborgs universitet och Lärarhögskolan.
- Mats Wickström doktorand i allmän historia vid Åbo Akademi. Färdigställer en avhandling med titeln *The Multicultural Moment: The History of the Idea and Politics of Multiculturalism in Post-War Sweden in Comparative, Transnational and Biographical Context.*
- Erik Wängmar f. 1968, blev fil. dr i historia vid Växjö universitet 2003 på avhandlingen *Från sockenkommun till storkommun*. Därefter har han publicerat åtta monografier, bl.a. *Att skriva stads- och kommunhistoria* 2005, *Samlingsstyre – Blockstyre – Mångstyre* 2006, *Något vid sidan av välfärden* 2008, *Tillit och korruption* 2013 och *Från storkommun till kommunblock* 2013. Wängmar har även tidigare skrivit artiklar i PHT, publicerade 2004, 2005 och 2011, som behandlat politisk personhistoria. Han är docent i historia och tjänstgör som universitetslektor i statsvetenskap (huvudsakligen) och historia vid Linnéuniversitet i Växjö.

Personregister

A

Agrell, Alfhild, författare (1849–1923)	122	Bergman, Ingmar, filmregissör (1918–2007)	154
Ahldén, Josef	76	Bergquist, Torwald, jurist, politiker (fp) (1899–1972)	112
Almgren, Birgitta, prof. tyska, (f. 1943)	195	Bergstrand, Hilding, prof. medicin (1886–1967)	162
Alur Reinans, Sven, statistiker (1932–2010)	54	Bergström, Carin, historiker (f. 1942)	181
Andersen, H. C., författare (1805–1875)	82	Bergström, Sune, biokemist, nobelpristagare (1916–2004)	163
Andersson, Albert, riksdagsman (Bf) (1884–1962)	101	Berlioz, Hector, fransk kompositör (1803–1869)	158
Andersson, Ebba, läroboksförfattare	83	Bernadotte, Folke, diplomat (1895–1948)	189
Andersson, Gustaf, partiledare, stadsråd (fp) (1884–1961)	112	Biörck, Gunnar, prof. medicin, politiker (M) (1916–1996)	164
Andersson, Herman, politiker (Bf) (f. 1869)	101	Björck, Anders, politiker (M), ämbetsman (f. 1944)	100
Andersson, Jones Erik, politiker (Bf) (1881–1957)	107	Björck, Wilhelm, generaldirektör m.m. (1888–1975)	162
Andersson, Lars, politiker (Bf) (1888–1974)	107	Björkquist, Manfred, biskop (1884–1985)	170
Andersson, Torsten, politiker (C) (1909–1978)	107	Björnsson, Anders, publicist (f. 1951)	96
Andrén, Georg, politiker (H), statsvetare (1890–1969)	112	Blixen, Karen, dansk författarinna (1885–1962)	91
Anker Møller, Katti, norsk kvinnostridskämpe (1868–1945)	130	Brahe, Magnus Fredrik, greve, lantmarskalk (1756–1826)	181
Arvidson, Stellan, litt. historiker, politiker (S) (1902–1997)	194	Brandes, Georg, litt. historiker (1842–1927)	127
Aurell, Tage, författare m.m. (1895–1976)	91	Brandorf, Martin	49
B		Bremer, Fredrika, författare m.m. (1801–1950)	91
Bagge, Gösta, prof. nationalekonomi, politiker (H) (1882–1951)	112	Broadley, Herbert	39
Bane, Allan, veterinär (1897–1976)	34, 39	Brusewitz, Axel, prof. statsvetenskap m.m. (1881–1950)	196
Bendixen, Hans Christian, veterinär (1897–1976)	31	Brändström, Elsa, lärare, skjutsköterska (1888–1948)	189
Benedictsson, Victoria, författare (1850–1888)	122	Burr Margadant, Jo, amerikansk forskare	12
Bengtsson, Hugo, riksdagsledamot (S) (1918–2009)	52	Börjlint, Rolf, poet, regissör m.m. (f. 1943)	155
Bergegren, Hinke, socialistisk agitator (1861–1936)	128, 133	C	
Berg, Fridtjuv, 6:a ecklesiastikminister (lib.) (1851–1916)	76	Čačić, Jadranka, maka till J. Widgren (f. 1946)	62
		Carlberg, Frigga, författare, politiker (1851–1925)	135

Personregister

Cassel, Gustav, nationalekonom (1866–1945)	71
Celsing, Peter, prof. arkitektur (1920–1974)	163
Chanut, Pierre, fransk diplomat (1604–1667)	192
Crafoord, Clarence, läkare m.m. (1899–1984)	162

D

Dahlerup, Drude, prof. statsvetenskap (f. 1945)	22
Dahlgren, Lotten, författare (1851–1934)	135
Dahlström, Carl, statsvetare (f. 1972)	53
Dalström, Kata, politiker (1858–1923)	135
Danbratt, Folke, författare (f. 1924)	186
de Beauvoir, Simone, författare, filosof (1908–1986)	156
de la Gardie, Magnus Gabriel, riksmarskalk m.m. (1622–1686)	191
De la Gardie, Pontus, friherre (1520–1585)	181
Descartes, René, fransk filosof (1596–1650)	191
Diesen, Ingrid, politiker (M) (1918–2009)	52
Domö, Fritiof, statsråd m.m. (H) (1928–1959)	112
Durand, Marguerite, journalist (1864–1936)	132

E

Ek, Karin	91
Ekman, Kerstin, författare (f. 1933)	154
Elgström, Anna Lenah, författare (1884–1968)	136
Eliasson, Lars, politiker (C) (1914–2002)	111
Elkan, Sofie, författare (1853–1921)	122
Eriksson, Nils, litteraturvetare	195
Erlander, Tage, statsminister (S) (1901–1985)	169, 195
Eugenie, sv. prinsessa (1830–1889)	121
Eugen, prins, konstnär (1865–1947)	73
Ewerlöf, Knut, politiker (H) (1890–1973)	112

F

Fagerlund, Bengt, politiker (S) (1914–2001)	52
Fischer, Otto, litteraturvetare (f. 1968)	195
Florin, Christina, prof. historia (f. 1938)	86
Friberg, Sten, läkare, prof. ortopedi (1902–1977)	162
Friedrich, Caspar David, konstnär (1774–1840)	195
Frykman, Jonas, prof. etnologi (f. 1942)	85
Frykstrand, Kerstin, illustratör	85
Fröding, Gustaf, författare (1860–1911)	82
Fälldin, Thorbjörn, statsminister (C) (f. 1926)	100

G

Gahrton, Per, politiker (mp), debattör (f. 1943)	65
Garcia, Manuel, operasångare (1805–1906)	158
Gedda, Nicolai, operasångare (f. 1925)	158
Geijer, Agnes, dotter till E. G. Geijer (1824–1885)	157
Geijer, Erik Gustaf, författare m.m. (1783–1847)	157
Gjöres, Axel, politiker (S) (1889–1976)	37
Goës, Axel, teckningslärare, författare	83
Gote, Harold, pseudonym för F. Stéenhoff	119
Gradin, Anita, stadsråd (S) (f. 1933)	52
Grebäck, Erik, politiker (C) (1905–1993)	108
Greider, Göran, författare (f. 1959)	156
Gränebo, Petrus, politiker (Bf) (1917–1951)	107
Gustafsson, Nils-Eric, politiker (C) (f. 1922)	100
Gustafsson, Åke, politiker (S) (f. 1943)	100
Gustav III, sv. monark (1746–1792)	194
Gustavsson, Per, politiker (Bf) (1880–1942)	107
Gynnerstedt, Tage, statsråd, jurist (1900–1977)	108, 111
Göring, Carin, se Carin von Kantzow	188
Göring, Hermann, tysk politiker, nazist (1893–1946)	188, 197

Personregister

H

Hagen, Ellen, politiker (fp) (1873–1967)	135
Hagnell, Axel, överläkare, läroboksförfattare	81
Haijby, Kurt, restaurangägare (1897–1965)	169
Hallagård, Gustav, politiker (Bf) (1887–1967)	100
Halvarsson, Arne, statsvetare (1934–2005)	96
Hamberger, Carl-Axel	163
Hammar, Josef, morfar till J. Widgren (1868–1927)	61
Hammar, Tomas, migrationsforskare (f. 1928)	51–52, 64
Hammar skjöld, Dag, diplomat m.m. (1905–1961)	189
Hansson, Nils, politiker (Bf) (1902–1981)	106, 111
Harrie, Ivar, journalist m.m. (1899–1973)	171
Harrison, Dick, historiker (f. 1966)	181
Hedlund, Gunnar, partiledare (Bf/C) (1900–1989)	96, 107, 111, 171
Hedlund, Hans, arkitekt (1855–1931)	80
Heiding, Arthur, politiker (Bf) (1883–1973)	108
Heland, Erik von, riksdagsman (Bf) (1894–1973)	106
Heppling, Sixten, biståndspionjär (1919–2011)	38
Herlitz, Nils, politiker (H), jurist (1888–1978)	171
Hermansson, Ester, reformpedagog	79, 82
Herrmanns, Ralph, författare (f. 1933)	189
Hirdman, Yvonne, historiker (f. 1943)	22
Hitler, Adolf, tysk diktator (1889–1945)	188
Hjelm Wallén, Lena, politiker (S) (f. 1943)	100
Holmgren, Ann-Margret, kvinnosakskvinna (1850–1940)	133
Häkansson, Niklas, statsvetare	49
Hård, Fredrik, salteriägare, make till J. Hård	187
Hård, Johanna, sjörövare (1789–1851)	186
Hägerström, Axel, filosof (1868–1939)	196

Häntsch, Carola, forskare	195
Högqvist, Emilie, sv. skådespelare (1812–1846)	160
Höjer, Signe, politiker m.m. (S) (1896–1988)	20

J

Jacobsson, Bengt, statsvetare	53
Jacobsson, Malte, politiker (S) (1885–1966)	79
Joelsson, A. G., läroboksförfattare	85
Johansson, Ivar, politiker (Bf)	106
Johansson, Rune, statsråd (S) (1915–1982)	52
Johnson, JW, pastor (1894–1983)	171

K

Kant, Immanuel, tysk filosof (1724–1804)	195
Kantzow, Carin von, gift med H. Göring (1888–1931)	188
Kaunitz, Maria, se Maria von Schwerin	181
Kejne, Karl-Erik, pastor (1913–1960)	169
Kellgren, Johan Henrik, lyriker m.m. (1751–1795)	194
Kellgren, Nils, riksdagsledamot (S) (1915–1992)	52
Kerfstedt, Amanda, författare (1835–1920)	122
Key, Axel, politiker, rektor på KI m.m. (1832–1901)	162
Key, Ellen, författare, debattör (1849–1926)	72, 76, 78, 126, 128, 131
Kindgren, Marianne	186
Kock, Karin, nationalekonom, politiker (S) (1891–1976)	20
Korn, Dan, författare (f. 1962)	169
Kreuger, Nils, konstnär (1858–1930)	85
Krey Lange, Elisabeth, journalist m.m. (1878–1965)	137
Kristina, svensk drottning (1626–1689)	191–193

Personregister

Köhler, Elsa, pedagog (1879–1940)	79	Lindqvist, Ebba, författare, lyriker (1908–1995)	91
Königsmarck, Beata von, grevinna (1637–1723)	181	Ljungdahl, Vilmar, statsråd (Bf) (1892–1963)	108, 111
Körling, Felix, musikpedagog (1864–1937)	84	Lodenius, Gunnar, riksdagsledamot (Bf/C) (1892–1972)	106
L		Lundgren, Bengt, veterinär	32
Lagerlöf, Nils Petrus, veterinär	29–46	M	
Lagerlöf, Selma, författare (1858–1940)	91	Martin, Lily, syster till C. Göring (1890–1958)	188
Landgré, Inga, skådespelerska (f. 1927)	154	Mattsson, Lennart, riksdagsledamot (C) (1914–1992)	52
Landquist, John, litteraturvetare (1881–1974)	133	Mayreder, Rosa, österrikisk författare (1858–1938)	130
Langlet, Nina, musikpedagog (1896–1988)	189	Meisel-Hess, Grete, författare (1879–1922)	130
Langlet, Valdemar, författare, översättare (1872–1960)	189	Meyerbeer, Giacomo, tonsättare (1791–1864)	157
Larsson, Carl, konstnär (1853–1919)	91	Moberg, Vilhelm, författare (1898–1973)	169
Larsson, Einar, politiker (C) (f. 1925)	107	Moberg, Åsa, författare, journalist (f. 1947)	155
Larsson, Gunnar, riksdagsledamot (Bf/C) (1908–1966)	107	Modéen, Thor, skådespelare (1898–1950)	163
Larsson, Hans-Albin, historiker (f. 1951)	96	Morris, May, konsthantverkare (1862–1938)	73
Leffler, Anne-Charlotte, författare (1849–1892)	71, 122	Morris, William, brittisk konstnär (1834–1896)	72
Leijon, Anna-Greta, stadsråd (S) (f. 1939)	53	Myrdal, Alva, politiker (S), diplomat (1902–1986)	20, 79
Leopold, Carl Gustaf af, författare (1756–1829)	194	Myrdal, Gunnar, nationalekonom (1898–1987)	65
Lidman, Sara, författare (1923–2004)	155	Mårild, Sigrid, lärarinna	75–93
Ligthart, Jan, reformpedagog	78	Möller, Yngve, politiker (S) (1912–1994)	52
Lilja, Birgit, kansliskrivre	54	Mörner, Karl, prof. kemi (1854–1917)	162
Liljefors, Bruno, konstnär (1860–1939)	85	N	
Lindberg, August, LO-ordförande (1855–1966)	171	Nilsson, Birgit, operasångerska (1915–2005)	159
Lindblad, Adolf Fredrik, tonsättare (1801–1878)	159	Nilsson, Ferdinand, riksdagsledamot (C) (1896–1987)	96
Lindblad, Otto, tonsättare	84	Nilsson, Hjalmar, statsråd (Bf) (1901–1979)	111
Lindén, Jörgen, författare (f. 1937)	80	Nilsson, Janne, statsråd (Bf) (1882–1938)	108
Lindgren, Astrid, författare (1907–2002)	154	Nilsson, Johan, riksdagsledamot (H) (1873–1963)	101
Lindhagen, Carl, politiker (1860–1946)	133		
Lind, Jenny, operasångerska (1820–1886)	157		
Lindorm, Erik, författare (1889–1941)	136		

Personregister

Nilsson, Margret, riksdagsledamot (Bf/C) (1903–1986)	99	Piper, Stina, grevinna (1734–1800)	181
Nilsson, Petrus, politiker (Bf), talman (1881–1959)	106	Prytz, Ingrid, montessoripedagog	78
Niskanen, Kirsti, historiker	12, 20	Pålsson, Ernst, veterinär	32, 36
Nordin, Svante, prof. idéhistoria (f. 1946)	191		
Nordling, Johan, författare (1863–1938)	128	Q	
Norlind, Tobias, musikforskare (1879–1947)	159	Quensel, Nils, statsråd, jurist (1894–1971)	170
Norrbins, Camilla, historiker (f. 1970)	96		
Norrhem, Svante, historiker (f. 1962)	181	R	
Norrving, Bengt, fd. universitetsdirektör	168	Rémy, Caroline, journalist (1855–1928)	130, 132
Norup, Sam, statsråd (Bf) (1896–1973)	111	Reuterskiöld, Carl Axel, prof., riksdagsman (fp) (1870–1944)	102, 107
Näsgård, Bernhard, statsråd (Bf) (1891–1957)	107	Roberts, Brian, historiker	13
		Rokkan, Stein, norsk statsvetare (1921–1979)	60
O		Roos, Anna Maria, läroboksförfattare	82
Ohlin, Bertil, partiledare, statsråd (fp) (1899–1979)	112	Rosen, Carl Gustaf von, pilot m.m. (1909–1977)	188
Olivecrona, Herbert, läkare, prof. (1891–1980)	162	Rosencrantz, Mette, godsförvaltare (1533–1588)	181
Olsson, Elvy, statsråd (C) (f. 1923)	99	Rosen, Eric von, etnograf (1879–1948)	188
Oterdahl, Jeanna, läroboksförfattare (1879–1965)	78	Rousseau, J.J., författare (1712–1778)	78
		Rubbestad, Axel, statsråd (Bf) (1888–1961)	96, 111
P		Rundquist, Angela, etnolog	181
Palme, Olof, bl.a. statsminister (S) (1927–1986)	49	Ryberg, Ture, arkitekt	162
Pehrsson-Bramstorp, Axel, partiledare, statsminister (Bf) (1883–1954)	96, 108, 111	Rydberg, Elin, lärare (f. 1864)	134
Perkins Gilman, Charlotte, författare (1860–1935)	130	Rydberg, Viktor, författare (1828–1895)	82
Pernow, Bengt, läkare, prof. (1924–2009)	164	Rydén, Värner, politiker (S) (1878–1930)	83
Persson, Ivar, statsråd (Bf) (1901–1979)	111		
Petersson, Olof, statsvetare, prof. (f. 1947)	198	S	
Petersson, Anders, riksdagsman (Bf/C) (1888–1962)	106–107	Sahlbom, Naima, kemist, fredsaktivist (1871–1957)	136
Petersson, Anton, riksdagsman (Bf) (1879–1965)	107	Sahlin, Enar, pedagogisk skriftställare (1862–1950)	78
Petersson, John, riksdagsman (Bf/C) (1893–1968)	107	Salminen, Ester, författare (1905–1988)	85
		Sand, George, pseudonym f. Aurore Dudevant (1804–1876)	127
		Sandler, Richard, statsminister (S) (1884–1964)	101
		Schwarz, David, redaktör, debattör (1928–2008)	56

Personregister

Schwerin, Jules von, friherre, militär (1810–1880)	181	Svensson, Gärda, riksdagledamot (Bf/C) (1895–1985)	99
Schwerin, Margaretha von, slottsfru (1908–1998)	182	Svensson, Hjalmar, riksdagledamot (Bf) (1881–1966)	107
Schwerin, Maria von, se Maria Kaunitz	181	Swedner, Harald, sociolog (1925–2004)	52, 59
Schwerin, Martina von, farmor till J. von Schwerin	181	Sylvander, Hulda, mormor till J. Widgren	61
Selassie, Haile, Etiopiens kejsare (1892–1975)	189	T	
Selznick, Philip, prof. sociologi (1919–2010)	177	Taylor Barnum, Phineas, nöjesentreprenör (1810–1891)	157
Simon, Herbert, nationalekonom, prof. (1916–2001)	177	Thorvall, Kerstin, författare (1925–2010)	154
Singh, Gurbachan, veterinär	31	Tingdal, Birgitta, författare	186
Sjöholm, L. Gottfrid, didaktiker, författare	78, 82	Tingsten, Herbert, statsvetare, publicist (1896–1973)	196
Sjöman, Vilgot, regissör (1924–2006)	154	Tjällgren, Leonard, riksdagsledamot (Bf) (1878–1958)	101, 106
Skoglösa, Harald, riksdagsledamot (Bf/C) (1898–1987)	107	Topelius, Zackarias, författare (1818–1898)	82
Sköld, Lars, statsvetare (f. 1925)	96	Trankell, Arne, prof. pedagogik (1919–1984)	52
Sköld, Per Edvin, statsråd (S) (1891–1972)	100–101	Tägil, Ingela, lektor (f. 1970)	158
Sofia, drottning (1836–1913)	121	U	
Sontag, Henriette, operasångerska (1806–1854)	159	Ullgren, Peter, docent i historia (f. 1967)	181
Sparling, Halliday, journalist	73	Ulvros, Eva Helen, historiker (f. 1954)	182
Sprengel-Andersson, Ingeborg, läroboksförf.	83	Undén, Östen, prof. juridik (1886–1974)	39
Stanley, Liz, prof. sociologi	12	Undset, Sigrid, författare (1882–1949)	91
Stéenhoff, Frida, författare (1865–1945)	119–141	W	
Stéenhoff, Gotthilf, läkare (1859–1943)	121, 123	Wadström, Bernhard, far till F. Stéenhoff	121
Steffen, Gustaf, prof. nationalekonomi (1864–1929)	71	Wahlström, Lydia, historiker, författare (1869–1954)	18
Steffen, Oscara, maka till G. Steffen (f. 1864)	71	Wahlund, Sten, prof., riksdagsledamot (Bf/C) (1901–1976)	102
Stenberg, Bigitta, författare (1932–2014)	171	Wallberg-Henriksson, Harriet, rektor (f. 1956)	167
Stiernstedt, Marika, författare (1875–1954)	136	Wallenberg, Raoul, diplomat (1912–1947)	189
Strindlund, Gerhard, statsråd (Bf) (1890–1957)	100, 108	Wallenstråle, Martin Georg, biskop (1733–1807)	195
Stöcker, Helene, tysk feminist (1869–1943)	130	Wennerström, Ulla Britt, sociolog	90
Svartz, Nanna, prof. medicin (1890–1986)	161		
Svedberg, Jan, riksdagsstjänsteman	52		

Personregister

Westerlund, Greta, läroboksförfattare	83
Westman, Karl Gustav, prof., statsråd (Bf) (1876–1944)	102, 107–108
Wicksell, Knut, nationalekonom, politisk aktivist (1851–1921)	71
Widerström, Karolina, läkare (1856–1949)	135
Widgren, Jonas, ämbetsman (1944–2004)	49–69
Widgren, Mireille, mor till J. Widgren (1909–1959)	52
Widgren, Olof, far till J. Widgren (1907–1999)	52
Wigforss, Ernst, finansminister (1881–1977)	79
Wigzell, Hans, rektor KI (f. 1938)	166
Wijkman, Per, diplomat	35
Wirsén, Carl David af, författare (1842–1912)	128
Wirtén, Rolf, statsråd (fp) (f. 1931)	52
Wisselgren, Per, idéhistoriker	71
Wohlin, Nils, statsråd (Bf o H) (1881–1948)	102
Wolgast, Tor, riksdagsledamot (Bf/C) (1891–1959)	107
Wrangels, Carl Gustaf, greve, riksråd (1613–1676)	191
Wägner, Elin, författare (1882–1949)	91, 136

Z

Zade, Beatrice, författare (1875–1948)	136
Zetterholm, Gertrud, författare, journalist (f. 1918)	154

Ö

Öberg, Kjell, generaldirektör (1913–2003)	52
---	----

Personhistorisk tidskrift 2014:I-2

	Artiklar	
<i>Christina Florin</i>	Livet som historiskt forskningsfält	11
<i>Karl Bruno</i>	Nils Lagerlöf och det tidiga svenska biståndet	29
<i>Mats Wickström</i>	Huvudsekreteraren och mångkulturalismen: Jonas Widgren och 1975 års invandrar- och minoritetspolitik	49
<i>Åke Lilliestam</i>	Rätt klädd och radikal	71
<i>Elisabeth Märald</i>	Mellan pedagogiska ideal och skolans verklighet	75
<i>Erik Wängmar</i>	Män från landsbygden: riksdagsledamöter i Bondeförbundet 1933–1970	95
<i>Christina Carlsson Wetterberg</i>	”En levande antites”. Frida Stéenhoff i förra sekelskiftets kulturdebatt	119
<i>Leif Gidlöf</i>	Kortfattat personregister till artiklar och meddelanden 1946–2013	143
	Recensioner	154
	Medarbetarna i detta nummer	200
	Personregister	204

ISBN 0031-5699